



GİRESUN
ÜNİVERSİTESİ . UNIVERSITY



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

İpek KARABÜRK
20152005012

2019

GİRESUN



TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

GÜNÜMÜZE GÖRE EŞREFOĞLU RÛMÎ DİVANI'NDAKİ ARKAİK
UNSURLAR
(ARCHAIC ELEMENTS IN THE DIVAN OF EŞREFOĞLU RUMI SEEN
THROUGH TODAY'S PERSPECTIVE)

İPEK KARABÜRK

Yüksek Lisans Tezi

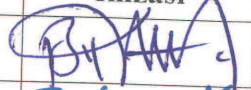
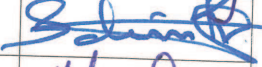
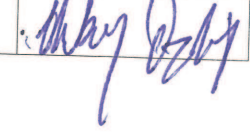
DANIŞMAN
DOÇ. DR. HAKAN ÖZDEMİR

GİRESUN, 2019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 02.05.2019 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi İpek KARABÜRK'ün "Günümüze Göre Eşrefoğlu Rûmî Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar" başlıklı tezini incelemiş olup aday 24.05.2019 tarihinde, saat 11.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	PROF. DR. BEYHAN KESİK	
Üye	DOÇ. DR. SALİM KÜÇÜK	
Üye	DOÇ. DR. HAKAN ÖZDEMİR	

ONAY

24/05/2019

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Günümüze Göre Eşrefoğlu Rûmî Divanı’ndaki Arkaik Unsurlar” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/05/2019

İpek KARABÜRK



ÖN SÖZ

Bir dilin günlük hayatta kullanımdan düşmüş arkaik unsurları, o dilin tarihî köklerinin araştırılıp ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda arkaik unsurlar kullanıldığı dönemlerin toplum hayatı, gelenek- görenekleri ve inanç sistemleri hakkında ipucu vermektedir.

Dil açısından önemi ortada olan arkaizm üzerine yapılan çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle günümüz arasındaki farklılıkların görülmesi adına bu tür çalışmaların yapılması yararlı olacaktır. Bu çalışma da bu ve buna benzer sebeplerle hazırlanmıştır. Tezin bu doğrultuda asıl amacı *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nda bulunan arkaik unsurları belirleyip sunmaktır.

XV. yy'dan günümüze kadar tesirini devam ettiren Eşrefoğlu Rûmî'nin eserlerinde dikkat çeken nokta anlaşılır, pürüzsüz ve açık bir Türkçe kullanmasıdır. Rûmî'nin dilinin açık olması pek çok bilim adamı tarafından da ifade edilmiştir. Sanatını halk için icra eden şair, halkın aydınlanması için onların anlayacağı bir dille yazdığını açıkça belirtmiştir. Şairin *Divan*'ı arkaik malzeme bakımından incelenmeye değer görülmüş ve bu durum teze hazırlık aşamasında *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nı tercih etmemizi sağlamıştır.

Divan'daki arkaik örneklerin belirlenmesi aşamasında örnekler tek tek fişlenmiştir. Bu nedenle fişleme işlemi uzun zaman almıştır. Teze, Mustafa Güneş'in 2006 yılında yayımlanmış olduğu *İznikli Eşrefoğlu Rûmî Divanı* kaynaklık etmiştir. Eserde bulunan yüz kırk dört (144) gazel, yedi (7) pend-nâme ve altmış dokuz (69) kıt'aât incelenmiştir. Bu eser haricinde yine *Eşrefoğlu Rûmî Divanı* üzerine yapılan diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Eşrefoğlu Divanı'nda arkaik olarak belirlenen sözcüklerden çoğunun günümüz ağızlarında kullanımının bulunması Eşrefoğlu'nun kelime hazinesinin ağızlarda bugün hâlâ saklandığının göstergesidir. Eserdeki arkaik malzemelerin genelinin günümüz ağızları ve Eski Anadolu Türkçesi dışında Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Eski Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de kullanılmalarının bulunduğu görülmüştür.

Eşrefoğlu Divanı'nda arkaik olarak Türkçe ek ve söz varlığı incelenmiştir. Tez; ikisi *Eklerde Görülen Arkaik Örnekler* ve *Söz Varlığında Görülen Arkaik Örnekler* biri *Giriş* biri de *Sonuç* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde arkaizm ile ilgili bilgiler, Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler yer almaktadır.

Eklerde Görülen Arkaik Örnekler bölümünde: *Divan*'daki günümüzde kullanımı bulunmayan ya da ses-şekil değişikliğine uğramış arkaik ek ve yapılar belirlenmiş, tek tek incelenmiştir. Her birinin önce tarihî dönemlerde sonra ise çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü, *Divan*'da görülen örnekleriyle beraber sunulmuştur.

Söz Varlığındaki Arkaik Örnekler bölümünde ise *Divan*'da belirlediğimiz arkaik sözcükler, deyimler ve atasözleri bulunmaktadır. Bu bölümde *Güncel Türkçe Sözlük*'te kaydı bulunmayan arkaik sözcükler ele alınmıştır. Sözcüklerin *Tarama Sözlüğü*'nde geçen anlamları, tarihî dönemlerdeki ve rastlayabildiğimiz kadarıyla çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları çalışmaya dâhil edilmiştir. Yine metinde geçen örnekleri sunulmuş ve son olarak ise Ağızlarda kullanımı devam eden sözcüklerin *Derleme Sözlüğü*'ndeki anlamları ile kullanıldıkları alanlar verilmiştir. *Divan*'da arkaik olarak belirlediğimiz deyim ve atasözleri de bugünkü kullanımlarıyla ya da benzerlerinin kullanımlarıyla karşılaştırılarak verilmiştir. Söz varlığı bölümünün sonunda arkaik olarak belirlenen sözcüklerin *Divan*'daki örnek sayılarına göre pasta grafiği oluşturulmuş ve kullanım oranları gösterilmiştir. Bugün ağızlarda kullanımları bulunan sözcüklerin ise *Derleme Sözlüğü*'nde verilen kullanım alanları Türkiye haritası üzerinde görsel olarak sunulmuştur.

Sonuç kısmında ise çalışmadan ulaşılan bilgiler maddeler hâlinde sıralanmıştır.

Tezin planlaması, araştırılması, yürütülmesi ve oluşturulmasında ilgi ve desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren sayın hocam Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Çalışmanın konusu günümüze göre *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nda görülen arkaik unsurların belirlenip incelenmesidir. Günümüze göre *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nda arkaik olarak tespit ettiğimiz unsurlar o dönemde hem yazı hem de konuşma dilinde sıklıkla kullanılmaktadır.

XV. yüzyıl eserleri içerisinde *Eşrefoğlu Rûmî Divanı* önemli bir yere sahiptir. *Divan* Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşımasının yanında ağız özellikleri, arkaik ek ve kelimelerin çokluğu bakımında da dönem eserleri içerisinde dikkat çekicidir. Bu çalışmada edebiyat ve dil özellikleri açısından Türk edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan bu *Divan*'daki arkaik ek ve söz varlığı ele alınmıştır. Çalışmamızda belirlediğimiz arkaik ek ve söz varlığı unsurlarının *Tarama Sözlüğü*'ndeki açıklamalarıyla tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünümleri verilmiştir. Genel olarak tarihî dönemlerde kullanımları bulunan arkaik unsurların günümüzde kullanımları bulunmamaktadır. Fakat *Divan*'da belirlenen arkaik sözcüklerden bazılarının hâlâ ağızlarda kullanımlarının bulunduğu *Derleme Sözlüğü*'nden belirlenmiş ve kullanım alanları gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eşrefoğlu Rûmî Divanı, arkaik unsurlar, Eski Anadolu Türkçesi, ekler, söz varlığı.

ABSTRACT

This study aims to find out and examine the archaic elements found in the Divan of Eşrefoğlu Rumi from today's perspective. It was observed that the archaic elements found in the Divan of Eşrefoğlu Rumi were frequently used in both spoken and written language in that period when compared to modern Turkish.

The Divan of Eşrefoğlu Rumi has an important place in the XV century oeuvres. In addition to the fact that the Divan holds the characteristics of Old Anatolian Turkish, it is remarkable among the works of the period in terms of the features of its dialect, archaic affixes and the abundance of the words. In this study, the archaic affixes and vocabulary in the Divan of Eşrefoğlu Rumi, which is of great importance in Turkish Literature regarding the its linguistic features and literature, were investigated. The explanations of these archaic affixes and vocabulary elements in Tarama Sözlüğü were presented. Their usage in Old Turkish dialects and the dialects in use today were also provided. It was revealed that the archaic elements which were generally used in historic periods are not used today. However, some of the archaic elements identified in the Divan were found out to be still utilized in dialects according to Derleme Sözlüğü and the areas of utilization of these elements were shown.

Key words: The Divan of Eşrefoğlu Rumi, archaic elements, Old Anatolian Turkish, affixes, vocabulary

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	VII
TABLolar VE ŞEKİLLER DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1
1. Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı:	5
2. Eşrefoğlu Rûmî'nin Edebî Kişiliği	6
3. Eşrefoğlu Rûmî'nin Eserleri:.....	7
3. 1. Divân.....	7
3. 2. Müzekki'n-Nüfûs	7
3. 3. Tarikat-nâme	7
BÖLÜM I	8
1.EKLERDE GÖRÜLEN ARKAİK ÖRNEKLER	8
1.1. ŞAHIS EKLERİNDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER.....	8
1.1.a. I.Teklik Şahıs Emir Eki - <i>Ayın</i>	8
1.1.b. Belirsiz Geçmiş Zaman I. Teklik Şahıs Eki - <i>Am</i>	13
1.1.c. Geniş Zaman I. Teklik Şahıs Eki - <i>Am</i>	18
1.1.d. Ek Fiilin Şimdiki Zaman I. Teklik Şahıs Çekimi - <i>Am</i>	26
1.1.e I.Çokluk Şahıs İstek Kipi Eki - <i>AvUz</i>	34
1.1.f. II. Çokluk Şahıs Emir Eki - <i>(X)η</i>	36
1.2.KİP EKLERİNDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER	38
1.2.a. Belirsiz Geçmiş Zaman Eki - <i>Updur</i>	38
1.2.b. Gelecek Zaman Eki - <i>IsAr</i>	41
1.2.c. II. Teklik Şahıs Emir Pekiştirme Eki - <i>gIl</i>	46
1.3. ZARF-FİİL EKLERİNDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER.....	51
1.3.a. Zarf Fiil Eki - <i>IcAk</i>	51
1.3.b. Zarf Fiil Eki - <i>UbAn</i>	53
1.3.c. Zarf Fiil Eki - <i>mADIn</i>	58
1.3.d. Zarf Fiil Eki - <i>Al(I)dAn</i>	62
1.4. DİĞER ŞEKİLLERDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER	64
1.4.a. - <i>gUr</i> Ettirgenlik Eki.....	64
1.4.b. - <i>lAyIn</i> Eki.....	66
1.4.c. - <i>cIlAyIn</i> Eki.....	69
1.4.d. Belirtme Durum Eki + <i>n</i>	72
1.4.e. Ek Fiilin Geniş Zaman III. Teklik Şahıs Eki <i>durur</i>	80

BÖLÜM II.....	85
2. SÖZ VARLIĞINDA GÖRÜLEN ARKAİK ÖRNEKLER	85
2.1. SÖZCÜKLERDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER:	85
2.2. DEYİMLER VE ATASÖZLERİNDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER	120
2.3.SÖZCÜKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	124
<i>Divan</i> 'da Belirlenen Arkaik Sözcüklerin Ağızlardaki Kullanım Alanları	126
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	132
ÖZ GEÇMİŞ	141



KISALTMALAR

bk.:	bakınız
CC:	Codex Cumanicus
Çev.:	Çeviren
Der. Söz:	Derleme Sözlüğü
DLT:	Dîvânu Lugâti't-Türk
EAT:	Eski Anadolu Türkçesi
EH:	Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk
e.t.:	Erişim tarihi
G.:	Gazel
G. T. Söz.:	Güncel Türkçe Sözlük
Haz.:	Hazırlayan
HŞ:	Hüsrev ü Şîrîn
K.:	Kıt'aât
KB:	Kutadgu Bilig
KE:	Kısâsü'l Enbiyâ
KT:	Kül Tigin Yazıtı
MÇ:	Moyen Çur Yazıtı
NF:	Nehcü'l Ferâdis
P.:	Pend-nâme
Prens KP:	Prens Kalyanamkara Papamkara
s.:	sayfa
TDK:	Türk Dil Kurumu
Tar. Söz.:	Tarama Sözlüğü
TDAY:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TZ:	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügâti't-Türkiyye
UTDKB:	Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı Belleten
vb.:	ve benzeri
vd.:	ve diğerleri
yay.:	yayımları
yy.:	yüzyıl

TABLolar VE ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1	124
Şekil 2	126



GİRİŞ

Türk dilinin farklı dönemlerine ait eserler, taşıdıkları arkaik unsurlarla bugünün dil çalışmaları için önemli bir yere sahiptir. Divan Edebiyatı olarak adlandırılan klâsik edebiyatın bünyesinde bulunan eserler birçok konu için olduğu gibi arkaizm için de oldukça önemli kaynakları barındırır. Bu şekilde XV. yüzyıl şairlerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin *Divan*'ı da günümüzde biçim olarak değişikliğe uğramış ya da tamamen kullanımdan düşmüş arkaik unsurların bir kısmını barındırması sebebiyle arkaizm açısından inceleme yapmaya değer görülmüştür.

Bu ihtiyaç ortaya çıktıktan sonra *Divan*'ın ele alınış şekli ve incelenen malzemenin de bahsetmek faydalı olacaktır '*Gel bu 'ışkun şerbetinden bir kadeh nûş eylegil/ Gel bu 'ışkıla başunu tâ ebed hoş eylegil*' beyitinde geçen II. teklik şahıs emir pekiştirme eki *-gil*'in kullanımı Eski Türkçe döneminden itibaren yani Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerinde belirlenmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde ise nadir de olsa Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde kullanılırken Türkiye Türkçesinde kullanımdan düştüğü görülmüştür. Türkçenin bütün dönemlerinde görülen günümüzde Karluk grubunda yaşayan bu ekin, Oğuz grubuna mensup olan Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş olması dikkat çekicidir.

Divan'da arkaik olarak belirlenen sözcükler de yine benzer şekilde incelenmiştir: *Bu nefsin va'desi çokdur 'aşıklarava'de yokdur/ Küymen yarınki va 'deye bugün dostı bulı görün* beyitinde de geçen 'beklemek' anlamındaki *küymek* sözcüğünün Köktürkçe hariç bütün tarihî dönemlerde kullanımı belirlenmiştir. Sözcüğün Eski Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçelerinde *küymek*; Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde *küd./küt-*, günümüzde ise sadece Karluk gurubu lehçelerinde ve Kırgız Türkçesinde *küt-* 'beklemek' şekliyle kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin dönemlerde görülen biçim değişikliğine *d>y* değişimi sebep olmuştur. Türkiye Türkçesi yazı dilinde kaydı bulunmayan sözcüğün Anadolu ağzları için *Derleme Sözlüğü*'ne bakıldığında yine *küymek* biçiminde ve aynı anlamda kullanılması ilgi çekicidir.

Çalışmamızda bunlara benzer gramer yapıları ve söz varlığında görülen örnekleri incelerken izlenilecek yol yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere ilk

olarak belirlenen verilerin tarihî dönemlerdeki (Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay Türkçelerindeki) ve çağdaş Türk lehçelerindeki (Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Azerbaycan Türkçelerindeki) görünümüne dair bilgilerin aktarılması ve metinden örneklerin verilmesi şeklinde yapılmıştır. Ayrıca eklerin incelenmesi noktasında ileri sürülen görüşlere de değinilmiştir. Mesela *-lAyIn*, *-lCak* ve *-UbAn* eklerinin etimolojisi üzerine ileri sürülen görüşler gibi. Söz varlığının incelendiği kısımda ise ek olarak varsa sözcüklerin ağızlardaki kullanımları üzerinde durulmuştur. Örnekleri verilen unsurların geçtiği beyitler yazılırken parantez içerisinde şiir ve beyit numaraları aralarında taksim işareti konularak verilmiştir. Burada ilk numara şiire ikinci numara beyite aittir. Ayrıca *Divan*'daki gazel, pend-nâme ve kıt'aâtlardaki örnekler verilirken karışıklığı önlemek amacıyla şiir numarasının başında *G*, *P* ve *K* harfleri kullanılmıştır.

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda *Güncel Türkçe Sözlük*'te Eskimiş kaydıyla *tamu*, *uçmak*, *sin*, *çalap*, *od*, *gözü*, *esrük*; Halk Ağzında kaydıyla *tanlamak*, *deprenmek*, *sımak*, *kakımak*, *görklü* gibi kelimelerin kullanımları da bulunmaktadır. Bu sözcükler *Güncel Türkçe Sözlük*'te geçtikleri için çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. *Divan*'da geçen 'önce önceden' anlamlarındaki *öndin* sözcüğü ise günümüzde *-mAdIn>-mAdAn* şeklinde olduğu gibi ikinci derecede ses genişlemesine uğrayarak *önden* şekliyle geçtiği için arkaik olarak belirlenmiştir. İncelenmeye dâhil edilmesinin sebebi sözcüğün *öndin* şekli ile kaydının *Güncel Türkçe Sözlük*'te bulunmamasıdır.

Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşıyan *Divân*'da kelime başı *t>d* (*tolu>dolu*) *i>e* (*iv>ev*, *ir->er-*) ve kelime ortası *g>v* (*kılaguz>kılavuz*) gibi ses değişimi görülen sözcükler arkaik olarak belirlenmemiştir. Yine kelime sonunda ya da eklerde görülen yuvarlaklaşmalar da (*belür->belir-*) arkaik örnekler arasında değerlendirilmemiştir. Burada görülen ses değişiklikleri Eski Anadolu Türkçesinin fonetik özelliklerini yansıtmaktadır.

İncelemeye geçmeden arkaizm denince ne anlıyoruz bunun sınırlarını çizmek yararlı olacaktır:

Fransızca kökenli olan arkaik kelimesi *Güncel Türkçe Sözlük*'te '1. Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan, 2. Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan

düşmüş olan eski söz veya deyim’ anlamlarındadır (Türkçe Sözlük, 2011: 153). Arkaizm terimi üzerine bazı araştırmacılar da tanım yapmıştır:

Berke Vardar *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*’nde arkaik yerine ‘eskil biçim’ ‘eskilik’ ifadelerini kullanmış ‘kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb.’ şeklinde tanımlanmıştır (Vardar, 2002: 93).

Zeynep Korkmaz *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde ‘eski kelime’ başlığında “Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime.” tanımını yapmıştır (Korkmaz, 2010: 85).

Mehmet Ölmez, *Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine* adlı makalesinde Talat Tekin’den öğrendiği arkaizm, arkaik veya eskicilik tanımını “Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.”(Ölmez, 2003: 136) olarak vermiştir.

Gürer Gülsevin ise *Arkaik-Periferik Kavramı Ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi* adlı makalesinde arkaizm ile ilgili kendi bakış açısını şu şekilde aktarmaktadır: “ ‘Eski şekli devam ettirmek, korumak’ başka bir şeydir, ‘eskicil (arkaik) özellik olarak yaşamak’ başka bir şeydir. Yazı dilleri, bunların lehçeleri ve onların ağzları zaten dillerinin eski şekillerini büyük ölçüde devam ettirirler. Yani dillerdeki birçok unsur zaten eski şekillerdir. Eski şeklin devam etmesi nasıl bir doğal süreçse, belirli şartlarda eski şeklin değişmesi de aynı derecede normaldir. Bazen eski özelliklerinden birini bir yazı dili veya diyalekti muhafaza eder, bazen başka bir yazı dili veya diyalekti devam ettirir. Arkaik unsurdan bahsedilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerekir. Bu karşılaştırma ya eşzamanlı olarak o dönemdeki bir başka diyalekti ile ya da artzamanlı olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılabilir.” (Ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin, 2015: 3).

Yukarıda arkaizm üzerine yapılan tanım ve değerlendirmelerden Ölmez’in ve Gülsevin’in tanımlarında yaşıyor olmak ifadesi geçmekte ve yaşayan unsurların art

veya eş zamanlı karşılaştırılma şartı bulunmaktadır. Diğer tanımlarda ise ortak noktanın eski dönem, eski kelime ve arkaik kelimelerin kullanımdan düşmesi olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda eskicilliğin ölçütü olarak günümüz Türkiye Türkçesi esas alınmış olup yukarıdaki tanımlardan hareketle bugün kullanılsa arkaiktir diyeceğimiz, yani kullanımdan düşmüş unsurlar ele alınmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bugünün ölçünlü dilinde kullanımı bulunmayan ancak ağızlarda kullanımları devam eden sözcükler de arkaik olarak kabul edilip incelenmiştir. Bu arada günümüz için arkaik olarak değerlendirilen bu unsurların *Eşrefoğlu Rûmî Divânı*'nın oluştuğu dönemde hem yazı hem de konuşma dilinde kullanılan ek ve söz varlığı olduğunu da tekrar belirtmek yerinde olacaktır.

Verilerin belirlenmesi aşamasında arkaik olarak fişlenen sözcüklerde *Güncel Türkçe Sözlük*'te kaydı bulunmayan sözcükler ele alınmıştır. Eklerde günümüzde kullanımı bulunmayan, ses ve şekil değişikliğine uğramış yapılar; deyim ve atasözlerinde ise günümüzdeki kullanımından farklı biçim özelliği gösterenler belirlenmiştir.

Arkaizm ile ilgili dil çalışmaları incelendiğinde Taş (2009), Özdemir (2012), Ekşioğlu (2015), Küçük (2013), Üşenmez (2014), Küçük (2014), Bahadır (2013), Maden (2017), Okatan (2013), Kaya (2016), Ertekinoğlu (2016), Başkan-Özkan (2017), Ay (2019), Durgut (2004), Güvenç (2009), Köktekin (2015), Kurtoğlu (2016), Tiryaki (2015), Türk (2009) gibi çalışmaların da olduğu görülmüştür.

Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda belirlediğimiz arkaik unsurların incelenmesine geçmeden önce şairin hayatıyla ve edebî kişiliği ile ilgili bilgiler aşağıda sunulmuştur:

1.Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı:

Eşrefoğlu Rûmî'nin asıl adı Abdullah'tır. Kaynaklarda künyesi Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Süfûfî (Mısırî) olarak geçse de (*İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 480) daha çok Eşrefoğlu Abdullah-ı Rûmî, İbnü'l Eşref, Eşrefzâde, Abdullah-ı İznikî, Abdullah-ı Rûmî ve İznikî gibi isimlerle tanınmaktadır (2015, Güneş).

Eşrefoğlu'nun babası Eşref b. Ahmet'in Mısır ve Mekke'den ayrıldıktan sonra bir süre Hama'da bulunduğu sonrasında VIII. yy'ın başlarında ailesiyle birlikte Anadolu'ya geldiği rivayet edilmektedir. (2015, Güneş). Anadolu'ya geldiğinde ise önce Manisa'ya daha sonra İznik'e yerleştii bilinmektedir (*İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 480).

Eşrefoğlu'nun doğum tarihi ile ilgili net bilgiler bulunmamakla birlikte 754 (1353)'te İznik'te dünyaya gelmiş olabileceğini söyleyen yazarlar bulunmaktadır (Güneş, 2006: 42). Bunlara karşılık Emîr Sultan (ö. 833/1439) ve Hacı Bayrâm- 1 Veli ile (ö. 833/1429-30) münasebetleri göz önünde bulundurulduğunda daha sonraki bir tarihte doğmuş olabileceği ileri sürülmektedir (*İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 480-481).

Çocukluğu, gençlik yılları ve ilköğrenimi konusunda bilgi sahibi olamadığımız Eşrefoğlu, biraz geç bir yaşta olsa bile tahsilini yapabilmek için Bursa'da Çelebi Mehmet Medresesinde derslere başlar. Fakat bu medresede gerek öğrenme gerekse öğretme yönünde yaptığı çalışmalar onu tatmin etmemektedir. Medresenin dar kalıpları içerisinde ruhu sıkışmaktadır. Bir mürşide ihtiyacı olduğunu düşünür ve Abdal Muhammed adlı bir meczubun huzuruna varır. Bu Eşrefoğlu'nun tasavvuf yolunda attığı ilk adımdır. Eşrefoğlu bu uçsuz bucaksız yola ilk adımını attıktan sonra ona bir yol gösterici gerekmektedir. Eşrefoğlu bu kez adı herkes tarafından bilinen Emîr Sultan Hazretlerin huzuruna çıkar. Emîr Sultan'dan kendisine rehber olmasını ister Emir Sultan yaşlılığı nedeniyle onu kendisiyle daha yakından ilgilenebilecek olan Ankara'da bulunan Hacı Bayram Veli'ye yönlendirir. Burada tövbe ve giriş izninden sonra çileye girer. On bir sene burada hizmet gördükten sonra dergâhın imamlığını yaptığı bilinmektedir. Kendisine verilen görevleri yerine getiren Eşrefoğlu, Hacı Bayram-1 Veli'nin kızı Hayrunnisa ile

evlenir ve İznik'e yerleşir. Ankara'ya tekrar şeyhini ziyarete geldiğinde seyr ü sülûkunu tamamlayıp tamamlamadığını sorar, onda fenafillâh arzusu vardır. Şeyhi onu daha ilerideki makamlara ulaşma isteği üzerine Hama'da bulunan Abdülkâdir Geylânî'nin torunlarından Hüseyin ü Hamavî'nin yanına gönderir. Burada da ayağının tozu ile çilehaneye girer. Kırk gün gibi kısa bir sürede oldukça çetin bir engeli başarı ile aştığını gören Hamavî ondan gideceği yerde tarikatını temsil etmesini ister (Uçman- Akıncı, 1976: 11-20).

Eşrefoğlu, İznik'e döndüğünde bir süre kendi hâlinde yaşamaya devam etmiş daha sonra kurduğu dergâhında halkı aydınlatmaya başlamıştır. Tarikatı kısa sürede yayılmıştır. Kendi ise *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'ye göre 874'te (1469-70) muhtemelen 100 yaşlarında İznik'te vefat etmiştir. Kabri daha sonraları camiye çevrilen dergâhının haziresine defnedilmiştir. Kaynaklarda vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler geçse de türbedeki kitabesinde yazılı olduğu söylenen "Eşrefzade azm-i cinan eyledi" mısraının gösterdiği 874 tarihi diğerlerinden daha doğru kabul edilmektedir (*İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 481).

2. Eşrefoğlu Rûmî'nin Edebî Kişiliği

Şairin edebî yönüyle ilgili *İslâm Ansiklopedisi*'nde şu bilgiler geçmektedir: Eşrefoğlu'nun edebî kişiliği tasavvufî inançları doğrultusunda gelişip şekillenmiştir. Şiirlerinde daha çok Yunus Emre tesiri hâkim olsa da Eşrefoğlu Rûmî'nin kendisine has söyleyişlerin bulunduğu şiirlerinin sayısı da azımsanmayacak miktardadır. Hece ve aruz veznini başarıyla kullanmış, lirik şiirler yanında didaktik manzumeler de yazmıştır. Şiirlerinde bilhassa tasavvufî simgelere büyük ölçüde yer vermiş, yeni mazmunlar oluşturmuştur. Yer yer halk deyişlerine, atasözlerine ve ayet meallerine de yer verdiği şiirleri tekke edebiyatının içerik bakımından en samimi örnekleri arasında yer almaktadır. Genellikle ilahî aşkı dile getirdiği şiirlerinin bir kısmı bestelenmiştir. Sadettin Nüzhet Ergun, Eşrefoğlu'nun şiirleri en çok bestelenen mutasavvıf şairlerden biri olduğunu söylemektedir. Bugün de Kâdirî dergâhlarında kıyâmî zikir Eşrefoğlu'nun, "Cem' olmuş dervişleri pîrim Abdülkâdir'in" ilâhisiyle başlamaktadır (*İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 481-482).

XV. yüzyılda Türk şiir dili tam olarak gelişimini tamamlamamıştır. Bu yüzyıldan sonra konuşma dilinden uzak ve anlaşılması güçleşen bir şiir dili oluşmaya başlamıştır. Oluşan bu şiir dilinde Yunus Emre'nin saf, duru ve sanatkârane Türkçesi bırakılıp Arapça - Farsça gramer şekilleri ve sözcüklerinden faydalanılmıştır. Eşrefoğlu Rûmî, bu saf, temiz ve sanatkârane Türkçenin bütün güzellikleriyle yerleşmesi ve kökleşmesi için önemli bir rol oynamıştır (Güneş, 2006: 106).

3. Eşrefoğlu Rûmî'nin Eserleri:

3. 1. Divân

Eşrefoğlu Rûmî'nin, tek manzum eseridir. Divânda hece ve aruz ölçüsüyle yazılmış; gazel, mesnevi, koşma ve kıt'a nazım biçimi ve ilahî nazım türü ile yazdığı toplam iki yüz yirmi (220) şiir bulunmaktadır. Eserin Türkçenin gelişiminde çok önemli bir görevi yerine getirdiği söylenebilir (Güneş, 2005).

3. 2. Müzekki'n-Nüfûs

852/1448'de telif edilen dinî ve tasavvufi mahiyette kaleme alınmış bir eserdir. İslâm ahlâkını, tarikat âdâbını, nefisle mücadelenin lüzumunu, seyr ü sülûk şartlarını ve çeşitli tasavvufi konuları anlatan bir eserdir. Eser Kadirîliğin Eşrefiye şubesinin temel kitabı olarak kabul edilir. Bir mukaddime ve iki babdan meydana gelen eser Türk tasavvuf kültürüne ait ilk uygulamalı eser olması ve sade bir Türkçe ile yazılması açısından önemlidir (Güneş, 2015).

3. 3. Tarikat-nâme

Mensur bir eserdir. Allah'ın emirlerine, Hz.Peygamber'in sünnetine uymanın ve ulu'l-emre itaat etmenin insanlara kazandıracığı faydalar çeşitli örneklerle zenginleştirilerek anlatılır (Güneş, 2015).

BÖLÜM I

1.EKLERDE GÖRÜLEN ARKAİK ÖRNEKLER

Bu bölümde *Divân*'da arkaik olarak belirlenen eskiyip kullanımdan düşen ya da biçim olarak değişikliğe uğrayan on sekiz (18) ek incelenmiştir. Ekler, *Şahıs Eklerindeki Arkaik Örnekler*, *Kip Eklerindeki Arkaik Örnekler*, *Zarf-fiil Eklerindeki Arkaik Örnekler* ve *Diğer Şekillerdeki Arkaik Örnekler* olmak üzere dört ayrı alt başlık altında incelenmiştir. Belirlenen eklerin öncelikle Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerindeki seyirleri verilmiştir. Sonrasında çağdaş Türk lehçelerinden Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar ve Azerbaycan Türkçelerindeki görünüşleri çalışmaya dâhil edilmiştir.

1.1. ŞAHIS EKLERİNDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER

1.1.a. I.Teklik Şahıs Emir Eki -*Ayin*

XV. yüzyılda emir kipi I. teklik şahıs çekimi *Eşrefoğlu Rumî Dîvânı*'nda *göreyin* (Güneş, 2006, 336: 93/4), *süreyin* (Güneş, 2006: 336, 93/4) örneklerinde de görüldüğü üzere *-ayın* eki ile yapılmaktadır. Bu ekin emir eki olduğu konusunda gramercilerimiz arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı gramerciler, ekin istek I. teklik şahıs eki olduğunu ileri sürmektedir. Ekin istek ya da emir kipi eki olması konusunda uzlaşmaya varılamaması *-AyIn* ekinin farklı kaynaklarda istek veya emir eki olarak gösterilmesine sebebiyet vermiştir.

Ekin tarihî dönemlerdeki görünümü aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesinde *-(A)yIn* gönüllülük (istek) kipi I. teklik şahıs eki olarak adlandırılmaktadır (Tekin, 2000: 182). Ekin bu dönemdeki kullanımına örnek olarak:

“am yoglat-ayin “onun cenaze törenini yaptırayım!” verilir (Tekin, 2000: 182).

Uygur Türkçesinde *-AyIn* eki I. teklik şahıs emir kipi eki olarak gösterilmiştir (Eraslan, 2012: 346). Şen 2015'te de *-AyIn* eki I. teklik şahıs emir kipi eki olarak verilmiş ve ekin ünlü ile biten fiil tabanlarına *-yIn*, ünsüz ile biten fiil tabanlarına *-AyIn* şeklinde geldiği belirtilmiştir (Şen, 2015: 71). Ekin bu dönemdeki kullanımına örnek aşağıdaki gibidir.

Amtı birle barayın. (prens KP, XXVIII) "Şimdi birlikte gideyim." (Eraslan, 2012: 346).

Karahanlı Türkçesinde *-AyIn* eki I. teklik şahıs emir eki olarak gösterilmiştir. Ekin bu dönemde I. teklik şahısta *-yIn* ve *-AyIm* şekilleri de görülmeye başlamıştır (Hacıeminoğlu, 1996: 190) Bu dönemde *-AyIn* ekinin kullanımına örnek olarak:

kör-eyim (DLT-III, 130-4), ay-ayın (KB-702) (Hacıeminoğlu, 1996: 190) verilmiştir.

Harezmi Türkçesinde de *-AyIm* eki I. teklik şahıs emir eki olarak kullanılmıştır. Bu dönemde *-Ayım* ekinin *-yIn*, *-AyIm* şekilleri dışında ünlü ile biten bazı fiillerde *-g* sesi türemesi sonucu ekin *-GayIn/ -GayIm* şekli de kullanılmıştır (Ata, 2002: 78-79; Eckmann, 2003: 27). Ekin kullanımına örnek aşağıdaki gibidir:

bara-yın, ay-ayım (HŞ 7r:21), bağlağayın(NF 138:2) (Eckmann, 2003: 27).

Eski Kıpçak Türkçesinde I. teklik şahıs emir çekiminin *-AyIm* eki ile yapıldığı görülmektedir. Ekin Harezmi Türkçesinde görülen *-GayIm* şekli bu dönemde de görülmektedir (Vural-Toparlı, 2004: 31; Karamanlıoğlu, 1994: 116). Ekin kullanımına örnek olarak:

alayım TZ 51a 10 (Karamanlıoğlu, 1994: 117)

barğayım EH 121 (Karamanlıoğlu, 1994: 117) verilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde *-AyIn* eki I. teklik şahıs emir kipi eki olarak kullanılır. (Timurtaş, 1994: 129) Gülsevin-Boz 2010'da ise bu dönemde *-AyIn* ekinin istek, emir, dilek-şart ve gereklilik anlamlarını bildirdiği söylenmektedir. Yani emir ve istek kiplerinin bu dönemde tek ek ile karşılandığı ifade edilmektedir. *-AyIn* eki

bu kaynakta emir ve istek ayrımına girmeden tek başlık altında ele alınmıştır (Gülsevin-Boz, 2010: 78-79). Yine bu dönem için Şahin 2003'te *-AyIn* eki istek I. teklik şahıs eki olarak adlandırılmıştır. Emir kipinin ise I. teklik şahısta çekiminin bulunmadığı belirtilmiştir (Şahin, 2003: 62).

Çağatay Türkçesinde de *-AyIn* eki I. teklik şahıs emir kipi eki olarak belirlenmiştir. Yine bu dönemde ekin *-yIn*, *-AyIm*, *-Gayın* şekilleri bulunmaktadır. Bu eklerin yanında Çağatay Türkçesinde ekin *-AyIn* şekli de kullanılmıştır (Argunşah, 2013: 168). Eckmann 1988'te ise ek bu dönemde istek I. teklik şahıs eki olarak belirlenmiş ve *-AyIn* ekinin bu dönemde *-AyIm* şekli de verilmiştir (Eckmann, 1988: 119).

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan ve Yeni Uygur Türkçelerinde *-AyIn* I. teklik şahıs emir ekinin kullanımına rastlanmamıştır. Özbek, Kazak, Kırgız Türkçelerinde ise emir kipinin I. teklik şahıs çekimlerine baktığımızda *-AyIn* ekinin kullanıldığı görülmektedir. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde aynı zamanda ekin tarihî dönemlerde de kullanılan *-yIn* şekli bulunmaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde I. teklik şahıs emir çekiminde kullanılan *-Iym* ekinin şekil itibari ile *-AyIn* ekinin *-yIn* şekline benzerliği dikkat çekmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kartallıoğlu -Yıldırım, 2007: 208; Yazıcı Ersoy, 2007: 398; Öztürk, 2007: 332; Tamir, 2007: 465; Kasapoğlu Çengel, 2007: 520-521; Öner, 2007: 718-719). Ekin lehçelerdeki kullanımına örnekler aşağıdaki şekilde verilmiştir:

Özbek Türkçesinde: *Qanâting bolâyin, sânhäm bol qanat* “kanadın olayım, sen de ol kanat.” şeklinde (Öztürk, 2007: 332).

Kazak Türkçesinde: *oqıyın* “okuyayım” şeklinde (Tamir, 2007: 465).

Kırgız Türkçesinde: *bil-eyin* “bileyim” şeklinde (Kasapoğlu Çengel, 2007: 521).

Kazan Tatar Türkçesinde: *aç-ıym* şeklinde (Öner, 2007: 719).

Günümüz Türkiye Türkçesine geldiğimizde ise *-AyIm* ekinin istek mi emir mi olduğu konusunda en başta da belirttiğimiz gibi uzlaşma bulunmamaktadır. Emir

kipinin I. teklik şahısta çekiminin bulunmadığı görüşünü savunanlar *-AyIn* ekini istek kipi eki olarak kabul etmektedir. Diğer bir görüş ise emir kipinin I. teklik şahıs çekiminin yapılabildiğini ve ekin günümüzde *-AyIm* şeklinde olduğunu ileri sürmektedir. Korkmaz 2014 'te konu ile ilgili *-AyIn* ekinin Eski Türkçeden bu yana hem istek hem emir işlevini üstlendiği ve bu özelliğini Türkiye Türkçesine kadar devam ettirdiği ileri sürülmektedir. Daha sonra I. teklik şahıs istek eki olan *-A'*nın kullanımının zayıflaması ile *-AyIn* ekinin istek işlevinin daha da kuvvetlendiği belirtilmektedir (Korkmaz, 2014: 592). Boz 2012' de de benzer bir söylem bulunmaktadır. Emir ve istek kiplerinin I. kişilerinin biçim olarak aynı olduklarını söylenir ve ek *Emir/ İstek* başlığı altında verilir (Boz, 2012: 67). Banguoğlu 2015 ve Ediskun 1984'te *-AyIn* eki istek I. teklik şahıs eki olarak geçmektedir. Yine bu kaynaklarda emir kipinin I. teklik şahıstaki çekiminin bulunmadığı görülmektedir. (Banguoğlu, 2015: 444-445; Ediskun, 2004: 183-186). Emir kipinin I. teklik şahısta çekiminin olmadığını kabul edenler bu görüşü “ *insanın kendi kendine emir vermesinin mümkün olmaması* “ düşüncesine bağlamaktadır (Korkmaz, 2014: 591).

Bütün bu görüşleri ele alan Ercilasun'un ise konuyla ilgili makalesinde *-AyIn* ekini I. teklik şahıs emir eki olarak kabul ettiğini görürüz.

- Öncelikle insanın kendisine emredebileceğini “*Ahmet dedim kendi kendime kalk ve çalış*” gibi örneklerle gösterir. İnsanın kendisini II. şahıs yerine koyarak emretmesinin mümkün olduğunu söyler.
- Emir işlevinin *-AyIn* ekinde sanıldığından daha ağır bastığını gösteren örnekler de sunar “*söyle de göreyim*” örneğinde aynı işlevde kullanıldığını göstermiş olur.
- Daha sonra ise eki şekil olarak ele alır. Türkiye Türkçesindeki *İstek* ve emir çekimlerini verir. Öncelikle istek ekinin bütün şahıslarda *-A* eki ile yapıldığını gösterir. Eski Türkçeden bu yana *-AyIn* ekinin bütün olduğunu *-A-yIn* şeklinde parçalanmasının mümkün olmadığını söyleyerek *-AyIn* ekindeki *-A'*nın istek eki olamayacağını ifade eder. Emir kipinde her şahıs için ayrı bir ek kullanıldığını söyleyerek de ekin emir kipi eki olduğu yönündeki görüşünü yineler.

- Birleşik zamanlı çekimlerde istek kipinin I. teklik şahıstaki “*gel-e-y-di-m- gel-e-y-miş-im*” çekimlerinden görüldüğü üzere istek ekinin aslında I. kişide de *-A* olduğunu açıkça ortaya koyar. Zamanla *-A* ekinin basit zamanlı çekimde I. şahıslarda kullanımdan düştüğünü söyler. Bu düşme sonrası I. şahıs emir ekinin istek eki yerine kullanılmaya başladığını ileri sürer. Bütün karışıklığın da bu düşme ile beraber ortaya çıktığını savunur. Ercilasun’un sunduğu bu deliller-*AyIn* ekini emir kipi eki olarak kabul etmemiz için yeterlidir (Ercilasun, 1994: 3-9).

Yukarıda da bahsettiğimiz emir - istek görüşleri neticesinde öncelikle *-AyIn* ekini Ercilasun tarafında bulunup I. teklik şahıs emir kipi eki olarak kabul ettiğimizi belirtelim. Son olarak ekin dönemlerdeki görünümünü kısaca özetlemek gerekirse -*AyIn* ekinin Köktürkçeden itibaren bütün dönemlerde kullanıldığı görülmüştür. Çağdaş Türk lehçelerinden Kazak, Kırgız, Kazan Tatar ve Özbek Türkçelerinde ekin kullanımına rastlanmış olup Azerbaycan ve Yeni Uygur Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Günümüz Türkçesinde ise emir kipinin I. teklik şahıs çekiminde Eski Türkçedeki emir I. teklik şahıs *-AyIn* ekinin Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmeye başlanan *-AyIm* şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî Divânı’nda I. teklik şahıs emir eki (*-AyIn*) kullanımları aşağıda verilmiştir:

Bu ‘ışkun gözgüsü yoklukdur iy cân
*Bu göz göre **göreyin** rûy-ı sultân* (G. 94/1).

Didiler idi bana kim ‘ışk kitâbın okuma
*Fâla **bakayın** didüm ol safha açıldı yine* (G. 118/5).

Yukarıda *Divân*’daki kullanımları verilen *-AyIn* eki *Eşrefoğlu Divânı*’nda iki (2) defa geçmektedir ve bu durum Eşrefoğlu’nun bu eki az kullandığı neticesini göstermektedir.

1.1.b.Belirsiz Geçmiş Zaman I. Teklik Şahıs Eki -Am

Türkiye Türkçesinde bilindiği üzere duyulan geçmiş zamanın I. teklik şahıs eki -Im şeklindedir. Bu ek *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda *yitdürmişem* (Güneş, 2006: 283, 54/3), *berkitmişem* (Güneş, 2006: 283, 54/6) örneklerinde de görüldüğü üzere geniş ünlülü olarak (-Am) kullanılmıştır.

Ekin tarihî dönemlerdeki görünümü ve *Eşrefoğlu Dîvânı*'ndaki diğer kullanımları aşağıdaki gibidir:

Köktürk ve Uygur Türkçelerinde belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki olarak I. teklik şahıs zamiri kullanılmaktadır (Tekin, 2000: 189-190; Şen, 2015: 73; Eraslan, 2012: 341). Belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki örnek olarak aşağıdaki kullanımlar verilmiştir.

Köktürk Türkçesi: *Beş yegirmi är ölürmüş m(än)* “on beş (düşman) askeri öldürmüşüm ben” (*Uyuk-Oorzak I 2*) (Tekin, 2000: 190).

Uygur Türkçesi: *Üşmüş m(e)n kalısız kamağnızvaniğ* (*Bewusstseinslehre*, 367, 22-23) (Eraslan, 2012: 341).

Karahanlı Türkçesinde belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki olarak -Am ekinin kullanılmadığı belirlenmiştir. Bu dönemde belirsiz geçmiş zamanın I. teklik şahıs çekimi şu şekillerde yapılmaktadır. Köktürk ve Uygur Türkçelerindeki gibi şahıs zamiri ile (*men mutmuş men*), günümüz Türkçesindeki gibi dar ünlülü -Im (*körmüş-im*) ve *mış ol* getirilerek (*özüm yörmüş ol*) şeklindedir (Hacıeminoğlu, 1996: 186).

Harezmi Türkçesinde belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki olarak -Am eki kullanılmamaktadır. Belirsiz geçmiş zaman eki üzerine I. teklik şahıs zamiri getirilerek yapılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Ata, 2002: 74; Eckmann, 2003: 32).

Eski Kıpçak Türkçesinde de belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki olarak -Am eki kullanımı bulunmamaktadır. Bu dönemde yine belirsiz geçmiş zamanın I. teklik şahıs çekiminde *men* I. teklik şahıs zamiri kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Karamanlıoğlu, 1994: 123; Vural-Toparlı, 2004: 32).

Eski Anadolu Türkçesinde belirsiz geçmiş zamanın I. teklik şahıs eki *-Am* şeklindedir. (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Timurtaş, 1994: 121; Şahin, 2003: 60). Gülsevin 2011’de belirsiz geçmiş zamanın I ve II. teklik şahısta çekimi olmadığı belirtilmektedir. Belirsiz geçmiş zamanda kişinin geçmişte kendi şahit olmadığı başkası tarafından duyduğu olayların anlatıldığı ve bu sebepten çekimin I. şahısta kullanımının olmadığı açıklanmaktadır. EAT’de görülen *-mİşvAm*, *-mİşAm* kullanımlarının görülen geçmiş zaman anlamı üstlendikleri aktarılır (Gülsevin, 2011: 81).

Çağatay Türkçesinde belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki *-Am* nadiren de olsa kullanılmıştır (Argunşah, 2013: 160). Bu dönemde de belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs çekiminde genel olarak *mén* I. teklik şahıs zamiri kullanılmıştır (Eckmann, 1988: 130).

Çağdaş Türk lehçelerinde ekin görünümü şu şekildedir:

Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız ve Kazan Tatar Türkçelerinde ekin kullanımına rastlanmamıştır. (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Öztürk, 2007: 323-324; Yazıcı Ersoy: 2007, 387; Tamir, 2007: 461; Kasapoğlu Çengel, 2007: 517; Öner, 2007: 716). Azerbaycan Türkçesinde ise belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki kullanımı bulunmaktadır (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007, 206).

Türkiye Türkçesinde geniş ünlülü *-Am* belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs ekinin yerini dar ünlülü *-Im* şekline bıraktığı görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Ediskun, 2004: 176-177; Boz, 2012: 61; Korkmaz, 2014: 540; Banguoğlu, 2015: 444).

Sonuç olarak *-Am* belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs ekinin Eski Anadolu Türkçesinde ve nadir de olsa Çağatay Türkçesinde kullanımı belirlenmiştir. Ekin Azerbaycan Türkçesinde kullanılıyor olması Oğuz unsuru olduğunun göstergesidir.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki (*-Am*) kullanımları aşağıda verilmiştir:

Ben mest-i ezel gelmişem ben tâ ebed mest giderem
Meylüm sekiz uçmaga yok pes mâsivâ neme gerek (G. 54/5)

Ben dost yolında nakdi hep oynayuben **yitdürmişem**
Çün gitdi küllî varlığum hayf ü recâ neme gerek (G. 54/3)

Ben dostıla peymânımı “Elest” den ön **berkitmişem**
Ben dostı ayan **görmüşem** hayâl rü’yâ neme gerek (G. 54/6)

Her ne kim dostdan gelür sâbir ü şâkir **turmuşam**
‘Âşıkam derdüm yiter özge firâset itmezem (G.72/3)

Her ne kim işledümise bî-garaz **işlemişem**
Bendeyem tâcir degülem ticâret itmezem(G. 72/6)

Ezel nûş **itmişem** ‘ışkun şarâbın
Ebed ayılmazam mestâna geldüm (G. 75/3)

Ben **talmışam** ‘ışk bahrine **sataşmışam** gevherine
Ol gevherden ‘âşıklara gelsünler isâr eyleyem (G. 77/6)

Âdem tonın **tonanmışam** hayvânlayın **dirilmişem**
İllâ ki nefse **uymuşam** uymamışdur hiç bir dahı (G. 140/6)

Bâzîrgânlığa **gelmişem** geçmez metâ’lar **almışam**
İllâ ki ben **aldanmışam** aldanmamışdur hiç bir dahı (G. 140/7)

Şöyle kim bî-dil ü **bî-cân olmuşam**
Kendü ahvâlüime **hayrân olmuşam** (G. 70/1)

Gâh beni ben bilmezem kim kadayam
Gâh cem’ü gâh **perişân olmuşam** (G. 70/2)

Gâhi oluram bî-nişân gâh bâ-nişân
Gâh nişânsuz mülke **sultân olmuşam** (G. 70/3)

Gâh **feriştah olmuşam** gâhi peri
Gâhi dîv gâhi **Süleymân olmuşam** (G. 70/4)

Gâhi oldum şeyh i San’ân-ı zamân
Gâhi terâ gâh **müsülmân olmuşam** (G. 70/5)

Gâh bulut olup havâya agmışam
Gâhi katre gâhi **‘ummân olmuşam** (G. 70/6)

Gâh havâdan yağmur olup yagmışam
Gâhi nebât gâhi **hayvân olmuşam** (G. 70/7)

Gâhi od suyula toprak ferd ü ferd
Gâhi tîn gâh tînde **pinhân olmuşam** (G. 70/8)

Gâhi issı gâh savuk gâh i'tidal
*Gâh tamarlarda girüp **kan olmuşam** (G. 70/9)*

Söyleyen hem söyleden her nâtıkı
*Nite cân u câna **cânan olmuşam** (G. 70/10)*

Gâhi mescid gâhi sâcid gâh sücûd
*Gâhi deyr ü gâhi **rûhbân olmuşam** (G. 70/11)*

Gâhi sâkî gâhi sâgar gâhi mey
*Gâhi esrük gâhi **mestân olmuşam** (G. 70/12)*

Gâhi Türk gâhi 'Arap gâh 'Acem
*Gâhi Hindû gâhi **Yunan olmuşam** (G. 70/13)*

Gâhi kış u gâhi yaz gâhi bahâr
*Gâhi bülbül gâh **gülistân olmuşam** (G. 70/14)*

Gâhi cism gâhi cevâhir gâh 'âraz
*Gâh me'âdine girüp **kan olmuşam** (G. 70/15)*

Gâhi berr ü gâhi bahr ü gâh serâb
*Gâh 'imâret gâhi **vîrân olmuşam** (G. 70/16)*

Gâhi zemîn ü gâh zamân gâh âsumân
*Gâh zamânı döndüren **ben olmuşam** (G. 70/17)*

Gâhi Tûr gâhi münâcât gâh Mûsâ
*Gâhi Fir'avn gâhi **Hâmân olmuşam** (G. 70/18)*

Gâh irâdet gâhi mürîd gâh mir'at
*Gâhi küfr ü gâhi **îmân olmuşam** (G. 70/19)*

Gâhi dûzah gâh mu'azzeb gâh 'azâb
*Gâhi cennet gâhi **ridvân olmuşam** (G. 70/20)*

Gâhi renc ü gâhi rencûr gâh tabîb
*Gâhi nâle gâhi **efgân olmuşam** (G. 70/21)*

Gâh bu cümlesinden oluram berî
*Ne melek ne cin ne **insân olmuşam** (G. 70/22)*

Eşrefoglu Rûmîyem ben kim bugün
*Kesret ü vahdetde **yeksân olmuşam** (G. 70/23)*

Ben Süleymân-ı zamânâ kuş dilin
Söylerem 'alemdede **destân olmuşam** (G. 70/24)

Nisbetüm yok mâsivâ'llaha benüm
Bir biş on gün bunda **mihmân olmuşam** (G. 70/25)

ŞahinemŞahum şikâra gelmişem
Bu mîşede gmr ne **arşlan olmuşam** (G. 70/26)

Saydumu aldum yine döndüm şâha
Varuben şâh-bâz-ı **şâhân olmuşam** (G. 70/27)

Yüzünü görelî hayrân olmuşam
Bilmezem ben ben mi yâ **sen olmuşam** (G. 71/1)

Düşmişem 'ışk bahrine gavvâs olup
Bâhr içinde gevher-i **kân olmuşam** (G. 71/2)

Zâhir egerçi fakîrem nâ-tüvân
Batînen kevneyne **sultân olmuşam** (G. 71/3)

Kâf-ber-Kâf hâkimem hükm iderem
Mühr elümdedür **Süleymân olmuşam** (G. 71/4)

Gulgulümle yirler gökler toludur
Ben inen dillerde **destân olmuşam** (G. 71/5)

Mü'mine ikrâr u sıdkıla safâ
Mümkire inkâr u **tugyân olmuşam** (G. 71/6)

Eydün ol dertlülere gelsün beru
Kim bugün her derde **derman olmuşam** (G. 71/7)

Sırrumu bilmez benilm ins ü melek
Sırr içinde kim ne **pinhân olmuşam** (G. 71/8)

Gerçi kim ben Eşrefoglı Rûimîyem
Cümlenün istediği **ben olmuşam** (G. 71/9)

Ben dostı görüp **gelmişem** devrânım sürüp **gelmişem**
Dost dostlara gelsün didi geldüm ki haber eyleyem (G. 77/7)

Ol şarâbun cür'asına **virmişem** kevneyni ben
Vasl-ı 'îdına irüp cânımı kurbân giderem (G. 79/8)

Kulluga bil bağladum sultânı gözler gözlerüm
Derdine **düş olmuşam** dermânı gözler gözlerüm (G. 80/1)

Gelmişem gitmek için satmak beni kalmak için
Dosta vâsıl olmak için cânân ilne giderem (G. 81/2)

Yüzün görelden ol yarun kamu mahv oldu hep varum
Fenâ oldum bekâ buldum bekâda **olmuşam** sultân (G. 85/3)

Gözi yaşlu bağırlı başlu cigeri delük delük
Olmuşam 'âlem içinde 'ışkınun âvâresi (G. 131/4)

Bu 'ışka yoldaş olalı **komuşam** nâmûsı 'arı
Devâsuz derde düş oldum aqlaram kıluram zârı (G. 138/1)

Yukarıda *Divân*'daki kullanımları verilen belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs -*Am* ekinin *Divân*'da altmış iki (62) örneği bulunmaktadır. Bu durum ekin Eşrefoğlu tarafından sıkça kullanıldığını göstermektedir.

1.1.c. Geniş Zaman I. Teklik Şahıs Eki -*Am*

Geniş zaman I. teklik şahıs eki Türkiye Türkçesinde dar ünlülü -*Im* şeklindedir. Bu ekin *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânî*'ndaki kullanımı *giderem* (Güneş, 2006: 283, 54/5), *oluram* (Güneş, 2006: 300, 69/1) örneklerinde de görüldüğü üzere geniş ünlülü -*Am* şeklindedir.

Ekin tarihî dönemlerdeki görünümü ve *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânî*'ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

Köktürk ve Uygur Türkçelerinde geniş zaman I. teklik şahıs eki -*Am* kullanılmamıştır. Bu dönemlerde geniş zaman I. teklik şahıs çekiminde *men* I. teklik şahıs zamiri kullanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000: 187; Şen, 2015: 72; Eraslan, 2012: 334-336). Ekin kullanımına örnek *sini tabgaçığ ölürtäçi tir män* “*seni (Çinliyi) öldürecektir derim*” (Tekin, 2000: 187), *yorır men, körür men* (Şen, 2015: 72) şeklindedir.

Karahanlı Türkçesinde geniş zaman I. teklik şahıs çekimi -*Am* I. Teklik şahıs eki ile yapılmamaktadır. Bu dönemde de ekin çekiminde I. teklik şahıs zamiri kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 2013: 182).

Harezmi Türkçesinde de daha önceki dönemlerdeki gibi *-Am* geniş zaman I. teklik şahıs eki kullanılmamıştır. Geniş zaman kipinin I. teklik şahıs çekiminde I. teklik şahıs zamiri kullanılmıştır (Eckmann, 2003: 30; Ata, 2002: 75).

Eski Kıpçak Türkçesinde de *-Am* geniş zaman I. teklik şahıs ekinin kullanılmadığı belirlenmiştir. Yine bu dönemde de geniş zaman I. teklik şahıs eki olarak şahıs zamiri kullanımı görülmektedir (Karamanlıoğlu, 1994: 125-126; Vural-Toparlı, 2004: 33).

Eski Anadolu Türkçesinde geniş zaman I. teklik şahıs eki olarak I. teklik şahıs zamiri *men* dışında *-Am* eki de kullanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2010: 71; Gülsevin, 2011: 92; Şahin, 2003: 60; Timurtaş, 1994: 122-123).

Çağatay Türkçesinde ise geniş zaman I. teklik şahıs eki *-Am* kullanımının bulunmadığı bu ek yerine bu dönemde de I. teklik şahıs zamiri kullanıldığı belirlenmiştir (Argunşah, 2013: 162; Eckmann, 1988: 126).

Çağdaş Türk lehçelerinde ekin görünümü şu şekildedir:

Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız ve Kazan Tatar Türkçelerinde ekin kullanımına rastlanmamıştır. Bu lehçelerde geniş zaman I. teklik şahıs eki olarak Eski Türkçedeki gibi şahıs zamiri kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, 2007: 327; Yazıcı Ersoy: 2007, 391; Buran-Alkaya, 2009: 294-337; Öner, 2007: 717). Azerbaycan Türkçesinde ise geniş zaman I. teklik şahıs eki olan *-Am* ekinin kullanımı bulunmaktadır (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007, 208). Buradan anlaşılıyor ki tarihî dönemlerdeki kullanım Azerbaycan Türkçesinde devam etmiştir.

Türkiye Türkçesinde geniş ünlülü *-Am* geniş zaman I. teklik şahıs ekinin yerini dar ünlülü *-Im* şekline bıraktığı görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ediskun, 2004: 176-177; Boz, 2012: 61; Korkmaz, 2014: 540; Banguoğlu, 2015: 444).

Sonuç olarak günümüzde dar ünlülü (*-Im*) olarak kullanılan *-Am* geniş zaman I. teklik şahıs ekinin Eski Anadolu Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde kullanımı belirlenmiştir. Günümüzde dar ünlülü olarak kullanılan bu ekin geniş

ünlülü *-Am* şeklinin sadece EAT ve Azerbaycan Türkçesinde bulunması bu kullanımın Oğuz Türkçesi özelliği olduğunu göstermektedir.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânî'nda geniş zaman I. teklik şahıs eki (*-Am*) kullanımları aşağıda verilmiştir:

*‘Işk beni yagma kılupdur sen beni sorma bana
Ben beni bilemezem nite haber **virem** sana (G. 1/1)*

*Bu vücûdum katresin bahre irürdüim mest olup
Bu kimildum mevc-i deryâdur **direm** önden sona(G. 1/4).*

*Ben la’ubâlî **giderem** iki cihânı **niderem**
Meylüm sekiz uçmaga yok pes mâsivâ neme gerek (G. 54/4)*

*Ben mest-i ezel gelmişem ben tâ ebed mest **giderem**
Hiç ayılmaz esrüklügüm zühd ü takvâ neme gerek (G. 54/5)*

*Gâh gâh kendüme **gelürem** gâh gâh yavı **kılınuram**
Gâh yok ile **yok olunuram** gâh varlıkda **bulunuram**(Güneş, 2006: 300 69/1)*

*Gâh denizlere **düşerem** mevc urup taşra **düşerem**
Nâ-dan eline **düşerem** kem bahâya **alnuram** (G. 69/2)*

*Gâh **çıkaram** bu göklere **dönerem** çarhıla bile
Gâh ayıla **bedr oluram** gâh günile **tulunuram** (G. 69/3)*

*Gâh arşdan öte **uçaram** niçe bin yerde **geçerem**
Gâh yir yüzine **inerem** mahfilleri **tolanuram** (G. 69/4)*

*Gâh nebât olup **biterem** gâh toprak olup **yitürem**
Gâh et gâhı kan gâh süniük olup kalıp **çalkanuram** (G. 69/5)*

*Gâh Arafata **çıkaram** lebbeyk urup baş **açaram**
Gâh kurbân yerine gelüp koç olup **bogazlanuram** (G. 69/6)*

*Gâh hanikâhda sufiyem gâh meyhânedede fâsıkam
Gâh raksa girüp **dönerem** gâh saz olup **çalınuram** (G. 69/7)*

*Gâh onaram gâh **azaram** bu halk içinde **gezerem**
Gâh şâh olup şâh-bâz olup şikâr olup **avlanuram** (G. 69/8)*

*Gâh çevgân elüme alup **girürem** 'ışk meydânına
Gâh top olup dost önünde şarkdan garba **yuvarlanuram** (G. 69/9)*

*Gâh has **hassü'l-has oluram** gâh **Hızır İlyas oluram**
Yürürem yaşıda kuruda büklülere **bölünürem** (G. 69/10)*

*Gâh deniz gâh **göl oluram** gâh sultân gâh **kul oluram**
Gâh bahâr gâh **gül oluram** elden ele **yılanuram**(G. 69/11)*

*Gâh şâkird gâhi üstâdam gâh dâd-sitân gâhi dâdam
Gâhi Şîrîn gâh Ferhâdam kaya kesüp **eglenürem**(G. 69/12)*

*Gâh av gâh **avcı oluram** gâh yol gâh **yolcu oluram**
Gâh **yürürem** gâh **azaram** menzil menzil **dinlenürem**(G. 69/13)*

*Gâhi ne menzil var ne makâm ne vücûd var ne adem
Hakkdan uzaga ve's-selâm yâ ben kanda **dulunuram** (G. 69/14)*

*Gâhi mûtî' gâh 'âsiyem gâhi 'âlim gâh 'âmiyem
Gâh Eşrefoglu Rûmîyem bu dillerde **söylenürem** (G. 69/15)*

*Söyle Eşrefoglu Rûmî derdünü 'âşıklara
Dime kim ben **gizlerem** 'ışkı melâmet itmezem (G. 72/13)*

*Karârım yok. cihândan tiz **giderem**
Bu sûret mülkine mihmâna geldüm (G. 73/4)*

*Namûsum şîşesini taşa çaldım
Niderem 'ârı çün dîvâna geldüm (G. 75/6)*

*O meclis mestiyem hem sâkîsiyem
Sürerem devrümü devrâna geldüm (G. 75/7)*

*Vatan arzûladım bundan **giderem**
Koyup bu varlığı andan **giderem** (G. 76/1)*

*Yuvamı özledüm şûrîde oldum
Uşadup bu kafes tenden **giderem** (G. 76/2)*

*Dilerem sabr idem bir dem firâka
Alur şevk sabrumı benden **giderem** (G. 76/3)*

*Sefer kılmak için ol dost iline
Yıkup işbu beden seddin **giderem** (G. 76/4)*

*Bozaram bendini işbu tılsımın
Bu cism ayrılmadan cândan **giderem** (G. 76/5)*

*Ezel vaslı şarâbın içmişidüm
Ayılmadum humârından **giderem** (G. 76/6)*

*O meclis zevki zâ'il olmadı hiç
Şafâ bulmadum agyârdan **giderem** (G. 76/7)*

*Elest savtın henüz dinler kulagum
Temâmet toldum ol ünden **giderem** (G. 76/8)*

*Hayâli şöyle toldı gönlüme kim
Beni bensüz kodı benden **giderem** (G. 76/9)*

*Yürek kaynar bu cân oynar bedende
Gönül cûşı geçer haddan **giderem** (G. 76/10)*

*Visâli önüme düşdi Habîbün
Niçe ayru olam dostdan **giderem** (G. 76/11)*

*Dime bu sözi Eşrefoglı Rûmî
Şulara kim dimez bundan **giderem** (G. 76/12)*

*'Işk sayrusı olanlara gelsünler timâr eyleyem
İçürem 'ışk şerbetini dostdan haberdâr eyleyem (G. 77/1)*

*Açam bâtni gözini göre kendü kendüzini
Dosta **döndürem** yüzini 'âlemden bî-zâr eyleyem (G. 77/2)*

***Söyündürem** nefsi odın bozam tılsımınun bendin
Götürem benliği seddin ol dosta yular eyleyem (G. 77/3)*

*Kılaguzıyam ol yolun dilin **bilürem** ol ilün
Cem 'eyledüm kafilemi dosta pes sefer eyleyem (G. 77/8)*

*Tuymasun bu cân gönül ben dosta pinhân **giderem**
'Âkl ü cân bî-gânedür bî- dil ü bî-cân **giderem** (G. 79/1)*

*Mâsivâ rengin döküp 'ışkıla hem-reng oldum uş
Kodum insân varlığını şöyle 'üryân **giderem** (G. 79/2)*

*Bana ne 'ilm ü 'amel ne küfr ü îmân nisbeti
Kamusundan el yudum 'ışka uyuben **giderem** (G. 79/3)*

*Elvedâ olsun sana iy zühd ü takva elvedâ
Cezb idüp çekdi beni ol bahr-i 'ummân **giderem** (G. 79/4)*

*Yidi tamu sekiz uçmak bir dem anlamaz beni
Lutf idüp it "irci'î" * tablın urdı sultân **giderem** (G. 79/5)*

*Bu harâbâtun niçün mi'mârı olam çünki ben
Dostıla kıldum ezelde 'ahd ü peymân **giderem** (G. 79/6)*

*Eşrefoglı Rûmîyem 'ışk şarâbından anun
Tâ ebed şûrîde şeydâ mest ü hayran **giderem** (G. 79/7)*

*Ol şarâbun cür'asına virmişem kevneyi ben
Vasl-ı îdına irüp cânımı kurbân **giderem** (G. 79/8)*

*Elvedâ' iy dostân cânân iline **giderem**
Gel dimiş dostum bana cânân iline **giderem** (G. 81/1)*

*Gelmişem gitmek için satmak beni kalmak için
Dosta vasıl olmak için cânân iline **giderem** (G. 81/2)*

*Cennetün bağçeleri oldı gözüme çün 'ayân
Cân kuşu uçmak diler canımı iline **giderem** (G. 81/3)*

*Hâciyam cânım egnümde ihrâm kefenüm
Baş açuk yalın ayak cânân iline **giderem** (G. 81/4)*

*Âşinâ idüm ezelden şimdi düşdüm gurbete
Yine biliş olmaga cânân iline **giderem** (G. 81/5)*

*Anda iken nûr idük topraga saldı Hak bizi
Yine envâr olmaga cânân iline **giderem** (G. 81/6)*

*Dünyâ çün zindânımuş lâyık degül mü'minlere
Hamd'ülillâh mü'minem cânân iline **giderem** (G. 81/7)*

*Ata ana kardaşlarum gitme diyü zâri kılur
Koymazam kulaguma cânân iline **giderem** (G. 81/8)*

*Eşrefoglı Rûmî kılmadı bunca kutlu sefer
Şâd u hurrem pür-safâ cânân iline **giderem** (G. 81/9)*

*Sana **direm** iy delil ger degülisen ölü
Dünyâ yalandur yalan tevbeye gel tevbeye (G. 105/7)*

*‘İşkun gamını çekmege bana bir yâr bulunmadı
Âvâre olup **yürürem** uş bir karâr bulunmadı (G. 129/1)*

*Avum aldum yine döndüm varup şâh kolına kondum
Cemâline bakup her dem **iderem** hoş temâşâyı (G. 130/7)*

*Bu ‘ışka yoldâş olalı komışam nâmûsı ‘ârı
Devâsuz derde düş oldum **aglarım kıluram** zârı (G. 138/1)*

***Niderem** şol dili ben kim söylemeye zikrin anun
Niderem şol gözi ben kim ki görmeye dilârâyı (G. 130/10)*

*Şöyle nazı geçer idi Hazrete
Cehennemlik kulı koyar cennete
Ceddümden **utanıram** sefa-ata
Benüm pîrüm ‘Abdü’l-kâdir Geylânî (142/6)*

*Bir tûtî sükker **yirem** şeyhiin medhini söylerem
Şeyh bagçesinde **yaylaram** bülbül itdi de gönderdi (G. 145/2)*

***Bilürem** pâdişâh-ı bî -niyâzsın
Sana yalvaranı mahrûm komazsın (P. 4/5)*

***Getürerem** şefî’ ol Mustafâyı
Nebiler serveri kân u vefâyı (P. 4/9)*

***Dilerem** hazretüne ire âhum
İşidüp ‘afv idesin hep günâhum (P. 4/11)*

İncelediğimiz eserde geniş zamanın olumsuz çekimi üstündeki I. teklik şahıs eki (-Em) örnekleri de aşağıdaki gibidir:

*‘İşk beni yagma kılupdur sen beni sorma bana
Ben beni **bilemezem** nite haber virem sana (G. 1/1)*

*Ben uyhuuyı fikr itmezem düş görüp tâ’ bir **itmezem**
Ben gelmezem ben **gıtmezem** bekâ fenâ neme gerek (G. 54/7)*

*Gâh beni ben **bilmezem** kim kandayam
Gâhi cem' ü gâh perişan olmuşam (G. 70/2)*

*Râziyam derdine yârun ben şikâyet **itmezem**
Kendü hâlüm söylerem gayrı hikâyet itmezem (G. 72/1)*

*Derd ü mihnet yoldaşumdur bu yola 'azm ideli
Dost belâsından başum bir dem selâmet **itmezem**(G. 72/2)*

*Her ne kim dostdan gelür sâbir ü şâkir turmuşam
Âşıkam derdüm yiter özge firâset **itmezem** (G. 72/3)*

*Niçeler yarun visaline irişmege iver
Çün irâdet dost elinde ben 'acâlet **itmezem** (G. 72/4)*

*'İşkıla bilişeli 'illetle kılmadum 'amel
Cennet ü hû r u kusûr için 'ibâdet **itmezem** (G. 72/5)*

*Her ne kim işledümise bî-garaz işlemişem
Bendeyem tâcir degülem ticâret **itmezem** (G. 72/6)*

*Geçüben assı ziyândan Lâ'ubâlî giderem
Dosta gider çün gönül gayra delâlet **itmezem** (G. 72/7)*

*Dost öninde nefsile düni günü cenk iderem
Nefsümile dost olup dosta 'adâvet **itmezem** (G. 72/8)*

*Dost bana nefsüni kahr eyle berü gel didi çün
Nefsümi kahr iderem hirgiz 'inâyet **itmezem** (G. 72/9)*

*Dost yüzün göstermeyen bildüm ki benlikmiş bana
Benlik evin yıkdum yakdum çün 'imâret **itmezem** (G. 72/10)*

*Korku kaygu âr u nâmûs olmaya 'âşıklara
Dost için baş oynaram vehm ü hayâlet **itmezem** (G. 72/11)*

*İderem 'âşıkkara 'ışkdan haber şimden girü
Âşikâre gün gibi gizlü işâret **itmezem** (G. 72/12)*

*Söyle Eşrefoglu Rûmî derdünü 'âşıklara
Dime kim ben gizlerem 'ışkı melâmet **itmezem** (G. 72/13)*

Ezel nûş itmişem 'ışkun şarâbın
Ebed **ayılmazam** mestâna geldüm (G. 75/3)

Kayırmazam hezerân müdde'îden
Anun 'ışkıyla çün bî-gâne geldüm (G. 75/5)

Ata ana kardaşlarum gitme diyü zârî kılır
Koymazam kulaguma cânân iline giderem (G. 81/8)

Ansuzın **ölimezem** yoldan **ayrılmazam**
Ansuz bu 'aklum bilem tedbîrüm şaşa geldüm (G. 82/4)

'Aceb hayrân u mestem kim bilişden **bilmezem** yârı
Gözüm her kanda kim baksa görinen sûret-i Rahmân (G. 85/2)

Gözlerümden yaşıla kan akıdur
İllâ yaşum **dilemezem** siline (G. 110/2)

Ben bu 'ışkdan bir nefes **ayrılmazam**
Ger yüregüm şerha şerha diline (G. 100/5)

'İşkıla ben bir demimi **virmezem**
'İşksuz olan ömrümün bin yılına (G. 110/6)

İçüp câmunı mest oldum Enel-Hakk demini urdum
Ne beni ne anı bildüm **verimezem** nişânını (G. 132/8)

Ansuz ben **ölimezem** buldum **ayrılmazam**
Ansuz bu 'aklum bilem tedbirüm şaşa geldi (G. 124/4)

Eşrefoğlu Rûmî Divânî'nda geniş zaman I. teklik şahıs -Am ekinin yüz dört (104) kullanımı belirlenmiştir. Geniş zamanın olumsuz I. teklik şahıs çekiminde de (29) kullanımına rastlanmıştır. Görüldüğü üzere Eşrefoğlu eserinde eki sıklıkla kullanmıştır.

1.1.d. Ek Fiilin Şimdiki Zaman I. Teklik Şahıs Çekimi -Am

Bilindiği üzere ek fiilin şimdiki zaman I. Teklik şahıs çekimi bugün -Im şeklinde yapılmaktadır. *Eşrefoğlu Rûmî Divânî*'ndan alınan 'âşıkam, sâdıkam

(Güneş, 2006: 358) örneklerinde görüldüğü üzere bu ek Anadolu sahası tarihî metinlerde karşımıza geniş ünlülü olarak çıkmaktadır (-Am).

Bu ekin metinden örneklerine geçmeden önce tarihsel metinlerdeki görünümüne bakmak faydalı olacaktır. Tarihî sürecine ilk olarak Köktürkçedeki fonksiyon ve yapısına değinerek başlayalım. Tekin 2000’de buna dair çekimi şu şekilde örneklendirmiştir:

Yaş bän “(Ben) gencim” (Tekin, 2000: 208).

Ek fiilin şimdiki zaman teklik I. şahıs çekimi görüldüğü gibi bu dönemde I. teklik şahıs zamirinin isimlerin sonuna gelmesi ile karşılanmaktadır (Tekin, 2000: 208).

Eski Uygur Türkçesinde çekim yine şahıs zamirinin sonda kullanımı ile oluşmuştur. Bu dönemdeki kullanıma örnek olarak Eraslan 2012’de şu kullanımları verir: *uluğ ilig kişari atl(i)ğ arslan m(e)n*. “Ben Kesari arslan denilen büyük hükümdarım.” (Eraslan, 2012).

Görüldüğü gibi *men* I. teklik şahısı burada ek fiilin geniş zaman I. teklik şahıs eki görevini görmektedir (Eraslan, 2012: 526).

Karahanlı Türkçesinde ek fiilin I. teklik şahıs şimdiki zaman çekimi şahıs zamiriyle yapılmaktadır. Dönemdeki kullanıma örnek olarak Mansuroğlu şu örneği verir: *Män ökmän* “ben oyum” (KB 5120) (Akalm, 1979: 168)

Ekin Harezmi Türkçesindeki görünümü yine kelime sonuna gelen şahıs zamiri ile gerçekleştirilmektedir. Eckmann 1996’da çekim ile ilgili I. ve II. şahıslardan sonra çoğunlukla *turur*, nadir olarak da *irür* ve *bolur* geldiği söylenmektedir. Dönemdeki kullanım *Män Cebrä’il turur män* “ben Cebrail’im” şeklinde örneklendirilmiştir. (Eckmann, 2003: 20)

Harezmi Türkçesinde çekimin *i- ~ er-* fiili ile yapılan örnekleri de mevcuttur. Ata 2002’de şu örnekleri verir:

<i>I.t.ş</i>	<i>Men</i>	<i>Bendeñ men (KE 147r9), küçlügrek men</i>
<i>I.t.ş</i>	<i>erür men</i>	<i>Men erür men (KE 24v21), Berk erür men (HŞ 3046)</i>

(Ayrıntılı bilgi için *bk. Ata, 2002: 69*)

Eski Kıpçak Türkçesine bakacak olursak çekimin Vural-Toparlı 2004'te I. ve II. şahıslarda şahıs zamiri ile yapıldığı görülmektedir: *I.teklik şahıs: birgen men. kılğan men* şeklinde (*bk. Vural-Toparlı 2004*).

EAT döneminde ise daha önce şahıs zamiri hâlinde bulunan bu çekim ekleşmiştir. Ayrıca ekin *b/v* değişimi sonucu oluşan *-vAn* şekli de bu dönemde görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için *bk. Timurtaş, 1994: 110*).

Korkmaz 2014'te ekin oluşumunun Eski Türkçedeki *er-ür-men, er-ür-sen* vb. geniş zaman çekimlerindeki *er-* yardımcı fiili ile geniş zaman gösteren *-ür* ekinin kaynaşıp yok olması ve çekimde şahıs gösteren *men, sen* zamirlerinin de birer ek kalıntısı hâlinde devamı ile olduğunu ileri sürmektedir (Korkmaz, 2014).

EAT döneminde ek fiilin şimdiki zaman I. teklik şahıs eki *-Am* üzerinde çalışma yaptığımız XV. yy'a ait *Eşrefoğlu Rûmî Divânî*'nda da sıkça kullanılmaktadır.

Aynı zamanda *Tarama Sözlüğü*'nde ek fiilin geniş zaman I. teklik şahıs çekimi ile ilgili kısım incelendiğinde Oğuz sahasında bu yapı ile ilgili en eski tanıkların XIV. yy'a kadar inebildiği görülmektedir. (Ayrıntılı bilgi *bk. Tarama Sözlüğü VII s. 21-22*)

İlâhi, ben senin kuluñam

Bize rahmet kılup yarlıgayasın (Müneb. XIV-XV)

Dost elinden dolu iştım deliyem

Üstü kan köpüklü mişeseliyem (P.S.Ab. XVI-XVII.41)

Gurbette Şen değilem
Gelmesin bana bayram (Saz. Zülâli. XIX. 539)

Görüldüğü gibi bu Şekli XIX. yüzyıla kadar takip edebilmekteyiz.

Çağatay Türkçesinde Argunşah 2013'te ek fiilin Şimdiki zaman çekiminde *durur/turur* veya *-dur* eklerinin kullanıldığı, bu yapının Türkçede isimlere bildirme işlevi kattığı ve eklerin aynı zamanda üzerine Şahıs zamiri olarak da kullanıldıkları belirtilmektedir: *içide turur mën* "içindeyim" Şeklinde. Görüldüğü üzere çekim burada da Şahıs zamiri getirilerek oluşturulmuŐtur.(Argunşah, 2013: 176).

Çağdaş Türk Lehçelerinde ise bu yapının kullanımı ile ilgili bilgi ve örnekler Ercilasun 2007'de aşağıdaki gibidir:

Özbek Türkçesinde ek fiilin Şimdiki zamanı isim kök veya gövdelerine Şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır:

YâxŐi-män Şeklinde (Öztürk, 2007: 314).

Yeni Uygur Türkçesinde Şimdiki zaman çekiminde fiil kökü düşmektedir:

oquğuçi män Şeklinde (Ersoy, 2007: 378).

Kazak Türkçesinde Ek fiilin geniş zaman I. teklik Şahıs çekimi zamir kökenli Şahıs eklerinin isimlerin üzerine getirilmesiyle yapılır. Kazak Türkçesinde ek fiil *e-* Őeklinindedir. Ve bu çekimde (*e-*) fiilin kökü düşmüştür.

Cağsımın "iyiyim"(Tamir, 2007: 456)

Kırgız Türkçesindeki görünümü ise I. teklik Şahısta *-mIn/-mUn* Őeklinindedir:

Türk-mün "Türküm"(Çengel, 2007: 509)

Kazan Tatar Türkçesine baktığımızda ekin teklik I. Şahıstaki çekimi Şu Şekilde karşımıza çıkmakta *-min/-mën*

Min gaŐıykmin sëzge "ben aŐıęım size" Şeklinde (Öner, 2007: 509).

Son olarak Azerbaycan Türkçesinde ek EAT'deki biçimde *-Am* şeklinde kullanılmaktadır:

Yaxşı-y-am şeklinde (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 197).

Ek fiilin şimdiki zaman çekimi Türkiye Türkçesinde ise *-Im* şeklinde kullanılmaktadır. Ediskun 2004'te ek fiilin geniş zaman ekinin isim kök ve gövdelerine getirilerek varlıkların durumlarını bildirdiğini ve aynı zamanda isimlere yargı anlamı kazandırdığını belirtmiştir (Ediskun, 2004: 188-189).

-Am ekinin tarihî dönemlerden günümüze kadar olan görünümünü ele aldıktan sonra ekin geniş ve şimdiki zaman olarak adlandırılması konusuna değinecek olursak Ergin 2009'da, *i-* fiilinin şimdiki zamanına geniş zaman denilmesinin daha isabetli olacağını belirtmiştir. Ekleşmenin geniş zaman üzerinden olduğunu fakat ekin günümüzde asıl olarak şimdiki zamanı ifade etmekte kullanıldığını bildirmektedir. Ek fiilin geniş zaman I. teklik şahıs çekimini karşılayan eklerin bugünkü kullanımını aşağıdaki gibi göstermektedir:

Teklik 1. şahıs : *-im, -im, -um, üm* (bk. Ergün, 2009: 315-316)

Ayrıca Ergin 2009'da ek fiilin geniş zaman teklik I. şahıs ekinin (*-Am*) oluşum, şekil ve fonksiyon özellikleri ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Ek fiilin geniş zaman ekinin I., II. teklik ve çokluk çekimi I. tip şahıs ekleri ile aynı görünmektedir. Bu aynılık ek fiil geniş zaman kipinin ekleşirken fiil kökü ile şekil ve zaman ekinin düşüp, geriye sadece şahıs ekinin kalmasından kaynaklanmaktadır. Geriye kalan bu şahıs ekleri düşen kök, şekil ve zaman ekinin anlam ve işlevini de üstlenmişlerdir. Bu şekilde biçem olarak aynı olmakla birlikte işlev olarak fiillere gelen şahıs eklerinden farklı bir ad almışlardır (Ergin 2009: 315-316) Bu düşüncesi Korkmaz ile örtüşür (krş. Korkmaz, 2014).

Ergin tarihî dönemlerdeki çekimin ekleşme yönünde değiştiğini kaydetmiş ve bu olurken yapının bünyesindeki şahıs eklerinin düşen ek fiile bağlı olarak ayrıca şekil ve zaman işlevi kazandığını belirtmiştir. Neticede bu eklerin fiil çekiminde kullanılan şahıs eklerinden farklı bir nitelik kazandığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak ek fiilin şimdiki zaman teklik I. şahıs çekimi Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde şahıs zamiri ile yapılırken EAT döneminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Çekimin lehçelerdeki görünümü Kıpçak ve Karluk grubunda şahıs zamiri ile kullanıldığını göstermektedir. Çekim Oğuz grubu lehçelerinden olan Azerbaycan Türkçesinde ise EAT'deki gibi ekleşmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak Oğuz sahasında ekin tanıklanması ile ilgili örneklerin bugüne kadar geldiğini, ekin yazı dilinde bugün yerini dar ünlülü şekillere bıraktığını fakat geniş ünlülü bu şekillerin yine de Anadolu sahası ağızlarında varlığını koruduğunu söyleyebiliriz.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda tespit etmiş olduğumuz ek fiilin geniş zaman I. teklik şahısı ile çekimlenmiş örnekler aşağıdaki gibidir:

*İy zâhid-i dünyâ-perest var zühdünü arz eyleme
Ben 'âşık-ı şûrîdeyem zerk ü riyâ neme gerek (G. 54/2)*

*Gerçi sûretde **insânam** ben sultân-ı ins ü cânam
Ben fâriğ-i dû-cihânam işbu gavgâ neme gerek (G. 54/8)*

*Ben Eşrefoğlu **Rûmîyem** ben bâkîyem kadîmiyem
Ben ol mürğ-i lâhûtiyem arz u semâ neme gerek (G. 54/9)*

*Ben ki ol şahûn cemâli şem'ine **pervâneyem**
Sen perişanlık idüp ol dâra ber-dâr olmadun (G. 57/5)*

*Arısınun **balıyam** bağçesinün **güliyem**
Bağınun **bülbüliyem** şeyhüm Abdü'l-kâdirün (G. 64/3)*

*Gâh hanikâhda **sufiyem** gâh meyhânede **fâsıkam**
Gâh raksa girüp dönerem gâh saz olup çalınuram (G. 69/7)*

*Gâh şâkird gâhi **üstâdam** gâh dâd-sitân gâhi **dâdam**
Gâhi Şîrîn gâh **Ferhâdam** kaya kesüp eglenürem (G. 69/12)*

*Gâhi mûtî' gâh **'âsiyem** gâhi 'âlim gâh **'âmiyem**
Gâh Eşrefoğlu **Rûmîyem** bu dillerde söylenürem (G. 69/15)*

*Eşrefoğlu **Rûmîyem** ben kim bugün
Kesret ü vahdetde yeksân olmuşam (G. 70/23)*

Ben Süleymân-ı **zamânâ**m kuş dilin
Söylerem 'âlemde destân olmuşam (G. 70/24)

Şâhinem şâhum şikâra gelmişem
Bu mîşede gör ne arslan olmuşam (G. 70/26)

Zâhir egerçi **fakîrem** nâ-tüvân
Bâtinen kevneyne sultân olmuşam (G. 71/4)

Kâf-ber-Kâf **hâkimem** hükm iderem
Mühr elümeddür Süleymân olmuşam (G. 71/4)

Gerçi kim ben Eşrefoglu **Rûmîyem**
Cümlenün istedügi ben olmuşam (G. 71/9)

Râzıyam derdine yârun ben şikâyet itmezem
Kendü hâlüm söylerem gayrı hikâyet itmezem (G. 72/1)

Her ne kim dostdan gelür sâbir ü şâkir turmuşam
'**Âşıkam** derdüm yiter özge firâset itmezem (G. 72/3)

Her ne kim işledümise bî-garaz işlemişem
Bendeyem tâcir degülem ticâret itmezem (G. 72/6)

Cüdâ düşmiş yârinden bir **gâribem**
Visâlin isteyü hicrâna geldüm (G. 73/2)

Şu **bülbülem** ki gülden ayru düşdüm
Firâkıyla bu hâristâna geldüm (G. 73/3)

Benem Yûsuf bugün Ken'ân ilinde
Beden Mısırındaki zindâna geldüm (G. 73/5)

O meclis **mestiyem** hem **sâkîsiyem**
Sürerem devriimi devrâna geldüm (G. 75/7)

Saladur dertlü gönüller saladur
Tabîb ü **hocayam** dermâna geldüm (G. 75/8)

Ben ol **şahinem** uçdum şâh elinden
Şikâr eylemege cevlâna geldüm (G. 75/9)

Benem bu Eşrefoglu Rûmî mücrîm
Ki 'âşuklaruma ihsâna geldüm (G. 75/13)

Eşrefoglu **Rûmîyem** 'ışkı şarâbından anun
Ta ebed şûrîde şeydâ mest ü hayran giderem (G. 79/7)

Hâcîyam cânım egnümde ihrâm kefenüm
Baş açık yalın ayak cânân iline giderem (G. 81/4)

Dünyâ çün zindânımış layık degül mü'minlere
H.a md'ülillâh **mü'minem** cânân iline giderem (G. 81/7)

Şol ben 'âşıkam diyen o yalan da'vâ kılan
Nefse velîkin viren yana temâşâ geldüm (G. 82/7)

Benem ol dertlü dermânı benem her ma'denün kanı
Benem ol dürr-i bî-hemtâ benem ol bahr-i bî-pâyân (G. 85/4)

Benem şâhı bu meydânun benem devrî bu devrânun
Benem cânı bu cânların benümle diridür her cân (G. 85/11)

Benem Mansûrı dâr iden benem agyârı yâr iden
Benem her varı var iden benem giden benem turan (G. 85/12)

Zamânsuz bî-zamânam ben mekânsuz bî-mekânam ben
Dü 'âlemde hemânam ben benem her görinen gören (G. 85/14)

Sanursın Eşrefoglyam ne Rûmîyem ne İznikî
Benem ol dâ'im ü Bâkî göründüm sûretâ insân (G. 85/19)

İy dervişem diyen kişi gayre gönül virme sakın
Cânunu 'ışk odı sanup nefis odına atma sakın (G. 87/1)

Eşrefoglı Rûmîyem bilürem dost haberin
Biri haber virmedi haberümden ilerü (G. 95/12)

Eger dirsene ki 'âşıkam bu 'ışk yolında sâdıkam
Budur bu da'vâya ma'nâ koyasın cânı ortaya (G. 108/10)

Ben ol dost bağçesinin bülbüliyem
İlahî bülbüli gülden ayırma (G. 112/5)

Eger dirisen 'âşıkam bu 'ışk yolında sâdıkam
Budur bu ma'nâya da'vâ koyasın cânı ortaya (G. 119/6)

Şol ben 'âşıkam diyen ol yalan da'vâ kılan
Nefse dileğin viren bana temâşa geldi (G. 124/7)

Düşmen didüğüm nefsiündür şol tama'ıla hırsundur
Keser tama tamarını dosta 'âşıkam diyici (Güneş, 2006: 378, 125/4)

*Ya 'nî ol da 'âşıkam dir toyınca yir yatur uyur
Nefsine dileğin virür o utanmaz lâf urıcı (G. 125/9)*

*Ben ol şâhbâz-ı kudsîyem kolından uçdum ol şâhun
Şikârum süre götürdüm ki avladum bu sahrâyı (G. 130/6)*

*Ben ol ser-bâz-ı enîsem yolında cân u baş virdüm
Bugün gördüm 'ayân anı kodum va'de-i ferdâyı (G. 130/8)*

*Menem Eşrefoğlu îmâna virdüm küfrümi
Virâne gönlüm şehrini tâ'mîr itdi de gönderdi (G. 145/4)*

Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda ek fiilin şimdiki zaman I. teklik şahıs eki -Am'ın yetmiş (70) örneği belirlenmiştir. Divân'daki kullanımlarından da görüldüğü üzere Eşrefoğlu bu eki sıklıkla kullanmıştır.

1.1.e I.Çokluk Şahıs İstek Kipi Eki -AvUz

Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda -AvUz istek I. çokluk şahıs ekinin kullanımı tek örnekle tespit edilmiştir. Ekin Divân'daki kullanımını aşağıdaki gibidir:

Hakkmüderrişdi bize ol medresede

Yogıdımüşkilümüz her nesnede

Bunda ol ilmi nite unudavuz

Yâ nite aldaya bizi mefsede (K. 65).

Ekin Eşrefoğlu Rûmî Divânı'ndaki örneğinden sonra tarihî dönemlerdeki görünümüne bakmak yararlı olacaktır.

Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde istek I. çokluk şahıs çekimine bakıldığında -AvUz ekinin kullanımının bulunmadığı saptanmıştır. Bu dönemlerde -Allm eki istek I. çokluk şahıs çekiminde değerlendirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000:182; Eraslan, 2012: 346; Hacıeminoğlu, 2013: 193; Ata, 2002: 81).

Kıpçak Türkçesinde de *-AvUz* istek I. çokluk şahıs ekinin kullanımının olmadığı belirlenmiştir. Bu dönemde de yine istek I. çokluk şahıs çekiminde *-Allm* eki kullanılmıştır (Vural-Toparlı, 2004: 34).

Eski Anadolu Türkçesi dönemine gelindiğinde *-AvUz* istek I. çokluk şahıs ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Timurtaş, 1994: 128; Gülsevin, 2011: 105; Şahin, 2003: 62).

Çağatay Türkçesinde de istek I. çokluk şahıs çekiminde *-Allm* eki kullanımı görülürken *-AvUz* eki kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Eckmann, 1988: 119; Argunşah, 2013: 170).

Ekin çağdaş Türk lehçelerdeki görünümü şu şekildedir: Kıpçak grubu lehçelerine Kazan Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde *-AvUz* I. çokluk şahıs istek ekinin kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Öner, 2007: 717; Tamir, 2007: 466; Çengel Kasapoğlu, 2007: 521-522). Karluk grubu lehçelerinde Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde de ekin kullanımı bulunmamaktadır (Öztürk, 2007:330-331; Yazıcı Ersoy, 2007: 394-395). Oğuz grubuna bakıldığında ekin Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde de kullanımı olmadığı görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 208; Boz, 2012: 67; Korkmaz, 2014: 580; Gencan, 1979: 291).

Türkiye Türkçesinde I. çokluk şahıs istek eki bazı kaynaklarda *-Allm* olarak gösterilse de *-Allm* ekinin adlandırılması konusunda uzlaşma söz konusu değildir. Bazı araştırmacılar bu ekin emir tarafında iken bazıları istek olduğu tarafındadır. Ercilasun'un 1994'teki değerlendirmesinde günümüzde *-Allm* ekinin istek-emir olarak adlandırılması noktasındaki karışıklığın *-AvUz* ekinin düşmesi sonucu ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bu düşme sonucu emrin I. şahıs ekleri zaman zaman istek I. şahıs yerine kullanılmaya başlamış ve bütün karışıklığın buradan doğduğu vurgulanmıştır. Bu bilgiler neticesinde Ercilasun-*Allm* ekinin adlandırılması konusunda emir tarafında olduğunu belirtmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ercilasun, 1994: 3-9).

Ekin tarihî ve günümüzdeki görünümünden bahsettikten sonra oluşumu ile ilgili Korkmaz 1964' geçen şu bilgilerden bahsetmek faydalı olacaktır: I. çokluk şahıs eki olarak EAT döneminde *-vUz/-Uz* ekleri kullanılmaktadır. *-vUz* ekinin *b->v-* değişimi ve *v-* dudak sesinin etkisiyle iç ses ünlüsünün yuvarlaklaşması sonucu ortaya çıkmış olduğu kaydedilmektedir. Ekin *-Uz* şeklinin ise *v-* sesinin eriyip düşmesiyle oluştuğu aktarılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, 1964: 43-65).

Sonuç olarak *-AvUz* I. çokluk şahıs istek ekinin sadece Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı olduğu belirlenmiştir. Ekin çağdaş Türk lehçelerinde de kullanımı bulunmadığı saptanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise ekin kullanımdan düştüğü görülmektedir.

1.1.f. II. Çokluk Şahıs Emir Eki *-(X)η*

Üzerinde çalıştığımız *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda *-(X)η* II. çokluk şahıs emir ekinin kullanımı iki örnekte tespit edilmiştir. Ekin *Dîvân*'daki kullanımı şu şekildedir:

Dünyâya gönül bağlamak sonra ah idüp ağlamak
Her gussâda nemîn olun şâd u hurrem güli görün (G. 59/11)

-(X)η II. çokluk şahıs emir ekinin tarihî dönemler içerisindeki yeri ve günümüzdeki görünümü aşağıdaki gibidir:

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde emir kipinin II. çokluk şahıs çekiminde *-(X)η* ekinin kullanımına rastlanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000: 181; Eraslan, 2012: 346-348; Şen, 2015: 72; Hacıeminoğlu, 1996: 193).

Harezm Türkçesinde *-(X)η* II. çokluk şahıs emir ekinin kullanımı belirlenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Eckmann, 1996: 27; Ata, 2002: 80).

Eski Kıpçak Türkçesinde de yine *-(X)η* II. çokluk şahıs emir eki kullanımının bulunduğu görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Karamanlıoğlu, 1994: 116; Vural-Toparlı, 2004: 31).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *Eşrefoğlu Divânı*'ndaki örneklerden de görüldüğü üzere (*bağlamañ, ağlamañ*) $-(X)\eta$ II. çokluk şahıs emir eki kullanımı bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Timurtaş, 1994: 130; Gülsevin, 2011: 112; Gülsevin-Boz, 2010: 81-82).

Çağatay Türkçesinde de emir kipinin II. çokluk şahıs çekiminde $-(X)\eta$ ekinin kullanımı görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Eckmann, 1988: 118; Argunşah, 2013: 169).

$-(X)\eta$ II. çokluk şahıs emir ekinin günümüzdeki görünümüne baktığımızda çağdaş Türk lehçelerimizden Kazak, Kırgız, Kazan Tatar Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tamir, 2007: 465; Kasapoğlu Çengel, 2007: 520; Öner, 2007: 718). Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde ise ekin kullanımı saptanmıştır (Öztürk, 2007: 332; Yazıcı Ersoy, 2007: 398). Azerbaycan Türkçesinde II. çokluk şahıs emir çekiminin Türkiye Türkçesindeki gibi $-(X)n$ eki ile yapıldığı belirlenmiştir (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 208).

Türkiye Türkçesinde $-(X)\eta$ II. çokluk şahıs emir eki ünlüler uyumuna göre $-(X)n$ biçimini almış ve $-(X)n$ şeklinde kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Gencan, 1979: 293; Ediskun, 2004: 187; Boz, 2012: 67-68).

Sonuç olarak ekin Köktürkçeden itibaren Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, EAT ve Çağatay Türkçelerinde kullanımı belirlenmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde Kıpçak grubunda ekin kullanımı bulunmazken Karluk grubunda kullanımının bulunduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise ekin $-(X)n$ şeklini aldığı görülmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda II. çokluk şahıs emir $-\eta$ ekinin iki (2) örnekte kullanımı belirlenmiştir. Eşrefoğlu'nun eserinde eki oldukça az kullandığı görülmektedir.

1.2.KİP EKLERİNDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER

1.2.a. Belirsiz Geçmiş Zaman Eki –*Updur*

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'ndaki *kılıpdur* (Güneş, 2006: 219, 1/1), *varupdur* (Güneş, 2006: 220, 2/7) örneklerinden de görüldüğü üzere belirsiz geçmiş zaman eki *-UpdUr* XV. yüzyılda kullanılmıştır.

Ekin tarihî dönemlerdeki kullanımı aşağıdaki gibidir:

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde belirsiz geçmiş zaman eki *-UpdUr* 'un kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemlerde belirsiz geçmiş zaman eki olarak *-mİş* eki kullanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000: 189; Eraslan, 2012: 341-342; Şen, 2015: 73; Hacıeminoğlu, 1996: 186).

Harezmi Türkçesinde belirsiz geçmiş zaman eki olarak *-mİş* eki kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Fakat bu dönemde belirsiz geçmiş zaman eki olarak III. şahısta *-Up* zarf fiil eki üzerine *-dUr* getirilerek yapılan *-UpdUr* ekinin de kullanımı birkaç örnekte saptanmıştır. Ekin kullanımına örnek “*MN: bolup-dur*” (142) şeklindedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ata, 2002: 74-75). Eckmann 2003'te ise ek-*Upturur* şeklinde belirsiz geçmiş zaman olarak verilmiştir. Burada ekin-*turur*'lu yapısının da kullanıldığı görülmektedir. Ekin örneklendirilmesi “*karğapturur*” şeklindedir (Eckmann, 2003: 34).

Eski Kıpçak Türkçesinde anlatılan geçmiş zaman eki *-mİş* eki ile yapılırken belirli geçmiş zaman eki bütün şahıslarda *-iptir* olarak belirlenmiştir. Sadece III. kişide ekin *-up tur*, *-upturur* şekli de verilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Vural-Toparlı, 2004: 32). Karamanlıoğlu 1994'te ise *-up tur* eki bu dönem için duyulan geçmiş zaman eki olarak gösterilmiştir. Ekin kullanımına “*olturup-tur CC 148, 11, turup-tur EH 122, KK 12*” örnekleri verilmiştir (Karamanlıoğlu, 1994: 124).

Eski Anadolu Türkçesinde ise en başta verdiğimiz Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'ndaki örneklerden de görüldüğü üzere ekin kullanımı bulunmaktadır. Gülsevin 2011'de *-(y)UpdUr(U)r* duyulan geçmiş zaman eki olarak verilmiştir.

Ayrıca ekin çekiminin sadece II. teklik ve III. şahıslarda yapıldığı görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Gülsevin, 2011: 80). Timurtaş 1994'te de ek belirsiz geçmiş zaman eki olarak geçmektedir. Yine ekin çekiminin çoğunlukla III. şahıslarda yapıldığı ifade edilmektedir (Timurtaş, 1994: 121-122). Şahin 2003'te öğrenilen geçmiş zaman eki olarak $-(y)Up$ eki verilmiştir. $-dUr$ / $-dUrUr$ eklerinin ise ihtimal ve kesinlik anlamı vermek üzere kullanılmış oldukları belirtilmiştir (Şahin, 2003: 60).

Çağatay Türkçesinde $-ptur$, $-pturur$ eki belirsiz geçmiş zaman eki olarak gösterilmiştir. Bu dönemde bazı örneklerde $-ptur$ ekinin $-p$ şekli kullanılmıştır. Bu örneklerde $-tur$ yardımcı fiili düşürülmüş şahıs eki doğrudan $-p$ zarf fiiline getirilmiştir. Aynı zamanda bazı örneklerde bu eklerin görülen geçmiş zaman ifade ettikleri de söylenmektedir (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Argunşah, 2013: 161).

Çağdaş Türk lehçelerinde $-(y)UpdUr$ belirsiz geçmiş zaman ekinin kullanımı Kazan Tatar ve Yeni Uygur Türkçelerinde bulunmamaktadır (Öner, 2007: 716; Yazıcı Ersoy, 2007: 379). Özbek Türkçesinde ek birinci tip öğrenilen geçmiş zaman olarak geçmekte ve $(i)b$ şeklinde kullanılmaktadır. Ekin III. şahıs çekiminde “*turur*” yapısının ekleşmiş hali olan $-di$ şekli kullanılmaktadır. ‘*Küt-ib-di*’ şeklinde (Öztürk, 2007: 324). Kırgız Türkçesinde duyulan geçmiş zaman çekiminde $-(I)ptIr/(U)ptUr$ eki kullanılmaktadır. “*Başta-ptır, unut-u-ptır*” şeklinde (Kasapoğlu Çengel, 2007: 517). Kazak Türkçesinde Öğrenilen geçmiş zaman ekleri arasında $-p$ eki bulunmakta ve III. şahıslarda üzerine ek almakta “*oylaptı*” şeklinde (Tamir, 2007, 461). Azerbaycan Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zamanın II. tipi olarak karşımıza çıkmakta ek $-(y)Ib/(y)Ub$ şeklinde. Ekin I. şahısta çekimi bulunmamakla beraber III. şahıs çekiminde üzerinde $-dUr$ eki bulundurabilir. *Al-ıb(dır)* şeklinde (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 206).

Türkiye Türkçesinde ise $-(y)UpdUr$ belirsiz geçmiş zaman eki kullanımdan düşmüştür ve belirsiz geçmiş zaman eki olarak $-mİş$ eki kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Boz, 2012, 61; Banguoğlu, 2015: 444-445; Korkmaz, 2014: 540).

Sonuç olarak toparlamak gerekirse $-(y)UpdUr$ belirsiz geçmiş zaman ekinin ilk olarak kullanımı Harezmi Türkçesinde belirlenmiştir. Bu dönemden sonra Eski Kıpçak, Eski Anadolu, ve Çağatay Türkçelerinde de ekin kullanımının bulunduğu

görülmüştür. Çağdaş Türk lehçelerinde ek Yeni Uygur ve Kazan Tatar Türkçelerinde kullanılmazken Kırgız, Kazak, Özbek ve Azerbaycan Türkçelerinde kullanımı tespit edilmiştir. Günümüzde Türkiye Türkçesine ise ek kullanımdan kalkmıştır.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı 'nda-(y)UpdUr belirsiz geçmiş zaman eki kullanımları aşağıda verilmiştir:

*Meger Eşrefoğlu Rûmî gine kendüiden **varupdur**
Halka bir ednâ **kalupdur** pes anundur işbu gavgâ (G. 2/7).*

*Nakkâşumuz bizi ezel bî-levn ü renk **yazup durur**
Levh-i gönülden gayrınun nakşını hep bozup durur (G. 21/1)*

*Kullâb urup cânümüzü dün gün çeker kendüzine
Küllî cihândan ser-te-ser meylümüzü **üzüp durur** (G. 21/2)*

*Yir gök dahi eylenmedin Kâlu Belâ söylenmedin
Kendü cemâlin görmege gözgü büzü **düzüp durur** (G. 21/3)*

*'Aşıkñider teni cânı dün gün anı ister anı
Gel gör anı sevenleri dü cihândan **büzüp durur** (G. 21/5)*

*Eşrefoğlu Rûmî eydür dost bizi şöyle **alupdur**
Mahlûkatdan **kesilüpdür** alışumuz virişümüz (G. 42/8)*

*Hızra yoldaş olmazlar Mûsâya sır dimezler
Berkişüpdür dostıla peymânı dervîşlerin (G. 55/8)*

*Şunun kim 'ışk **alupdur** kamu varın
Olupdur deyr ü Ka'be ana **yeksân** (G. 83/10)*

*Şularkim 'ışkıla **hem-renk olupdur**
Oları aldamaz bu nakş-hâne (G. 98/4)*

*Velî şunlar kim diriyken **ölüpdür**
Olar irişdi bu râz-ı nihâna (G. 98/22)*

*Olar varlıkarun Hakka **virüpdür**
Onların Hakkıla dâ'im kıyâmı (G. 128/4)*

Eşrefoğlu Rûmî Divânı 'nda belirsiz geçmiş zaman -UpdUr ekinin on dört (14) kullanımı belirlenmiştir. Eşrefoğlu eserinde ekin kullanımına seyrek olarak görülmektedir.

1.2.b. Gelecek Zaman Eki -IsAr

Günümüzde Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki olarak -AcAk eki kullanılmaktadır. *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda ise gelecek zaman çekiminde -IsAr eki ile karşılaşılmaktadır. Sadece *Dîvân*'daki *görecegüz* (Güneş, 2006: 378, 125/2) örneği bu duruma istisna olarak tespit edilmiştir. -IsAr ekinin kullanımına *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'ndan örnekler aşağıdaki gibidir:

'Âkıbet şol göze toprak tol-ısar
Bir gün evvel ko ki tolsun n'ol-ısar (Güneş, 2006: 256, 31/2).

Bu deryâya düşen 'âşık öl-ıser
Ölür ise 'âşık ölsün n'ol-ısar (Güneş, 2006: 256, 31/5).

-IsAr ekinin tarihî dönem içerisindeki yeri şu şekildedir:

Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçelerinde gelecek zaman eki olarak -IsAr eki kullanılmamıştır. Köktürk Türkçesinde gelecek zaman eki olarak -DAÇI, -gAy (Tekin, 2000: 190); Uygur Türkçesinde -DAÇI ekinin yanında -çI, -gAy, -gA (Eraslan, 2012: 343-344; Şen, 2015: 73); Karahanlı Türkçesinde ise gAy, -gA, -gU ve az da olsa -DAÇI (Ayrıntılı bilgi için bk. Hacıeminoğlu, 1996: 187) ekleri kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi döneminde ise -IsAr gelecek zaman ekinin sadece *Hüsrev ü Şirin* adlı eserde iki örnekte geçtiği belirtilmiştir. Genel olarak bu dönemde gelecek zaman eki olarak -GAy eki kullanılmıştır. Bu ekler dışında yine -GA, -GU ve kullanımına birkaç örnekte rastlanan -ası eki de bu dönemde kullanılan gelecek zaman eklerindedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ata, 2002: 76-78).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde -IsAr gelecek zaman eki kullanılmamıştır. Gelecek zaman eki olarak bu dönemde -GAy, -gA eklerinin kullanımı yaygındır. Harezmi Türkçesinde olduğu gibi birkaç örnekle sınırlı kalmakla birlikte bu dönemde de -ası eki kullanılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Karamanlıoğlu, 1994: 131).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -IsAr gelecek zaman eki yaygın olarak kullanılmıştır. Bu ekin yanı sıra gelecek zaman eki olarak bu dönemde -(y)A, -sA

gerek, *-daçI* ve *-(y)AcAK* ekleri de kullanılmıştır. *-(y)AcAK* eki bu dönemin sonlarına doğru gelecek zaman çekiminde kullanılmaya başlamıştır. (Ayrıntılı bilgi için *bk. Gülsevin- Boz, 2010: 74-77; Gülsevin, 2011: 100-104; Şahin, 2003: 61*). Ekin kullanımını ile ilgili bu dönemden örnekler:

Çu ben gidiservenin kime kalısar / oğul olmasa düşmenüm alısar (SNev .28.2) (Gülsevin, 2011: 101).

Çağatay Türkçesinde *-IsAr* gelecek zaman ekinin kullanımı bulunmamaktadır. Gelecek zaman çekimi bu dönemde *-gA*, *-Gay* ve *-GU* ekleri ile yapılmaktadır (Argunşah, 2013: 166).

Çağdaş Türk lehçelere baktığımızda Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Özbek, Yeni Uygur ve Azerbaycan Türkçelerinde *-IsAr* gelecek zaman ekinin kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için *bk. Tamir, 2007:464-465; Kasapoğlu Çengel, 2007: 519-520; Öner, 2007: 716; Öztürk, 2007: 327-328; Yazıcı Ersoy, 2007: 392-393; Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 207-208*).

Türkiye Türkçesine geldiğimizde ise gelecek zaman çekiminin *-AcAk* eki ile yapıldığı *-IsAr* gelecek zaman ekinin kullanımdan düştüğü görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için *bk. Banguoğlu, 2015: 179; Korkmaz, 2014: 558-559; Gencan, 1979: 280-281; Boz, 2012: 63-64*).

-IsAr gelecek zaman ekinin tarihî dönemlerde ve çağdaş lehçelerimizdeki görünümünden bahsettikten sonra ekin türeyişi hakkında bilgi verecek olursak, ekin kökeniyle alakalı farklı görüşler öne sürüldüğü görülür.

İlk olarak Vecihe (Kılıçoğlu) Hatiboğlu *-IsAr* ekinin türeyişini eski metinlerde şart kipi olarak kullanılan *-sAr* ekinin Osmanlıcada *-I-* gerundiumu ile birleşmesine bağlamaktadır (Kılıçoğlu, 1954: 255).

Vecihe (Kılıçoğlu) Hatiboğlu'nun bu görüşünü Talat Tekin eleştirir. Eleştirisinin nedenini iki maddede ele alır: Öncelikle zarf fiil eklerinden sonra kip eklerinin gelemeyeceğini söyler. İkinci olarak da şart ve gelecek zaman arasındaki anlamsal uzaklığı dile getirir. Sonrasında “*Öyleyse -ısar eki nasıl türemiş olabilir?*” Sorusundan hareketle ekin kökenine dair görüşlerini ileri sürer. Kaşgarlı Mahmut'un

-*ıg̃sa- ig̃se*-eki ile kurulmuş fiil gövdelerinden bahsettiğini söyler. Kaşgarlı'ya göre -*sA* ekinin hem isimlere hem fiillere gelebileceğini ve yine ona göre -*sA* ekinin “*r, l*” sessizleri ile biten fiillere doğrudan gelebileceğini söyler. Yani “*r, l*” sessizleri ile biten fiillere istek anlamı yüklemek için -*ıg̃sa- ig̃se*-eklerinin kullanıldığını söyler. Gelecek zaman ile istek arasında anlam yakınlığı olduğunu da belirtir. Bu bilgilerden sonra -*IsAr* gelecek zaman ekinin türeyişinin -*ıg̃sa* istek eki ile -*r* geniş zaman ekinin kalıplaşması sonucu oluşmuş olabileceğini ve daha sonra *ğ* sesinin düşmesi ile ekin -*ısar* şeklini almış olabileceğini ifade eder (Tekin, 1954a: 453-454).

Vecihe Kılıçoğlu Hatiboğlu Talat Tekin'e derginin bir sonraki sayısında cevap olarak bir yazı kaleme alır [*Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki*, Türk Dili, 1954 (33)] yazıda -*i* zarf fiil ekinin üzerine kip eki gelebileceğini konusuna cevap olarak W. Bang'dan yaptığı Almanca alıntılarla zarf-fiil + kip eki formülünü savunmaya devam eder (Kılıçoğlu, 1954). Talât Tekin bu yazıya 1954b'de tekrar karşılık verir. Kılıçoğlu'nun, W. Bang'ın Almanca açıklamalarını yanlış anladığını ileri sürer ve bu konudaki görüşlerini çürütür. Kendi görüşlerini yineler ve ekin -*ıgsar*> -*ısar* şeklinde türemiş ve gelişmiş olabileceğini söyler (Tekin, 1954b: 38).

Sonuç olarak -*IsAr* gelecek zaman ekinin Köktürk, Uygur, Karahanlı, Eski Kıpçak, Çağatay Türkçelerinde kullanılmadığı görülmüştür. Ekin yaygın olarak kullanımı Eski Anadolu Türkçesinde görülürken Harezmi Türkçesi döneminde iki örnekle sınırlı kalsa da kullanımına rastlanmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde ise Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Özbek, Yeni Uygur ve Azerbaycan Türkçelerinde de ekin kullanımının bulunmadığı saptanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise ek kullanımdan düşmüştür.

Ekin *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda tespit ettiğimiz örnekleri aşağıdadır:

Bunda bitmeyen işler anda da bitmeyiser
Gafletten uyar cânun 'aklun başuna getir (G. 16/4)

Hazrete yokluktıla varan kişi key şâd ola
Binüben cennet burâgına göriserdür didâr (G. 19/9)

N'olur ise ko ki olsun n'olsar
Tek gönül Mevlâyı bulsun n'olsar (G. 31/1)

Gönli olmuş 'âkîbet magbûn u **mahzûn olısar**
Diri gönüldür bilen hûr u kusûrıla cihân (G. 88/5)

Kim bunda görmese anı anda dahı **görmeyiser**
İşbu sözüme sen delîl Kur'ân'ı iste bul bugün (G. 89/13)

Eşrefoglı Rûmî sen de âhir **toprak olıarsın**
Toprak olmadın toprak ol aldanma bunun alına (G. 102/11)

Sana yavuz sananlara sen hayır du'âlar eyle
Kim kime ne sanurısa âhir **geliser** yolına (G. 102/12)

Aldayımaya seytân mûnisi ola Rahmân
Hem **kurtarısar** îmân Lâ-ilâhe illa'llah (G. 107/4)

Sen iy gönli kara münkir gider inkârı içinden
Dîdârım **görmeyiser** dir Hakk ol münkir-i a'mâya (G. 108/9)

Şehâdet mansıbidur 'âlî mansıb
Bize **viriliser** elhamdüdü'lillâh (G. 120/6)

Ser ile bitmeye işün bu yola bakma güzâf
Mürğ-i rûhûn **dökiser** bunda niçe bâl u peri (G. 123/4)

'Âkîbet şol göze toprak **tolsar**
Bir gün evvel ko ki tolsun **n'olısar** (G. 31/2)

'Işk bağında tâze güller açılmış
'Ömr bağı ko ki tolsun **n'olısar** (G. 31/3)

'Işk deryâsı cûşa gelmiş kan akar
'Âşık-ı bî-çâre talsun **n'olısar** (G. 31/4)

Bu deryâyâ düşen 'âşık **öliser**
Ölür ise ''âşık ölsün **n'olısar** (G. 31/5)

Dünyânun mansıblarınun 'izzeti
Eşrefoglı alan alsun **n'olısar** (G. 31/6)

N'olısar hey n'olısar hey n'olısar
N'olısar ko ki olsun **n'olısar** (G. 32/1)

Tek gönül ol câmi bulsun **n'olısar**
Tek gönül Allah'ı bulsun **n'olısar** (G. 32/2)

'Işk denizi yine taşmış kan akar
Bu bî-çâre ko ki kalsun **n'olısar** (G. 32/3)

Bitmedi **bitmeyiser** bu dünyâ işi
Bitmez ise ko ki kalsun **n'olısar** (G. 32/4)

'Işk ki gelince cümle işler biter
Bitmezse de ko ki kalsun **n'olısar** (G. 32/5)

Kabr içinde göze toprak tolacak
Bir gün öndin ko ki kalsun **n'olısar** (G. 32/6)

'Işk bağı tab ü sebze olıcak
Ömr bağı ko ki solsun **n'olısar** (G. 32/7)

N' ola dünyâ mansıbnun 'izzeti
Rûmî kodı alan alsun **n'olısar** (G. 32/8)

Tek gönül ol câmı bulsun **n'olısar**
Tek gönül Allahı' bulsun **n'olısar** (G. 32/9)

Olara korku yok iki cihânda
Olar **görmeyiser** dârü'l-melâmı (G. 128/8)

Dünyâ-yı mekkâreye her kim tolaşdı tâ ebed
Gitmedi **gitmeyiser** anun yüziniün karesi (G. 131/6)

N' olurısa ko ki n'olsun **n'olısar** hây vây
Tek gönül Allah'ı bulsun **n'olısar** hây vây (G. 144/1)

'Işk denizi çoşa geldi kan akar hây vây
'Aşık-ı bî-çâre talsun **n'olısar** hây vây (G. 144/2)

'Âkıbet bu göze toprak **tolısar** hây vây
Bir gün evvel ko ki kalsun **n'olısar** hây vây (G. 144/4)

'Işk gelicek cümle eksikler biter hây vây
Bitmezise ko ki kalsun **n'olısar** hây vây (G. 144/5)

'Işkun bâğı tâze sebze olıcak hây vây
'Ömrün bâğı ko ki kalsun **n'olısar** hây vây (G. 144/6)

Dünyânun mansıblarını 'izzetin hây vây
Rûmî kodı alan alsun **n'olısar** hây vây (G. 144/7)

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda gelecek zaman *-IsAr* ekinin kırk beş (45) kullanımını belirlenmiştir. Görüldüğü üzere Eşrefoğlu eki eserinde sıklıkla kullanmıştır.

1.2.c. II. Teklik Şahıs Emir Pekiştirme Eki -*gll*

Emir kipinin II. teklik şahıs çekimi Türkiye Türkçesinde tipolojik bir özellik göstererek eksiz yapılmaktadır. Bu ekin XV. yüzyılda II. teklik şahıs çekimi *Esrefoğlu Rûmî Dîvânı*'ndaki *eylegil* (Güneş, 2006, 208: 68/1), *olgil* (Güneş, 2006: 324, 84/6) örneklerinde görüldüğü üzere eksiz örneklerin yanında –*gll* eki ile de yapılmaktadır.

Ekin *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı* ve tarihî dönemlerdeki yeri ve görünümü aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesinde emir kipi normal ve pekiştirmeli olarak ikiye ayrılmaktadır. Normal buyurma olarak adlandırılan çekim eksiz yapılırken pekiştirmeli buyurmanın –*gll* eki ile yapıldığı görülmektedir. Ekin bu dönemdeki kullanımına örnek aşağıda verilmiştir: (Tekin, 2000: 180-182)

Yičä işig küçüg bir-gil “Yine (bana) hizmet et!” (MÇ D 5) (Tekin, 2000: 181).

Uygur Türkçesinde emir kipinin çekimi her şahısta farklı bir ek ile yapılır. Ekin II. teklik şahıs çekimi bu dönemde de –*gll* eki ile yapılmaktadır (Eraslan, 2012, 345-346). Şen 2015'e göre ise bu dönemde ekin II. teklik şahıstaki çekimi eksiz olarak da kullanılabilir (Şen, 2015: 72). Ekin dönemdeki kullanımını aşağıdaki gibi örneklendirilmiştir:

Uluğ ilig begke inçe tip ötünti tigil! (Biogr. Hts., 265-267) “Sen ulu hükümdara şöyle arz etti, diye söyle!” (Eraslan, 2012: 346).

Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde emir kipinin her şahıs için ayrı eki bulunmaktadır. Karahanlı Türkçesinde ekin II. teklik şahısta da farklı kullanımları mevcuttur: eksiz, –*gln*, ünlem edatları ve daha önceki dönemlerdeki gibi –*gll* eki (Hacıeminoğlu, 1996: 190-193). Harezmi Türkçesinde ekin II. teklik şahıstaki genel çekimi eksizdir. Fakat –*gll* eki ile çekimlenmiş örnekler de bulunmaktadır. Bunların yanında –*gll* ekinin Çağataycada sık rastlanılan şekli –*kl* ve Türkmençe de rastlanılan –*Gin* şekli de bu dönemde II. teklik şahıs çekiminde kullanılmaktadır (Ata, 2002: 78-80).

Eski Kıpçak Türkçesinde emir kipinin II. teklik şahıstaki çekimi üç farklı ek ile yapılmaktadır. *-gll* eki bunlardan bir tanesidir. Diğer ikisi ise Harezmi Türkçesinde de kullanılan *-kll* ve *-gin* ekleridir (Karamanlıoğlu, 1994: 116).

Eski Anadolu Türkçesinde emir kipinin II. teklik şahıs çekimi eksiz olarak ya da *-gll* eki ile yapılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, 2003: 63; Timurtaş, 1994: 129; Akalın, 2000: 79; Gülsevin-Boz, 2010: 81). Ekin bu dönemdeki kullanımına örnek olarak:

*Bizi **dinlendürgil** ve kaygumuzu **gidergil** (Kıs. Enb.107) (Gülsevin-Boz, 2010: 81) verilir.*

Çağatay Türkçesinde emir kipi II. teklik şahıs çekimi eksiz, *-gll*, *-gln*, ve sedasız seslerden sonra kullanılan *-kll*, *-kln* ekleri ile yapılır (Ayrıntılı bilgi için bk. Karaağaç, 1988: 118). Ayrıca Argunşah 2013'te bu dönemde emir kipinin II. teklik şahıs çekiminde gelecek zaman ekinin de kullanıldığı söz edilmektedir. Bu kullanıma örnek olarak *sağlağay-sen* "sakla" verilir (Argunşah, 2013: 168).

Çağdaş Türk lehçelerinde emir kipinin II. teklik şahıs kullanımına baktığımızda *-gll* ekinin Kazak, Kırgız, Kazan Tatar ve Azerbaycan Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde ise II. teklik şahıs emir çekimine baktığımızda eksiz ve *-gin* ekli kullanımların yanı sıra nadiren de olsa *-gll* ekli kullanımların olduğu görülmüştür (Ayrıntılı bilgi için bk. Tamir, 2007: 465-466; Kasapoğlu Çengel, 2007: 520-521; Öner, 2007: 718; Yazıcı Ersoy, 2007: 398; Öztürk, 2007: 327-328; Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 208; Öztürk, 2007: 332). Ekin Özbek Türkçesindeki kullanımına örnek şu şekildedir:

*Özni **etgil** dâimâ "kendini et daima" (Öztürk, 2007: 332)*

Yeni Uygur Türkçesindeki kullanımına örnek:

*İşligin-**işligil** (Yazıcı Ersoy, 2007: 398).*

Türkiye Türkçesine gelindiğinde *-gll* ekinin kullanımdan düştüğü görülmektedir. Emir kipi II. teklik şahıs çekimi eksiz olarak yapılmaktadır (Ayrıntılı

bilgi için bk. Gencan, 1979: 293-294; Ediskun, 2004: 185-186; Boz, 2012: 67; Korkmaz, 2014: 591-594; Banguoğlu, 2015: 445).

Ekin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünümünden sonra ek ile ilgili görüşlere de değinecek olursak Sertkaya, II. teklik şahıs emir kipi eki olarak adlandırılan *-gIl* ekinin aslında eksiz emir biçimini pekiştirmeye yarayan bir kuvvetlendirme eki olduğunu ileri sürer. Bu düşüncesini öncelikle II. teklik şahıs emir eki olarak kabul edilen *-gil* ekinin *Oğuz Kağan Destanı*'nda geçen "*Bolsungil tep tediler*" cümlesinde III. teklik şahıs üzerine gelmesine dayandırmaktadır. Ayrıca emir çekiminin II. teklik şahısta hem ekli hem eksiz kullanımının bulunması ve bu kullanımın Türkçede herhangi bir fiil kipinin çekiminde bulunmamasını da düşüncesini desteklemek amacıyla dile getirmiştir. Son olarak ise emir çekiminde kuvvetlendirme eki kullanımının Moğalcada da kullanıldığını söyler ve şu şekilde örneklendirir: *çi ir* "*sen gel*", *çi irērā* "*sen derhal gel*" Bu bilgiler dâhilinde Sertkaya-*gIl* ekinin II. teklik şahıs emir eki olamayacağını söyler. Ekin Moğalcada da görüldüğü üzere bir kuvvetlendirme eki olduğunu savunur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Sertkaya, 1996: 135- 142).

Sonuç olarak ekin Köktürkçeden itibaren Uygur, Karahan, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerinde kullanımı bulunmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde ise ekin nadiren de olsa kullanımına Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde rastlanmıştır. Günümüzde ise ek artık kullanımdan düşmüştür.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda II. teklik şahıs emir eki (*-gIl*) kullanımları aşağıda verilmiştir:

*Nefsi **kogil** 'ışka uy dervişlikten toyı toy*
Dervîşlik toyanların varı yolda taraşdur (G. 12/12)

*Bunun fâni lezzetine **aldamagil** şöhretine*
Mağrur olma devletine hîlesi çok fettânımış (G. 46/12)

*Gel bu 'ışkın şerbetinden bir kadeh **nûş eylegil***
*Gel bu 'ışkıla başunitâ ebed **hoş eylegil*** (G. 68/1))

Gel berü gel 'ışk elinden tolu peymâne götür
*Gel bu meclisde bugün sen cânı **serhoş eylegil*** (G. 68/2)

Gel bu 'âşıklar öninde yire sal nâmûsunu
Gel bu zühdi 'ışka degşür aklı **bî-hoş eylegil** (G. 68/3)

Gel bu 'ışk bâzârına gir yoga sat hep varını
Gel berü küllî hevesden gönlünü **boş eylegil** (G. 68/4)

Gel be-küllî mâsivâdan yüz çevür yum gözüni
Gel bugün cân gözün aç dost yüzine **tuş eylegil** (G. 68/5)

Gel bu 'ışkıla bugün katreni deryâya ilet
Gel berü deryâyıla deryâ olup **cûş eylegil** (G. 68/6)

Gel bu 'ışk deryâsının dirmek dilersen dürlerin
Gel bu Eşrefoglu Rûmî sözlerin **gûş eylegil** (G. 68/7)

Eşrefoğlu Rûmîyle gel dosta bile git bile
Berk **yapışgil** etegine **dimegil** kim 'ar eyleyem (G. 77/13))

Şeker yimek dilersen **tûtî olgul**
Ki karganun nasîbi yok şekerden (G. 84/6)

Kuşangil 'ışkıla dost ışığında
Bilüne hizmet için kemerden (G. 84/10)

'Âşıkısan sen ol yüze küyme yarınki va 'deye
Cehd eylegil bundayikan sen anı iste bul bugün (G. 89/12)

Kuşangil kendü himmetün kuşagın
Binüp cidd atına menzil olasın (G. 91/8)

'Aceb remzi der Eşrefoglu Rûmî
Seni **kogil** ki bu remzi tuyasın (G. 91/17)

Gel imdi sen de ölmezden öndin öl
İriş tahkîka **düşmegil** gümâna (G. 98/24)

Bu fenaya **aldanmagil** ol bekânun kaydın **yigil**
İşbu geçer dünyâyıçün girme halkun vebâline (G. 102/4)

Gör bu mü 'ekkelleri yazarlar hayrı şerri
günâhdan olgul beri tevbeye gel tevbeye (G. 104/6)

'Ârife **sorgul** eger sorarısın sen haberi
Sana 'ârif virür ol senden içerü haberi (G. 123/1)

***Sanmagıl** bu 'ışkı sen kagıddadır
'Işkı kagıdda diyenler mürdedür
'Işkı yazmadı kalem varı iy fakı
'Işk ezelde cânıla perverdedür (K. 56)*

*Yâİlâhi sen meded **kılgıl** bize
Sen sabırlık vir bizüm dilümüze (P. 1/11)*

*Galabadan çık Hakkı halvet **istegil**
Hakkı halvet debulursın bellü bil (P. 3/9)*

*Tevhîdi sen gafletile **dimegil**
Cân u gönül vütevîdi **söylegil** (P. 5/15)*

*Ya ilâhî Eşrefoğlu Rûmîye
Sen sâbir **virgil** ki 'ışkına doya (P. 6/14)*

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda II. teklik şahıs emir pekiştirme -gil ekinin yirmi sekiz (28) kullanımını bulunmaktadı. Divan'da ekin kullanımını görüldüğü üzere azımsanmayacak kadardır.

1.3. ZARF-FİİL EKLERİNDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER

1.3.a. Zarf Fiil Eki *-IcAk*

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'ndaki *gidericek* (Güneş, 2006: 281, 53/10), *varıcak* (Güneş, 2006: 374, 122/6) örneklerinde de görüldüğü üzere *-IcAk* zarf fiil eki *Dîvân*'da kullanılmıştır.

-IcAk zarf fiil ekinin tarihî dönemlerdeki görünümü ve *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'ndaki diğer kullanımları aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesinde *-IcAk* zarf fiil ekinin kullanımı bulunmamaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000:173-179).

Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde *-IcAk* zarf fiil eki kullanılmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Eraslan, 2012: 413-420; Şen, 2015: 77; Hacıeminoğlu, 1996: 171-175).

Harezmi Türkçesinde de *-IcAk* zarf fiil eki kullanılmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Ata, 2002: 90-91; Eckmann, 2003: 24-26).

Eski Kıpçak Türkçesinde *-IcAk* zarf fiil eki *-ıçak* biçimi ile kullanılmıştır. Karamanlıoğlu 1994'te ekin *EH*'de ince şekli ile kullanılırken *BM*'de görülen geçmiş zaman ekinden sonra *-çak* şekli ile kullanıldığından bahsedilmiştir. Ekin kullanımı “siz **turıça turduk**” şeklinde örneklendirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Karamanlıoğlu, 1994: 146).

Eski Anadolu Türkçesinde *-(y)IcAk* eki kullanılmış ve en işlek zarf fiil ekleri arasında yerini almıştır. Aynı zamanda bu dönemde *-(y)IcAk* zarf fiil ekinin genişletilmiş şekli olduğu düşünülen *-(y)IcAGAz* zarf fiil ekinin de kullanımı bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin-Boz, 2010: 98; Gülsevin, 2011: 125-127; Şahin, 2003: 70; Timurtaş, 1994: 139).

Çağatay Türkçesinde *-IcAk* zarf fiil ekinin kullanımı bulunmamaktadır (Eckmann, 1988: 107-111; Argunşah, 2013: 155-157).

-(y)IcAK ekinin çağdaş Türk lehçelerindeki görünümüne baktığımızda ekin Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde kullanımı bulunmadığı görülmektedir (Tamir, 2007: 472; Kasapoğlu Çengel, 2007: 526-527; Öner, 2007: 725-728; Öztürk, 2007: 338-342; Yazıcı Ersoy, 2007: 411-412). Azerbaycan Türkçesinde ise -IcAK zarf fiil ekinin -cağ/-cäk şeklinin kullanımına rastlanmıştır (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 213).

Türkiye Türkçesine gelindiğinde -(y)IcAK zarf fiil ekinin kullanımdan düştüğü görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ediskun, 2004: 252-272; Boz, 2012: 42-46; Banguoğlu, 2015: 252-272; Korkmaz, 2014: 841-866).

-IcAk eki hakkında Yüce 1999'da şu bilgiler verilmektedir:

Osmanlı dilinde -Inca ekinin yanı sıra -IcAk eki de bulunmaktadır. Bazı araştırmacıların -Inca ekinin kökenini -(y)IncAk ekine bağladığı belirtilmektedir. Bu görüşün aynı zamanda -IcAk ekinin oluşumuna da ipucu verdiği söylenmektedir. -Inca ekindeki -n sesinin Türkiye'nin doğusunda bazı bölgelerde söylenmediği Gaziantep'in bazı köylerinde ekin -ica/-ice, -uca/üce, -ucu/ücü, şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Örnek olarak "Opelde iş var deyi duyduh, biz sorucu yoh dediler.." kullanımı verilmiştir. Buradan -Inca ve -IcAk eklerinin arasında sadece fonksiyonlarından ötürü değil köken olarak da bir bağlantı olduğu varsayımının güçlendiği görülmektedir (Yüce, 1999: 58-60).

Sonuç olarak ekin ilk defa Eski Kıpçak Türkçesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir zarf fiil eki olan -IcAk ekinin diğer dönemlerde kullanımına rastlanmamıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde ise sadece Azerbaycan Türkçesinde kullanımı belirlenmiştir. Türkiye Türkçesinde ise ekin kullanımdan düştüğü görülmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânî'nda -IcAK zarf fiil ekinin kullanımları aşağıda verilmiştir:

*Işk bağı tab ü sebze **olıcak**
Ömr bağı ko ki solsun n'olısar (G. 32/7)*

*Yüri halvet eyle seni sende zerre koma seni
Senden **gidericek** seni dost sende idinür turak (G. 53/10)*

Hubb-ı dünyâyı refîk idinme eyle key hazer
*Kim agudur öldürür kalbi **iricek** bî-gümân (G. 88/2)*

Vâh eger bundan yine bu hâl ile giderisen
***Varıcak** anda idisersin niçe zâr ü figân (G. 88/10)*

*Ölüm **gelicek** nâ-çar dilün tadını şaşar*
İrkenden işün başar tevbeye gel tevbeye (G. 104/8)

*'İşk **gelicek** cümle eksikler biter hâyvây*
Bitmezise ko ki kalsun n'olısar hâyvây (G. 144/5)

Zihî ten kim düni gün kıldı tâ'at
***Varıcak** hazrete yüzi ak oldı (G. 122/6)*

'Uzlet it kim sevesin sevilesin
*İRte halk **aglayıcak** sen gülesin (P. 3/6)*

***Göçicek** cânumuz işbu bedenden*
Ayırmagıl bizi iy Hakk îmândan (P. 4/17)

Murâd-ı nefsiçün her iş kim ola
Ol iş murdâr u mühmel şöyle kala
*Yarın Hakk hazretine **kıgrılıcak***
Senünle ol hazrete bile gele (K. 20).

Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda zarf fiil eki *-IcAk* ekinin on (10) kullanımı belirlenmiştir. Eşrefoğlu'nun bu eke eserinde çok fazla yer vermediği görülmektedir.

1.3.b. Zarf Fiil Eki *-UbAn*

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda *oluben* (Güneş, 2006: 238, 16/5), *binüben* (Güneş, 2006: 241, 19/ 9) örneklerinde görüldüğü üzere *-UbAn* zarf fiil eki kullanılmıştır. Ekin tarihi dönemlerdeki ve çağdaş Türk lehçelerindeki yeri ve görünümü aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesinde *-UbAn* zarf fiil eki *-(X)pAn* şeklinde (Tekin, 2000: 176); Uygur Türkçesinde *-UpAn* şeklinde (Ayrıntılı bilgi için bk. Şen, 2015: 77); Karahanlı Türkçesinde *-UpAn* şeklinde (Hacıeminoğlu, 1996: 172); Harezmi Türkçesinde *-UbAn* (Ayrıntılı bilgi için bk. Eckmann, 2003: 24; Ata, 2002: 90); Eski Kıpçak Türkçesinde *-pAn/-bAn* şeklinde (Vural-Toparlı, 2004: 38; Karamanlıoğlu,

1994:147-148); Eski Anadolu Türkçesinde-*UbAn/-UbAnIn* (Ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin, 2011: 133; Gülsevin-Boz, 2010: 101; Timurtaş, 1994: 140; Şahin, 2003: 70) ve Çağatay Türkçesinde *-bAn/-UbAn* şeklinde (Argunşah, 2013: 156; Eckmann, 1988: 113) kullanımlarının bulunduğu belirtilmiştir.

Ekin Çağdaş Türk lehçelerdeki görünümüne baktığımızda *-UbAn* zarf fiil ekinin sadece Özbek Türkçesinde kullanımına rastlanmıştır. Özbek Türkçesinde ek *-b*, *-bân* olarak geçmektedir. Kullanımına örnek olarak *kel-i-bân “gelip”* verilmiştir. Ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı *-ıp*, *-arak*, *-mca* şeklinde gösterilmiştir (Öztürk, 2007: 339). Kırgız, Kazak, Kazan Tatar, Yeni Uygur ve Azerbaycan Türkçelerinde ekin kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Kasapoğlu Çengel, 2007: 526-527; Tamir, 2007: 472; Öner, 2007: 725-728; Yazıcı Ersoy, 2007, 411-412; Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 213-214).

Günümüz Türkiye Türkçesine gelindiğinde ise *-UbAn* zarf fiil ekinin kullanımdan kalktığı görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, 2014: 841; Boz, 2012: 42-46; Ediskun, 1984: 252-254; Banguoğlu, 2015: 427-440).

-(y)Uban eki yapısı ile ilgili bilgi verecek olursak Korkmaz 1984'te *-p* zarf fiil eki ile *-n* zarf fiil ekinin birleşmesi sonucu ekin oluştuğunu ileri sürmüştür. *-UbAn* ekinin *-p* zarf fiil eki ile *-An* vasıta hali eki birleşmesi sonucu oluşmuş olabileceği düşüncesini savunan araştırmacılar bulunmaktadır. Korkmaz bu görüşü kabul etmez. Bunu öncelikle *-pAn* ekinin *-An* parçasının vasıta eki olması için fiil değil isim soylu bir kelimeye eklenmesi gerekirdi düşüncesi ile açıklamıştır. Daha sonra anlam bilimsel olarak da değerlendirdiğinde *-pAn* ekinde vasıta hâli ekinin değil *-p* zarf fiil işlevini tekrarlayan bir anlam kuvvetlendirme olayının bulunduğunu vurgulamıştır. Bu ekin üzerinde duran bütün araştırmacıların da *-p* zarf fiil ekinde bağlama, iki işi arka arkaya tekrarlama ve kuvvetlendirilmiş zarf anlamının ağır bastığını belirttiklerini vurgulayarak kendisi ekin *-p* zarf fiil eki ile *-An* şeklindeki ikinci zarf ekinin kaynaşmasından oluşmuş olabileceğini aktarmıştır. Bu kullanımı ise ek yığılması olayına bağlamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, 1984: 155-165).

İlhan, *-UbAn* zarf fiil ekinin Türkçenin *(-u)p* zarf fiil eki ile ‘*an*’ kelimesinin kaynaşması sonu oluşmuş olabileceğini ileri sürmektedir. Fiil köklerine eklenen *-UbAn* yapısının eklendiği fiile ‘*-dığında, dığı an*’ anlamı kattığını belirtmektedir. *Olur+ub+an* ‘*oturduğu an*’ *tut+ub+an* ‘*tuttuğu an*’ örneklerinde olduğu gibi. Eski Türkçeden beri kullanılan bu yapının bugün ‘*an*’sız kullanımına dikkat çekerek bu durumu önceden kaynaşan yapının çözülmesi olarak yorumlamaktadır (İlhan, 2009: 1552).

-UbAn eki hakkında Yüce 1999’da çevirisi üzerine şu bilgiler verilmektedir:

Bu fiilimsi şeklinin Osm. ve Azb. Türkçelerinde çok görüldüğü söylenmektedir Ayrıca –uban/ –üben ekinin Çağatay, Tatar (Kasem Beg..) Kırım Tatar(..),Türkmen, Kıpçak. Ve Yeni Uygur’da geçtiği belirtilmektedir. Bu eklerin (suffix) artık yazı dilinde kullanılmıyor olmasından fakat Azerbaycan lehçesinde bu eklerle karşılaşmanın mümkün olduğundan da bahsedilir. Ayrıca ekin türeyişi ile ilgili birkaç görüşe yer verilir: -ban /-ben eklerinin muhtemelen Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi’de bahsi geçen -pan /-pen eklerinden ileri gelmiş olabileceğini söyler. Bang’ın yorumuna göre –pan ekinin allativ olarak -an, fiilimsi şekil olarak -p’ye hitap ettiğini aktarır. Gabain, Engin ve Mansuroğlu’nun bu şekle (-UbAn), -p ye biçimsel bir genişletme olarak açıklık getirildiğini ifade eder. Abu Hayyan’a göre ise fiilimsileri sağlamlaştırmak için -b ye bir -an veya -en eki eklendiği söylenilir (Yüce, 1999: 55-56).

Sonuç olarak ekin Köktürk Türkçesinden itibaren kullanıldığı söylenilebilir. Çağdaş Türk lehçelerinde sadece Özbek Türkçesinde kullanıma rastlanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise *-(y)UbAn* eki kullanımdan düşmüştür.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda *-UbAn* zarf fiil ekinin kullanımları aşağıda verilmiştir:

*Âşıklar iki cihânda nefis murâdın almayalar
Aglayalar düni günü şâd oluben gülmeyeler (G. 10/1)*

*Kanı bunda gelenler mülk benümdür diyenler
Şimdi gör niçe anlar toprak oluben yatur (G. 16/5)*

*Fursatuneldeyikendüriş menzile iriş
Bu derbendi geç dahı var şâd oluben otur (G. 16/8)*

Bu 'ışk beni delü kıldı 'aklumı başumdan aldı
Mecnûnlayın düniğünü zârî **kıluben** inledür (G. 17/2)

Pervâne gibi bî-karâr şâhun cemâl-i şem'ine
Düşüp **tutuşuben** her dem yanıp parlayasum gelür (G. 18/5)

Hazrete yoklugıla varan kişi key şâd ola
Binüben cennet burâğına göriserdür didâr (G. 19/9)

Lâ-mekân kâfında hayme **kuruben** yaylarıdun
İşbu hâristân içinde kaldunuş hor u hakir (G. 20/4)

Ol gözđüye her dem bakar 'âşıkların oda yakar
Niçeler ol Mansûrlayın **kül oluben** tozup durur (G. 21/4)

Gör 'âşıkıâvâredür 'azmi hemân ol yâredür
Düşüben ile şâra 'âlemi hep gezüp durur (G. 21/6)

Gönül hiç sözüm işitmez gelüpkendüyi cem 'itmez
Beni **birakuben** gitdi turadı kûh u sahrâdur (G. 23/3)

Bırakdı halkı gözinden **geçüben** kış u yazından
Elini yudî özinden hemân maksûdı Mevlâdur (G. 23/12)

'Âşık-ı şûride **şeydâ oluben**
Taş gibi gönülleri yumşak muma döndereler (G. 26/7)

Câna kalan 'âşık degül dost yolında sâdik degül
'Âşık **kıyuben** cânına işini key düşvâr ider (G. 35/4)

Nefs putlarını **hurd idüben** sen de Halîl ol
Gir 'âşıkun esrârına kim esrâr ele girmez (G. 41/4)

Baş terkini vir iste anı isteme tevekküf
İki **sanuben** turma geçer fırsat ele girmez (G. 41/7)

Ben dost yolında nakdi hep **oynayuben** yitdürmişem
Çün gitdi küllî varlugun hayf ü recâ neme gerek (G. 54/3)

Eşrefoglı Rûmî **yoldaş oluben** gönül
Giçüben assı ziyândan dosta gider olmadun (G. 57/7)

Fenâsuzdur bekâları key yücedür makâmları
Virüben bu fâni 'ömri bâkî 'ömri alı görün (G. 59/7)

Saydumı aldum yine döndüm şâha
Varuben şâh-bâz-ı şâhân olmişam (G. 70/27)

Bu nefsin leşkerin kırmaga dâ'im
Bahâdır oluben meydâna geldüm (G. 73/7)

Bana ne 'ilm ü 'amel ne küfr ü îmân nisbeti
 Kamusından el yudum 'ışka **uyuben** giderem (G. 79/3)

Gönül cem' oluben dosta yönelmez
 Bu dünyâ kârı târ-mâr olmayınca (G. 97/6)

İrüp 'ışk leşkeri târâş idüben
 Yıkup gönlüm evin kıldı virâne (G. 100/2)

İy dünyâyı cem' iden âhir koyuban giden
 Olmadan sonı peşman tevbeye gel tevbeye (G. 105/3)

Sararup soluben döndüm hazâna
 İlâhî hazâna daldan ayırma (G. 112/3)

Dimedüm mi sana benden özgeye
 Gözün açuban temâşa eyleme (G. 117/2)

Gâhi vâsıl gâhi mahcûb oluben
 Gâhi nevha gâh teâlâ eyleme (G. 117/4)

Seheri gözler isen Eşrefoglyyla bile
 Ten ü cândan geçüben dosta idesin seferi (G. 123/8)

Günâh yükünü arkama uruben
 'Acz toprağına yüzüm sürüben (Güneş, 2006: 409, P4/3)

'Adun bil kim seni Hakdan ayırsa
 Ziyânun bil hûrî gilmân olursa
 Tama' kılma sekiz uçmaga zinhar
Bezenüben sana karşı gelirse (K. 36)

'Âşık bir sözden anlar bin cevâbı
 Çün açdı ma'nâ yüzünden nikâbı
 Bular 'ışk şerbetini içdi kandı
 Gâfil su sanuben kovar serâbı (K. 38)

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda zarf fiil eki -*UbAn*'ın otuz üç (33) kullanımı belirlenmiştir. Görüldüğü üzere Eşrefoğlu *Divan*'ında azımsanmayacak sayıda -*UbAn* ekini kullanmıştır.

1.3.c. Zarf Fiil Eki *-mADIn*

Günümüz Türkçesinde *-mAdAn* olarak görülen olumsuz zarf fiil eki *Eşrefoğlu Dîvânı*'nda *bakmadın* (Güneş, 2006: 327, 86/6), *deprenmedin* (Güneş, 2006: 327 86/7) örneklerinde de görüldüğü üzere *-mAdIn* şeklinde geçmektedir.

-mAdIn zarf fiil ekinin tarihî dönemlerdeki görünümü ve *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'ndaki diğer örnekleri aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesinde *-mAdIn* eki *-mAtI(n)* olarak kullanılmıştır. Ek *-yU*, *-(X)p*, *-(X)pAn* ekli eylem zarflarının olumsuzu olarak gösterilmektedir (Tekin, 2000: 177).

Uygur Türkçesinde olumsuz zarf fiil eki *-mAdIn*, *-mAtIn* ve *-mAyIn* şekilleriyle birlikte kullanılmıştır (Şen, 2015, 77). Eraslan 2012'de bu eklerin yanında *-mAdIn* ekinin *-mAyI*, *-mADI* şekillerinin de olduğu belirtilmiştir. Ayrıca *-p* zarf fiil ekinin olumsuzu olarak *-mADI*, *-mAyI* ekleri, *-pAn* zarf fiil ekinin olumsuzu olarak ise *-mADIn*, *-mAyIn* ekleri gösterilmiştir (Eraslan, 2012: 414).

Karahanlı Türkçesinde de *-mAdIn* eki olumsuz zarf fiil eki kullanılmıştır. Ekin Uygur Türkçesinde görülen *-mAyIn* ve *-mAdI* şekilleri bu dönem için de gösterilmiştir. Ekin kullanımı *kodmadın "bırakmadan"* (KB- 6443) şeklinde örneklendirilmiştir (Hacıeminoğlu, 1996: 174).

Harezmi Türkçesinde *-mAdIn* eki kullanılmıştır. *Men körmedin kuş kırt erdi* (KE 38r9) cümlesinde geçen kullanımla örneklendirilmiştir (Ata, 2002: 91).

Eski Kıpçak Türkçesinde *-mAdIn* zarf fiil ekinin *-mAyIn* kullanımı görülmektedir (Vural-Toparlı, 2004: 39). Karamanlıoğlu 1994'te ise ekin *-mAdIn* şeklinin EH'de kullanımının görüldüğü söylenmektedir. Eserde ekin iki şekli de aynı örneklerde gösterilmiştir. *külmedin/ külmeyin*, *eyerlemedin/ eyerlemeyin* EH 138 şeklinde örneklendirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Karamanlıoğlu, 1994: 147).

Eski Anadolu Türkçesinde ekin kullanımı yukarıda Eşrefoğlu Dîvânı'ndan verilen örneklerde de görüldüğü üzere bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin-Boz, 2010: 99; Gülsevin, 2011: 127; Timutaş 1994: 138). Şahin 2003'te -

mAdIn ekinin Türkiye Türkçesinde kullanılan *-mAdAn* şekli de bu dönemde kullanılan zarf fiiller arasında gösterilmiştir (Şahin, 2003: 70).

Çağatay Türkçesinde *-mAdIn* zarf fiil eki *-mAyIn* şekli ile kullanılmıştır (Argunşah, 2013: 157). Eckmann 1988’de aynı zamanda *-mAdIn* ekinin *-bAn* zarf fiil ekinin olumsuzu olduğu belirtilmiştir (Eckmann, 1988: 166).

Çağdaş Türk lehçelerine baktığımızda ise *-mAdIn* zarf fiil ekinin Kırgız ve Kazan Tatar Türkçelerinde kullanımının bulunmadığı görülmüştür (Kasapoğlu Çengel, 2007: 526-527; Öner, 2007: 725-728). Kazak Türkçesinde ekin *-mAdIn* olarak kullanımı yoktur fakat *-mAy* eki kullanımına rastlanmıştır. Bu ek *-mAdIn* ekinin Eski Türkçedeki *-mAyIn/-mAyI* şekilleri ile benzerlik göstermektedir (Tamir, 2007: 472). Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde ekin *-mäyin* şekline rastlanmıştır. Ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde ekin Kazak Türkçesinde kullanılan *-mAy* şekli de kullanılmaktadır (Öztürk, 2007: 339; Yazıcı Ersoy, 2007: 411). Özbek Türkçesinde ek “*Qanätini quş qäpmäyin*” kullanımı ile örneklendirilmiştir (Öztürk, 2007: 339). Son olarak Azerbaycan Türkçesinde ekin Türkiye Türkçesindeki şeklinin (*-mAdAn*) kullanıldığı görülmüştür (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 213).

Türkiye Türkçesinde ekin görünümünün *-mAdAn* şeklinde olduğu görülmektedir. *-mAdIn* zarf fiilindeki ses değişikliği ile oluşmuş bulunan *-mAdAn* eki olumsuz zarf fiil özelliği göstermektedir.

-mAdIn eki hakkında Yüce 1999’da şu bilgiler verilmektedir:

-madan /-meden eki, Türkiye, Krm-Tat., Azerbaycan Türkçelerinde –madan/-meden olarak kullanılır, Gagavuz Türkçesinde –madin/-medin ve –madan/meden geri kalan diğer Türkçe dillerinde başka eklerle söylenir. Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde. -mati(n)/-meti(n), -madi(n) olarak bilinir. Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde -madin/-medin ekleri ve nadiren -mayin/-meyin ve -may/-mey ekleri de kullanılır. Geri kalan Türk dilleri, Çuvaşça ve Yakutça hariç -may /-mey, -mayin/-meyin, -min/-min ve onların türlerini tanırlar. Çuvaşça ve Yakutçada bu ekler yoktur. Çuvaşçada bu eklerin yerine -masar/-meser

ekleri, Yakutçada *-bakka/-bekke*, *-bokko/-bökkö* ve *-mina/-müne* kullanılır. Osmanlı Türkçesinde *-madin/-medin* ve *-madan/-meden* olarak kullanılırdı. Eski eserlerde *-mayin/-meyin* diye geçer. Bazı yazılarda *-madin/-medin* ve *-madan/-meden* yan yana okunur mesela: “iki saata geçmedin, iki saat olmadan.” Bu eklerin kökü hakkında Türkologlar farklı düşüncelere sahiptirler. Thomsen ve Bang ilk önce *-matin* veya *-madin*’den olumsuzluk eki *-ma*’yı alıp ayrılma hali eki olan *-tin/-din* ile birleştiğini düşünürler. Sonradan Band, Radloff ve Samojlovic bir fikir olurlar ve *-matin* ekinin olumsuz fiil tabanından isim yapan *-t* eki ile vasıta hali eki olan *-in* ekinin birleşiminden geldiğine kanaat getirirler. Melioranskij ve Duda bu fikre katılmazlar ve Türkçede olumsuz fiil tabanından isim yapan *-t* ekinin olmadığını savunurlar. Deny’nin teorisine göre *-madan* eki *-ma* mastar eki, ona olumsuzluk anlamı veren *-ti* eki ve vasıta hali eki *-n*’den oluşur. Ergin ise ekin *-ma-ma-dan* şeklinde olumsuzluk eki, verbalnomen (isim) ve ayrılma hâli ekinin birleşiminden geldiğini düşünür. Duda da bunu savunur, ama vurgudan dolayı şüpheleri vardır (Ayrıntılı bilgi için bk. Yüce, 1999: 100-102).

Korkmaz’ın *-mAdIn* ekinin yapısı ile ilgili görüşü şu şekildedir: ekin *-ma/-me* olumsuzluk eki ile *-i/-i* ve *-n* zarf fiil eklerini birbirine bağlayan *-d* sesinin birleşiminden oluştuğunu ileri sürer *-d* sesinin farklı dönemlerde *t*, *y*, *z*, *r* şekillerine girdiğini belirterek ekin *-mAtIn*, *-mAyIn* şekillerine de açıklık getirmektedir (Korkmaz, 1969: 279-307).

Öner, Korkmaz’ın görüşüne katılmaz ve şu şekilde açıklar: Öncelikle *d/y* ses değişiminin kök heceleri için geçerli olduğunu eklerde bu durumun tespit edilmediğini söylemiştir, böylece *-mAdIn/-mAyIn* değişimin olamayacağını tanımlamıştır. Daha sonra kelime içi *d/y* değişiminin başlamadığı Köktürkçe döneminde *-mAtIn* ve *-mAyIn* şekillerinin birlikte bulunduğunu belirterek *-mAdIn* ile *-mAyIn* zarf fiil eklerinin türeyişlerinin farklı olduğunu göstermiştir: *-mAdIn* ekinin “*-ma*” olumsuzluk eki, “*-ti*” kalıplaşmış geçmiş zaman eki ve “*-n*” vasıta ekinin kalıplaşması sonucu oluştuğunu, *-mAyIn* ekinin ise “*-ma*” olumsuzluk eki, “*y*”bağlayıcı ünsüz, “*-i*” zarf fiil eki ve “*-n*” vasıta ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu

düşünmektedir. Ayrıca türeyişlerinin farklı kaynaklara dayandırıldığı bu iki olumsuz zarf fiil ekinin “-n” vasıta eki ile kaynaşması yönünden benzerlik göstermelerine dikkat çekmiştir (Öner, 1999: 833-840).

Sonuç olarak özetlersek *-mAdIn* olumsuz zarf fiil ekinin tarihî dönemlerde ve çağdaş Türk lehçelerinde *-mAyIn*, *-mAtIn*, *-mAy*, *-mADI* gibi biçimlerine rastlanmıştır. Ekin Köktürkçeden itibaren şekil değişikliği görülse de kullanımı bulunduğu belirlenmiştir. Günümüze gelindiğinde ekin Kırgız ve Kazan Tatar Türkçelerinde kullanımı bulunmazken Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde tek ses değişikliği ile (*-mAdIn>-mAdAn*) *-mAdAn* olarak kullanımının bulunduğu görülmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda *-mAdIn* zarf fiil ekinin kullanımları aşağıda verilmiştir:

*Eşrefoğlu Rûmî bu sözüml sanadur key işit
Cân kuşın uçurmadın gözini aç aklunıdır (G. 20/14)*

*Dervîşün gözi açuk dîni uyanuk
Bu söze tanrum tanuk bakmadın gören gelsün (G. 86/6)*

*Dervîşün kulağı sak Hakdan okur ol sebak
Deprenmedin dil dudak sözüml işiden gelsün (G. 86/7)*

*Dervîşün kolu uzun çıkarur münkir gözün
Şarkdan garba düpdüzün sunmadın iren gelsün (G. 86/8)*

*Sevk ü bâzârı muvakkat itdüğün çü bildün
Yüri tagılmadin erbâb-ı ticâret ide gör
Zâd-ı râhelünde nen varsa vir olma hasıs
Bu sehâvet yoludur turma sehâvet ide gör (K. 66)*

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda zarf fiil *-mAdIn* ekinin beş (5) kullanımı bulunmaktadır. *Eşrefoğlu* eserinde *-mAdIn* ekini görüldüğü üzere çok az kullanmıştır.

1.3.d. Zarf Fiil Eki *-Al(I)dAn*

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda *-All* zarf fiil ekinin ayrılma durum eki ile genişletilmesinden oluşan *-Al(I)dAn* yapısının kullanımı *idelden* (Güneş, 2006: 219, 1/2), ve *görelden* (Güneş, 2006: 434, K67) örneklerinde kullanılmıştır.

Ekin tarihî dönem içerisindeki görünümüne bakmak da faydalı olacaktır:

Köktürk ve Uygur Türkçelerinde *-Al(I)dAn* zarf fiil ekinin kullanımına rastlanmamıştır. Ekin yalın kullanımı bu dönemlerde *-ğAll* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Uygur Türkçesinde ekin *-kAll* şekli de bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000: 177; Eraslan, 2012: 409-412).

Karahanlı Türkçesinde *-All* zarf fiil ekinin ayrılma durum eki ile genişletilmiş şekline (*-Al(I)dAn*) rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Hacıeminoğlu, 1996: 175).

Harezm Türkçesinde de *-All* zarf fiil ekinin *-Al(I)dAn* şekline rastlanmamıştır. Ekin bu dönemdeki kullanımları *-GAll/-GalU, -kAlı> -alı* şeklindedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ata, 2002: 90; Eckmann, 2003: 26).

Eski Kıpçak Türkçesinde *-All* zarf fiil eki *-ğalı/-geli; -kAlı/-keli* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Ekin ayrılma durumuyla genişletilmiş şeklinin (*-Al(I)dAn*) tek olarak kullanımı bulunmazken “beri” edatıyla birlikte kullanımına rastlanmıştır. *-Al(I)dAn* ekinin “beri” edatıyla birlikte kullanımı günümüzde de bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Karamanlıoğlu, 1994: 146).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-All* zarf fiil ekinin *-Al(I)dAn* şeklinin kullanımı belirlenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Timurtaş, 1994: 138-139; Gülsevin, 2011: 127).

Çağatay Türkçesinde ise *-All* zarf fiil eki *-GAlı/-Kalı* olarak kullanılmaktadır. Bu dönemde de ekin *-Al(I)dAn* şeklinin kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Argunşah, 2013: 154; Eckmann, 1988: 111).

Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar ve Azerbaycan Türkçelerinde *-Al(I)dAn* zarf fiil ekinin kullanımı belirlenmemiştir

(Ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, 2007: 340; Yazıcı Ersoy, 2007: 411; Tamir, 2007: 472; Kasapoğlu Çengel, 2007: 526; Öner, 2007: 725-728; Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 213-214).

Türkiye Türkçesinde *-AlI* zarf fiil ekinin genişletilmiş şekli olan *-Al(I)dAn* yapısının tek olarak kullanımı bulunmamaktadır. Ek günümüzde de Eski Kıpçak Türkçesindeki gibi “beri” edatı ile birlikte kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Gencan, 1979: 399; Ediskun, 2004: 261-262; Boz, 2012: 43-44; Korkmaz, 2014: 861-862).

Sonuç olarak *-Al(I)dAn* zarf fiil ekinin *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda iki örnekte kullanımına rastlanmıştır. Ekin tarihî dönemlerdeki görünümüne baktığımızda Köktürk, Uygur, Karahan, Harezmi, Eski Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kullanımının bulunmadığı görülürken sadece Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığı belirlenmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde de ekin kullanımının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda *-Al(I)dAn* zarf fiil ekinin kullanımları aşağıdaki gibidir:

Nûş idelden ol harâbât-ı mugânun câminı
'Aklum esrük cânım esrük ne sorarsın esrüge (G. 1/2)

Tâ gün yüzini görelden iy şem'-tırâz
Ne iş orûc u ne vird ü tesbîh ü namâz
Vaslunda mahârim oldı ser-cümle namâz
Hicründe namâzum oldı ser-cümle hicâz (K. 67)

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nda zarf fiil *-Al(I)dAn* ekinin iki (2) örneğine rastlanmıştır.

1.4. DİĞER ŞEKİLLERDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER

1.4.a. -gUr Ettirgenlik Eki

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'ndaki *dirgür* (Güneş, 2006: 275, 47/6), *irgürmedi* (Güneş, 2006: 351, 102/2) örneklerinde görüldüğü gibi -gUr ettirgenlik ekinin kullanımını incelediğimiz eserde tespit edilmiştir.

Ekin tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir:

Köktürk Türkçesinde -gUr ekinin kullanımı belirlenmiştir. Ek ettirgen çatılı fiiller türetmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000: 95).

Uygur Türkçesinde de ettirgenlik işlevi taşıyan -gUr ekinin kullanımı bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Eraslan, 2012: 317; Şen, 2015: 64).

Karahanlı Türkçesinde ise -gUr ettirgenlik ekinin oldukça geniş ve yaygın kullanıma sahip olduğu görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Hacıeminoğlu, 1996: 134).

Harezmi Türkçesinde de -gür ettirgenlik eki kullanımı bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Toparlı-Vural, 2007: 34).

Eski Kıpçak Türkçesinde -GUr ettirgenlik eki kullanımı tespit edilmiş olup aynı zamanda ekin benzerlik taşıdığı -gUz ettirgenlik ekinin de kullanımı belirlenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Karamanlıoğlu, 1994: 49).

Timurtaş 1994'e göre Eski Anadolu Türkçesinde -gür eki *ir-*, *tur-* ve *dir-* fiilleriyle kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır: *irgür-*, *turgür-*, *dirgür-* şekillerinde (Ayrıntılı bilgi için bk. Timurtaş, 1994: 117). Bu dönemde de -gür ekinin kullanımı bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, 2003: 72; Gülsevin-Boz, 2010: 62).

Çağatay Türkçesinde de -GUr ekinin kullanımı belirlenmiştir. Argunşah 2013'te ekin geçişli fiiller türettiği bilgisi yer almaktadır (Argunşah, 2013: 113).

Çağdaş Türk lehçelerinde ise ekin görünümü şu şekildedir:

Özbek Türkçesinde ekin kullanımı *-ğır-* şeklinde görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, 2007: 310). Yeni Uygur Türkçesinde *-gUr* ekinin kullanımı belirlenememiştir fakat Eski Kıpçak Türkçesinde de görülen *-gŪr* ettirgenlik eki ile fonetik benzerlik gösteren *-GUz* ettirgenlik ekinin kullanımı belirlenebilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Yazıcı Ersoy, 2007: 375). Kazak ve Kırgız Türkçelerinde de *gUr* şekline rastlanmamıştır yine bu lehçelerde *-Guz* ettirgenlik ekinin kullanımına rastlanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tamir, 2007: 448; Çengel Kasapoğlu, 2007: 506). Kazan Tatar Türkçesine baktığımızda *-GUz* ettirgenlik ekinin yanında ekin eski sesbilgisel varyatı olan *ğır/gër* ekli örneklerin de var olduğu görülmüştür (Öner, 2007: 708). Son olarak Azerbaycan Türkçesinde ses yansımali köklerden geçişli-geçişsiz fiiller türeten *-gUr* ekinin kullanımı belirlenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 191).

Türkiye Türkçesine gelindiğinde ise *-gUr* ettirgenlik ekinin kullanımdan düştüğü görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Boz, 2012: 91; Korkmaz, 2014: 181; Banguoğlu, 2015: 275).

-gUr ettirgenlik eki ile ilgili Erdal 1991’de şu bilgiler geçmektedir:

“Er-gür- ‘bir şeyi çok geç olmadan zamanında yapmak’ EDPT, DLT’den bu eki sınırlı fiil olarak alıntılanmaktadır. Fakat Uygur örnekleri ergür ekini kalıplaşmış ‘converb’(zarfları ifade eden sonlu olmayan bir fiil formu) olarak belirtmektedir. –Er’in ettirgen hâli “birinin eylemlerini gerçeğe uygun hâle getirme” anlamındadır.” (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 1991: 749).

Yine Erdal 1991’de *-gUr* eki ile ilgili verilen genel bilgiler aşağıda aktarılmaktadır:

“Çoğunlukla iki heceli fiiller teşkil eder ama amırtgur- ve arıngur-fiillerinde üç olmuştur. Büyük bir oranı /r/ ya da /z/ ile biten gövdelere gelmektedir. Geldiği tabanlar ise kök veya türemiş olabilir. Genişletmeler toşgur-t-, kigür-ül- ve DLT’te argur-tt şeklindedir. Genişletilmiş şekillerin yanında DLT’te zarf fiil ve geniş zaman ünlüsü her zaman dar- yuvarlak ünlü /U/ şeklindedir.” (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 1991: 755).

Ek geçişli veya geçişsiz tabanlara gelebilir ve cümle içindeki işlevi -Ur-, -Ar- ve +gAr- fiil yapım ekleri gibidir.

Sonuç olarak *-gUr* ekinin tarihî dönemlerde Köktürk, Uygur, Karahanlı, Eski Kıpçak, EAT, Çağatay Türkçelerinde kullanımının bulunduğu görülmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde: Özbek, Kazan Tatar ve Azerbaycan Lehçelerinde *-gUr* şekli ile kullanımı belirlenmiştir. Yeni Uygur, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ise ekin *-gUr* olarak kullanımına rastlanamayıp benzeri olarak kabul gören *-GUz* ekinin kullanımına rastlanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise *-gUr* eki kullanımdan düşmüştür.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânî'nda *-gUr* ettirgenlik ekinin kullanımları şu şekildedir:

*Gerek aglat gerek güldür gerek **dirgür** gerek öldür*
Eşrefoğlu sana kuldur senden hem ol hoş hem bu hoş (G. 47/6)

Dün gün Eşrefoğlu Rûmî derdün artar pes neden
*Zahmuna hod-dost elinden merhem **irgürdi** bu 'ışk* (G. 49/7)

Niçeleri sultân idüp tahta çıkardı bir zamân
*Âhir yire urdı am **irgürmedi** visaline* (G. 102/2)

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânî'nda *-gUr* ettirgenlik ekinin kullanımı üç (3) örnekte tespit edilmiştir. Ekin Divan'da aynı iki fiilde kullanılması düşmeye başladığını göstermektedir diyebiliriz.

1.4.b. *-lAyIn* Eki

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda *-lAyIn* eki *Mansûrlayın* (11/5), *tâvûslayın* (75/10) örneklerinde görüldüğü gibi kullanılmıştır.

-lAyIn ekinin tarihî dönemlerdeki görünümüne baktığımızda Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2000: 81-87) Fakat Sertkaya, Orhun Yazıtlarında geçen "*oplayu teg-*" deyimini "*boğa gibi hücum etmek*" olarak anlamlandırmış ve *-layu* yapısının "*gibi*" anlamı verdiğini ileri sürmüştür (Ayrıntılı bilgi için bk. Sertkaya, 1995: 153-159).

Uygur Türkçesinde *-lAyIn* ekinin kullanımı bulunamasa da isimden isim yapan ekler içerisinde geldiği kelimeye "*gibi*" anlamı veren, *+çU* ekinin *+lAyU* eki

ile birlikte kullanıldığı bir yapı bulunmaktadır (İsimden isim yapan ekler için bk. Eraslan, 2012: 93-103; Şen, 2015: 58-63).

Karahanlı Türkçesinde *-lAyIn* ekinin kullanımı, Erdal 1991’de *KB*’ten örnek olarak verilen “*Rüstämläyü män ajunda çavıktım*” (*Rüstem gibi ünüm dünyaya yayıldı.*) cümlesinde görüldüğü üzere *-lAyU* şeklinde bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 1991: 409).

Harezm Türkçesinde *-lAyIn* ekinin kullanımı bulunamamıştır (İsimden isim yapan ekler için bk. Toparlı-Vural, 2007: 32).

Eski Kıpçak Türkçesinde *-lAyIn* ekinin kullanımına rastlanmıştır. Ek bu dönemde verilen örneklerde de görüldüğü üzere eklendiği kelimeye “*zaman*” veya “*gibi*” anlamı yüklemektedir: *keşeleyn TZ 75b 6 ‘geceleyn’, yamğurlayın CC 143,15 ‘yağmur gibi’* (Karamanlıoğlu, 1994: 28-29; Vural-Toparlı, 2004: 21).

Eski Anadolu Türkçesinde *-lAyIn* ekinin kullanımı incelediğimiz *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*’ndaki örneklerde de görüldüğü üzere bulunmaktadır. *-lAyIn* eki isimlere gelerek zarf yapmaktadır (Şahin, 2003: 51). Ergin, EAT’de *-lAyIn* ekinin çekim eki olarak “*gibi*” ve “*göre*” anlamı vererek geniş ölçüde kullanıldığını vurgulamaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, 2009: 174).

-lAyIn ekinin Çağatay Türkçesinde kullanımı bulunmaktadır. Ek bu dönemde zaman ve benzerlik zarfları yapmaktadır: *bülbülleyin “bülbül gibi”, tañlayın “tan vakti”* şeklinde (Ayrıntılı bilgi için bk. Argunşah, 2013: 104).

Çağdaş lehçelerde *-lAyIn* ekinin görünümüne bakıldığında Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde ekin kullanımına rastlanamamıştır (İsimden isim yapan ekler için bk. Öztürk, 2007: 299-302; Yazıcı Ersoy, 2007: 368-371). Kazak, Kırgız, Kazan Tatar Türkçelerinde de *-lAyIn* ekinin kullanımı belirlenememiştir (İsimden isim yapan ekler için bk. Tamir, 2007: 438-442; Çengel Kasapoğlu, 2007: 501-502; Öner, 2007: 698-700). Son olarak Azerbaycan Türkçesinde de *-lAyIn* ekinin kullanımına rastlanamamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 183-186). Ekin Karluk grubunda, Kıpçak grubunda ve Oğuz grubu lehçelerinden olan Azerbaycan Türkçesinde de kullanımının bulunmadığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde *-lAyIn* ekinin görünümüne baktığımızda yalnızca zaman adlarından yapılmış birkaç kelimeyle kullanıldığı görülmektedir: *akşamleyin*, *geceleyin*, *sabahleyin*, *gündüzleyin* ve *öğleleyin* şeklinde. Eski Anadolu Türkçesinde benzerlik zarfları yapan, geldiği kelimeye “*gibi*” anlamı veren bu yapı Türkiye Türkçesinde zaman anlamı vermekte ve zaman zarfları yapmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Banguoğlu, 2015: 191). Ayrıca bu biçim birim Türkiye Türkçesinde damak uyumuna girmemektedir *-leyin* şeklindedir (Boz, 2012: 80).

Ekin görünümüne baktıktan sonra oluşumu hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır: Ergin, *-lAyIn* ekinin *-lA* isimden fiil yapma eki ile *-I* gerundium ekinin birleşip tek ek hâline gelmesi sonrasında *-n* instrumental ekinin de bu birlikteliğe katılmasıyla oluştuğunu ileri sürmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, 2009: 174). Clauson da *-lAyU* ekinin gibi anlamı verdiğini ve *-U* gerundium ekininin isimden fiil yapım eki üzerine geldiği bilgisini vermektedir (Clauson, 1972: xI). Çağatay’da bu görüşe katılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Çağatay, 1943: 104). Erdal ise farklı düşünmektedir. *KB*’de geçen “*Rüstamläyu män ajunda çavıktım*” (*Rüstem gibi ünüm dünyaya yayıldı*) cümlesinde ekin özel ismin üstüne gelmesinden hareket ederek Karahanlı Türkçesindeki kullanımların aslında bir durum eki olduğunu söylemektedir ve bu durum ekin+*la* +*yu* sırasıyla geldiğini yalanlamaz diyerek *-U* gerundium ekinin *-la* isimden fiil yapan ekin değil, *+la* isimden isim yapan ekin üstüne geldiğini ileri sürmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 1991: 409).

Sonuç olarak *-lAyIn* ekinin Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Eski Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerinde ise kullanımı belirlenmiştir. Çağdaş Türk lehçelerine baktığımızda ise ekin kullanımının bulunmadığı görülmüştür. *-lAyIn* ekinin EAT’de benzerlik ‘*gibi*’ anlamı verdiği görülürken Türkiye Türkçesinde benzerlik anlamını taşımadığı sadece zaman zarfı değerindeki birkaç kelimeyle kullanıldığı görülmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî Divânı’nda tespit etmiş olduğumuz *-lAyIn* eki örnekleri aşağıdaki gibidir:

Âkıbet Mansûrlayın ersük delü
Ol ene’l-hak dârını seyrân ider (Güneş, 2006: 231, 11/5).

Mansûrlayın hayrân-ı mest ene'l-hak demini urup
'Işk meydânına cân ü baş virüp oynayasum gelür (G. 18/4)

Bu 'ışk beni delü kıldı 'aklumu başumdan aldı
Mecnûnlayın dünigüni zârî kıluben inledür (G. 17/2)

Îmân tonın Muhammed meclisinde
Giyüp **tâvûslayın** cevlâna geldüm (G. 75/10)

Halka gavgâ salayım ben dahı **Mansûrlayın**
Zulfünde asılayım dâra varayım cânım (G. 78/6)

Yine **Mansûrlayın** hayrân u mestüz
Ene'l-hakk sırrını bu halka açdı (G. 126/3)

Âdem tonın tonanmışam **hayvânlayın** dirilmişem
İllâ ki nefse uymışam uymamışdur hiç bir dahı (G. 140/6)

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda -lAyIn ekinin yedi (7) kullanımını tespit edilmiştir. -lAyIn eki Eşrefoğlu'nun Divan'da nadir olarak kullandığı eklerden biridir.

1.4.c. -cIIAyIn Eki

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda -cIIAyIn eki *bencileyin* (131/2), *bencileyin* (140/1) örneklerinde görüldüğü gibi I. teklik şahıs zamiri ile kullanılmıştır.

Ekin tarihî dönemlerdeki görünümüne baktığımızda -cIIAyIn ekinin Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır (İsimden isim yapan ekler için bk. Tekin, 2000: 81-87).

Uygur Türkçesinde ekin -cIIAyIn olarak kullanımı bulunamasa da isimden isim yapan ekler içerisinde seyrek olarak kullanılan +çU ekinin +layu eki ile birlikte kullanılarak 'gibi' anlamı verdiği örnekler belirlenmiştir: *bulut+çu+layu* 'bulut gibi', *tün+çü+leyü* 'gece gibi' (Ayrıntılı bilgi için bk. Eraslan, 2012: 95; Şen, 2015: 58).

Karahanlı, Harezmi ve Eski Kıpçak Türkçelerinde de -cIIAyIn ekinin kullanımı belirlenememiştir (İsimden isim yapan ekler için bk. Hacıeminoğlu, 1996: 13-16; Toparlı- Vural, 2007: 32; Karamanlıoğlu, 1994: 23-33).

Eski Anadolu Türkçesinde *-cIIAyIn* ekinin kullanımı incelediğimiz *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*’ndaki örneklerde de görüldüğü üzere bulunmaktadır.

-cIIAyIn ekinin Çağatay Türkçesinde kullanımı bulunmaktadır. Ekin bu dönemdeki kullanımı işaret zamiri üzerindedir (*buncılayın*) (Ayrıntılı bilgi için bk. Argunşah, 2013: 145).

Çağdaş Türk lehçelerinde *-cIIAyIn* ekinin kullanımına bakıldığında Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde (İsimden isim yapan ekler için bk. Öztürk, 2007: 299-302; Yazıcı Ersoy, 2007: 368-371); Kazak, Kırgız, Kazan Tatar Türkçelerinde (İsimden isim yapan ekler için bk. Tamir, 2007: 438-442; Çengel Kasapoğlu, 2007: 501-502; Öner, 2007: 698-700) ve Azerbaycan Türkçesinde (İsimden isim yapan ekler için bk. Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 214-215) kullanımına rastlanmamıştır. *-cIIAyIn* ekinin Kıpçak ve Karluk grubunda rastlanmamıştır. Oğuz grubu eki olduğu anlaşılan bu yapının yine Azerbaycan Türkçesinde bulunmaması da dikkat çekicidir.

Türkiye Türkçesinde ise ekin kullanımdan düştüğü görülmektedir (İsimden isim yapan ekler için bk. Korkmaz, 2014: 119-142; Ediskun, 2004: 124-125; Banguoğlu, 2015: 158-204).

-cIIAyIn ekinin Türkçenin dönemlerindeki ve lehçelerindeki görünümüne baktıktan sonra ek ile ilgili görüşlere değinmek yararlı olacaktır: Ergin, *-cIIAyIn* ekinin Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanıldığını sonradan Batı Türkçesinde kullanımının azaldığını söylemektedir. Ekin kullanım sahasının zamirler olduğunu ve onlara “*gibi, kadar*” anlamlarını kazandırdığını belirtmektedir. Ve Eski Anadolu Türkçesinde zamirlerde bir eşitlik çekim eki vazifesi gördüğünü ileri sürmektedir. Ekin önceleri *ç*’li *-çIIAyIn* şeklinin kullanıldığını sonradan *c*’li *-cIIAyIn* şekline geldiğini Eski Türkçede ise ançulayu örneğinde olduğu gibi *-çU* şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ekin *-lAyIn* eki ile ilgisine de dikkat çekmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, 2009: 174).

Çağatay, *+cIIAyIn* ekinin Eski Osmanlıcada kullanıldığını söylemektedir. Ekin önceleri işaret zamirleri üzerinde kullanıldığını daha sonra aynı mana ve

benzeşim ile isimlere geçtiğini belirtmektedir. Ve eke gibi anlamını “çe” eşitlik hâlinin verdiğini ileri sürmektedir (Çağatay, 1943: 104).

Yukarıda verilen bilgileri toplamak gerekirse *-cIIAyIn* ekinin Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Eski Kıpçak Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Fakat Uygur Türkçesinde rastlanan *bulut+çu+layu* ve *tün+çü+leyi* örneklerinin ‘gibi’ anlamı vermesi ve +çu+layu yapısının *-cIIAyIn* eki ile fonetik olarak benzerlik göstermesi dikkat çekmektedir. Ekin Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçelerinde kullanımları belirlenirken çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde de kullanımı belirlenememiştir. EAT’de sıklıkla kullanılan ekin Çağatay Türkçesinde az işlek olarak kullanılması *-cIIAyIn* ekinin Çağatay Türkçesinde Oğuz ağız karışımından kaynaklı görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca EAT’de sıklıkla kullanılan *-cIIAyIn* ekinin incelediğimiz *Eşrefoğlu Divanı*’nda sadece I. teklik şahıs zamiri üzerinde dört örnek ile tespit edilmesi ekin Eşrefoğlu döneminde düşmeye başladığını tanıklayabilmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda tespit etmiş olduğumuz *-cIIAyIn* eki örnekleri aşağıdaki gibidir:

Yüregümün yâresine hiç tabîb kılmaz ‘ilâç
*İy ‘aceb var mı dahı **bencileyin** bî-çâresi (G. 131/2).*

***Bencileyin** yüzi kara gelmemişdür hiç bir dahı*
Ben itdügüm yazukları itmemişdür hiç bir dahı (G. 140/1)

Dâ’im işüm nefis arzûsı açılmadı gönlüm pası
***Bencileyin** Hakka ‘âsî olmamışdur hiç bir dahı (G. 140/2)*

‘Ömrüm irişdi âhire duruşmadum hiç bir hayra
***Bencileyin** gönli kara gelmemişdür hiç bir dahı (G. 140/4)*

Yine *Divan*’da kullanımına çok az rastlanan eklerden biri olan *-cIIAyIn* ekinin *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*’nda sadece I. teklik şahıs zamiri üzerinde dört (4) kullanımı belirlenebilmiştir.

1.4.d. Belirtme Durum Eki $+n$

Bugün Türkiye Türkçesinde belirtme durum eki olarak $+(y)I$ biçim birimi kullanılır. XV. yüzyıl eserlerinden *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda ise bu yapının yanında III. teklik şahıs iyelik eki üstünde belirtme durum eki olarak $+n$ şekline de rastlanır:

Terk idüp'ârı nâmûsı giy ferâgat hırkasın (Güneş, 2006: 236, 14/2)

Işk gözidir dost yüzün gören dahı meşhûrdur (Güneş, 2006: 237, 15/6).
şeklindedir.

Ekin tarihî dönemlerdeki görünümü ise şu şekildedir:

Köktürkçede belirtme ekinin iki kullanımı mevcuttur. Ek almamış kelime kökü veya gövdelerinde $+(I)g$ kullanımı görülürken iyelik eki almış kelimelerde $+(I)n$ kullanımı görülür (Tekin, 2000: 108-111).

Az kırkız bodun+ug itip yaratıp keltimiz süñüşdümüz “Az (ve) Kırgız halklarını örgütleyip geldik ve savaştık” (KT D20)

Bu sabım+ın ödgüti eşid “Sözlerimi iyice işitin!” (KT G2)

Ayrıca bu dönemde belirtme durum eki iyelik üstünde $+nI$ şeklinde de birkaç örnekte kullanılmıştır:

Yoguñ koragıñ+nu “cenaze törenini”

Uygur Türkçesinde ekin kullanımı Köktürkçedeki gibidir. Ekin üç şekli de kullanılmaktadır: $+(I)g$, $+(I)n$, $+nI$. Eraslan 2012'de ekin kullanımına aşağıdaki örnekler verilir:

xatun bu sav+ıg eşidip... “hatun bu sözü işitip...” (Suv. 607, 17)

samtso açari turuldurttı köngül öz+ın kentü öçer “Samsto üstad gönlünü sükûnete kavuşturdu.” (Biogr. Hts. Kap. VIII., B1. 23v, 8-9)

Bu dönemde de iyelik eki üstünde ek $+nI$ olarak kullanılır:

et'özünüz+ni dalap... "vücudunuzu terkedip..." (Suv. 618, 1)(Eraslan, 2012: 134- 139)

Karahanlı Türkçesinde ekin $+(X)g$, $+n$ ve $+nI$ olmak üzere üç kullanımı mevcuttur. Hacıeminoğlu 1996' da şu örnekler verilir: *yaling+ni bütürdgüt o durgu açığ (KB-2982)*, *ajun+ug kezer men manga yok orun (KB-747)*, *ayı sevme dünya+g tüpi ol üyük (KB-3089)* (bk. Hacıeminoğlu, 1996: 29).

Belirtme durum ekinin Harezmi Türkçesinde iki kullanımı vardır: $+nI$ ve kurallı olmamakla birlikte III. teklik şahıs iyelik eklerinden sonra gelen $+n$. Aynı zamanda bu dönemde ekin ikili kullanımlarına da rastlamak mümkündür: *boynın (KE 50v9)~boynını (KE 62r9,HŞ 1798)* gibi (bk. Ata, 2002: 61-62).

Eski Kıpçak Türkçesinde belirtme eki *bulutlar-ı, ağaç-nı, kündüz-i, kişi-ni, kim-ni* örneklerinde de görüldüğü gibi $-I / -nI$ şeklindedir. Bu dönemde ek günümüzdeki şekliyle de kullanılmıştır: *bulutlar-ı* ve *kündüz-i* örneklerinde görüldüğü üzere (bk. Vural- Toparlı, 2004: 53).

Karamanlıoğlu 1994'te ekin Eski Kıpçak Türkçesinde iyelik eki almış kelimelerden sonra $+nI$, III. teklik şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra $+n$ şeklinde geldiği görülür aynı zamanda belirtme durumunun eksiz kullanımına da örnek verilmiştir: *tuşmanımıznı (CC 138, 8)*, *barçasın (ye-) (EH 147)* (Karamanlıoğlu, 1994: 66-67).

Şahin 2003'e göre Eski Anadolu Türkçesi döneminde belirtme durum ekinin isimlere, iyelik eki almış isimlere ve zamirlere gelen şekli $+(y)I'$ dir (Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, 2003: 47). Timurtaş 1994'te ise $+n$ akuzatif ekinin Eski Türkçede bütün iyelik eklerinden sonra kullanıldığı fakat metinlerde III. şahıs iyelik ekinden sonra kullanımının geçtiği belirtilir (Ayrıntılı bilgi için bk. Timurtaş, 1994: 70). Yine EAT dönemi eseri olan *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda yukarıda da belirttiğimiz üzere belirtme durum ekinin III. teklik şahıs iyelik eki üstündeki kullanımı $+(I)n$ şeklindedir.

Çağatay Türkçesinde ek *+nI* şeklinde görülmektedir. Sadece III. şahıs iyelik ekinin sonra *+n* şeklindedir: *su-nu* (*suyu*), *suyı-n* (*suyunu*), *baş-nı* (*baş*), *okı-n* (*okunu*) örneklerinde görüldüğü gibi (bk. Eckmann: 1988: 63-64).

Belirtme durum ekinin lehçelerdeki görünümü aşağıdaki gibidir:

Belirtme durum ekinin Yeni Uygur Türkçesinde tek kullanımı mevcuttur. *+ni* şeklinde düz ve ince ünlülü kullanılır: *kira-ni* “kirayı”, *beliqni* “balığı” şeklinde. (bk. Ersoy, 2007: 377).

Özbek Türkçesinde ek *+ni* şeklindedir. Bazen iyelik III. şahıs ekinin sonra *+n* olarak da kullanıldığı görülür: *qol-ni qol-i-n* gibi (Öztürk, 2007: 311).

Kırgız Türkçesinde ek *+nI*, *+dI*, *+tI* ve üçüncü şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra gelen *+n* şeklindedir. *Bala+nı* “balayı”, *Kız+dı* “kızı”, *Kitep+ti* “kitabı”, *Üy+ü+n* “evini” gibi (Çengel, 2007: 508.).

Kazak Türkçesinde ekin kullanımı Kırgız Türkçesindeki gibidir. *+nI*, *+dI*, *+n* şeklindedir. Yine aynı şekilde III. teklik şahıs iyelik ekinin sonra *+n* kullanılmaktadır: *köldi kördik* ‘gölü gördük’, *Ağaç-tı sev* ‘ağacı sev’, *Sumqa+nı açtı* ‘çantayı açtı’ *İnisi+n şaqırdı* ‘erkek kardeşini çağırdı’ örneklerinde görüldüğü gibi (Tamir, 2007: 452).

Kazan Tatar Türkçesinde ise *+ni*, *+në* olarak iki şekli vardır fakat diğer Kıpçak grubu lehçelerinde olduğu gibi III. şahıs iyelik eki taşıyan nesnelere sonra *+n* şeklinde gelmektedir: *Abzıynı* ‘amcaı’, *terezenë* ‘pencereyi’, *kalasın* ‘kalesini’ şeklinde (Öner, 2007: 709).

Azerbaycan Türkçesinde belirtme durum eki Türkiye Türkçesindeki şekliyle görülmektedir (*+I*, *+U*). Sadece Türkiye Türkçesinde ünlüyle biten kelimelerden sonra ek *+yI*, *+yU* şeklini alırken aynı durumda Azerbaycan Türkçesinde ek *+nI*, *+nU* şeklini alır: ***lampanı*** ‘lambayı’ (Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 195) şeklinde.

Günümüze geldiğimizde Türkiye Türkçesinde belirtme durum eki eksiz ya da *+(y)I/+(y)U* ekleri ile karşılanmaktadır:

Bazıları çayı, kahveyi, çorbayı ve her çeşit içkiyi çabucak içerdi. (T. Buğra, İR, 102)

Belirtme durum eki, III. şahıs iyelik eki almış isimlere gelirken araya zamir *n*'si gelir:

Ben ona İstanbul dedikodularını götürdüm. (Y. K. Beyatlı, SH, 23).(Bk. Korkmaz, 2009: 176-179).

Belirtme durum ekinin Köktürkçeden bu yana tarihî dönemlerde III. teklik şahıs iyelik eki üstündeki kullanımı *+n* şeklindedir. Bu kullanım incelediğimiz çağdaş lehçelerden Özbek, Kırgız, Kazak ve Kazan Tatar Türkçelerinde de devam ederken Türkiye Türkçesinde düşmüştür.

Gülsevin 1990'da III. teklik şahıs iyelik eki üzerinde gelen *+n* ekinin iyelik ekinin bünyesinde var olan bir ses olduğunu ileri sürmektedir (Gülsevin, 1990: 187-190). Özdemir 2019'da bu görüşe katılmaz. Herhangi bir biçimbirim işlevinde bulunan ve üstüne yüklenen işlevi yerine getiren *n* sesinin, *+(s)In* şeklinde ekin bünyesinde sayılamayacağını söyler ve şu şekilde açıklık getirir: *n* sesinin ekin bünyesine dâhil olan bir ses olması durumunda diğer iyelik eklerinde aynı yapıyı görmememiz gerektiğine dikkat çeker. *meniñ sabımın* 'benim sözümü' örneğinde nasıl I. teklik şahıs iyelik eki üzerinde belirtme işlevinde *+(X)n* yapısı eklendiye III. teklik şahıs iyelik ekine de ilgili işlevler ile sonradan *+(X)n* yapısının eklenmiş olduğunu ileri sürer. III. teklik şahıs iyelik ekinin yalın hâlde *+(s)In* şeklinde bulunan kullanımlarının ise dil kullanıcısının I. ve II. teklik şahıs iyelik eklerine öykünerek bazı durumlarda III. teklik şahıs iyelik ekinde *n* sesini türetmiş olmalarına bağlamaktadır (Özdemir, 2019: 158).

Özdemir 2017'de ise ek ile ilgili belirtme- mekân ilişkisinden bahsetmiştir. Ekin bir dönem bulunma eki olarak kullanıldığı ve gün geçtikçe bu anlamın sadece zaman ifadeleri üzerinde kaldığı ifade edilmektedir. *Gündüzün geliriz* 'gündüz vaktinde geliriz' örneğinde görüldüğü gibi. /n/ sesinin III. teklik şahıs bünyesinde işlevsiz kullanıldığı bazı durumlarda ise donmuş kalmış olduğu belirtilmektedir (Özdemir, 2017: 43-51).

Yine $+(X)n$ belirtme ekiyle ilgili bir başka konu ise $+(X)n$ belirtme durum ekinin fonetik benzerlik gösterdiği $+(X)n$ ilgi durum ekiyle nöbetleşe kullanımlarının bulunması ve $+(X)n$ belirtme durum ekinin ilgi eki yerine kullanılması gibi düşüncelerdir. Özdemir 2017’de bu düşüncelere karşı, $+(X)n$ belirtme ve ilgi biçimbirimlerinin Eski Türkçe ve sonrasında farklı görevlerde kullanıldıkları ve ayrıca belirtme durum ekinin tarihin hiçbir döneminde ilgi durum eki yerine kullanılmadığını belirtilmiştir (Özdemir, 2017: 162-165)

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda III. şahıs iyelik eki üzerine gelen $+n$ belirtme eki kullanımları aşağıda verilmiştir:

*Terk idüp ‘ârı nâmusı giy ferâgat **hirkasın***
Bu ferâgat hirkasında sırr-ı Sultân gizlidir (G. 14/2)

‘Işk gözine tulunur iki cihânda nesne yok
*‘Işk gözidir dost **yüzün** gören dahî meşhurdur (G. 15/6)*

*Bakarıdun dost yüzine işidürdün dost **sözün***
İy ‘aceb n’oldi sana şimdi kör oldun hem sagır (G. 20/3)

*Gösteren ‘ışkdur bana ol dost **yüzün***
Dosta vurur kim ki bu ‘ışka uyar (G. 24/9)

İllâ görmez anı bu ten gözi cân gözi gerek
*Cân **gözün** açmaga bir mürşid katına varalar (G. 26/10)*

*Râhat-ı nefis isteyen kıl **ucın** tutmaya ‘ışkdan*
B’i-derd olanı gör kim belâdan niçe hazer kılur (G. 27/5)

***Mürîdlerin** hatâlardan saklarsın*
Münkirleri sır okıyla oklarsın (G. 30/3)

*Dostun **yüzün** gören cânlar bunda nite karâr ider*
Dostu her dem andugınca cân tenden karâr ider (G. 35/1)

*Sen bu Eşrefoğlu Rûmînün **sözün** tanlama kim*
Dahî bundan özgedür ‘âşıklara ahbârumuz (G. 37/11)

Taşa çaldı şisesin nâm u nengün
*Oda yakdı **yuvasın** ad u sanun (G. 60/5)*

Kamu râhatların mihnete virdi
*Tolu tolu içer **zehrin** belâmun (G. 60/6)*

'Âşık olan üftâde ırak dimez Bagdada
Kadrin bilin ziyâde sultân 'Abdü'l-kâdirün (G. 63/6)

Elin aldım elüme kurbân oldum diline
Cânım fedâ yolına şeyhüm 'Abdü'l-kâdirün (G. 64/2)

Cânlar **cânın** isterisen bu cism ü cândan fârig ol
Gerçek Hakka 'âşıkısan iki cihândan fârig ol (G. 65/1)

Müşid **elin** tutdunısa dünyâyı terk itdünise
Yola boyun virdünise bu ad u sandan fârig ol (G. 65/5)

Bu dünyânun mahabbeti şol agulu bal gibidür
Agusın bilen ol bala **barmagın** baturur degül (G. 67/2)

Gel bu 'ışkıla bugün katreni deryâya ilet
Gel bu Eşrefoglu Rûmî **sözlerin** gûş eylegil (G. 68/7)

Ben Süleymân-ı zamânam kuş **dilin**
Söylerem 'âlemde destân olmuşam (G. 70/24)

Dost **yüzün** göstermeyen bildüm ki benlikmiş bana
Benlik evin yıkdum yakdum çün 'imâret itmezem (G. 72/10)

Kılaguzuyam ol yolun **dilin** bilürem ol ilün
Cem eyledüm kâfilemi dosta pes sefer eyleyem (G. 77/8)

Derd ü belâ **gözüsin** dâ'im gözler gözlerüm
Dost yüzine cân gözi ansuzın tuşa geldüm (G. 82/9)

Ciger **kanın** gözünden yaş yerin
Akıt kim tuya cânun bu eserden (G. 84/2)

Yüzün görelden ol yarun kamu mahv oldu hep varum
Fenâ oldum bekâ buldum bekâda olmuşam sultân (G. 85/3)

Dervîşün kolu uzun çıkarur münkir **gözün**
Şarkdan garba düpdüzün sunmadın iren gelsün (G. 86/8)

Kuşangıl kendü himmetün **kuşagın**
Binüp cidd atına menzil olasın (G. 91/8)

Nefsini emmâreden kurtarmaga key er gerek
Yoksa gevher **kıymetin** isteme senk ü hâreden (G. 92/3)

Bir dem **yüzün** göreyin cânı anda vireyüm
Pâyına yüz süreyin amân Allah'um amân (G. 93/4)

Zerk ü hîlen **evlerin** eyle vîrân
Gönlünü ol mülke mi 'mâr eyleme (G. 96/2)

Nikâbın götürüp gördüm **cemâlin**
Vücûdımı ş nikâb olan hemâna (G. 100/11)

Aldunsa erenler **elin** togru vardunısa yolın
Gir uçmak içinde salın gel ikrâr eyle gel ere (G. 103/7)

Niçeler işbu sahrâda **yolın** yâbânâ bırakmış
Vatanından cüdâ düşmüş tolaşmış bu harâbaya (G. 108/5)

Anlardan kalmışdur bol erkân usûl
Etegin tutanlar olmuşdur hâsıl
Ceddini sorarsan Hazreti Resûl
'Abdü'l-kâdir sultân dîrler şeyhüme (G. 113/2)

Tâlibiysen Hakk yolının var **elin** al bir ulunun
Tut **pendin** Eşrefoglınun zinhar şeyhe iriş şeyhe (G. 114/5)

Dost dost disem dosta irsem kanda baksam dostı görsem
Dâ'im dost **haberın** virsem gelüp dostı sorışana (G. 116/2)

Tevbe virmişdi ki zâhid 'ışk **şarâbın** içmeyem
Sındı tevbem tolu tolu yine içildi yine (G. 118/4)

Niçeler işbu sahrâda **yolın** yâbâna bırakmış
Vatandan cüdâ düşmüş tutulmuş bu harâbaya (G. 119/1)

Zihî nefis Hakkdan **özgesin** unuttı
Ana "İrci'î" irdi mülhak oldu (G. 122/4)

Şol ben 'âşıkam diyen ol yalan da 'vâ kılan
Nefse **dilegin** viren bana temâşa geldi (G. 124/7)

Derd ü belâ **gözüsin** gözlerken dünin günin
Dost yüzine cân gözi ansuzın tuşa geldi (G. 124/9)

Ya'nî ol da 'âşıkam dir toyınca yir yatur uyur
Nefsine **dilegin** virür o utanmaz lâf urıcı (G. 125/9)

Muhabbet **şerbetin** bir zerre içür
Ki hasta gönlüne bula şifâyı (G. 127/2)

Bugün nefsin **murâdın** terk idersen
Yarın görmeyesin hirciz cefâyı (G. 127/3)

Bu Eşrefoglu Rûmînin **sözün** 'arif bilir 'arif
Ne bilsün degme bir nâdân bu 'uşşâkun kelâmını (G. 132/12)

Sözün işitme degme bir hasîsün
Refik idinme her bir bî-nevâyı (G. 133/4)

Bu deryânun **kenârın** bekle zinhar
Ko bir dürlü dahı tedbir-i re'yi (G. 133/12)

İderdüm cânımı kurbân senün yolına iy Ahmed
N'ola bir kez **yüzün** görsem seher vakti seher-gâhı (G. 136/4)

Bu dünyâyâ geldi harâm yimedi
Kimesneye yâ sen yâ ben dimedi
Ramazanda ana **südin** emmedi
Benüm pîrüm 'Abdü'l-kâdir Geylânî (142/2)

Deli divâne eyledi 'aklumu hâyran eyledi
Gözüm **yaşın** sel eyledi giryân itdi de gönderdi (G. 145/1)

Çün **dilin** tutdı bular söylemedi
'Âlem içre söylenür kaldı adı (P. 1/8)

Çok yiyendür bu işi başarmayan
Çok yiyendür Hakk **cemâlin** görmeyen (P. 7/2)

Çok yiyendür nef **arsûzun** kovan
Çok yiyenlerdür bu dünyâyı seven (P. 7/3)

Gel uy bu 'ışka kim bu 'ışk bekâdur
Bu 'ışkun da'ima meyli Hakkaadur
Dilersen kim göresin Hakk **cemâlin**
Bu 'ışk gözgüsine her dem bakadur (K. 1)

Bu yolda gerçekisen cânâ kalma
Cihânun **varlığın** bir çöpe alma
Bu kımıldıldı bu cünbiş virme alma
Kamu bir düş gibi bu gitme gelme (K. 15)

Cehennem kokusu uçmak ümîdin
'Âşık anmaz bularun hîç birisin
Gözün yumdı çün ol dosta gönülден
Kamu kırdı geçürdi nef çerisin (K. 37)

*Her gelen bu 'âleme bir yeri âbâd itmede
Sırrı zâhir olmadı gitdükçe vîrân olmada
Geldüğü yolları bilmez gitdüğü râh âşikâr
Kendüzin gitmez sanur ammâ ki 'âlem gitmede (K. 53)*

*'İşkî isteme kitâbda iy fakı
Bu kitâbda 'ışk yokdur dost hakı
Bulmayasın 'ışkî kîl ü kâlîla
Var gerek 'ilmün **yüzün** kırk yıl okı (K. 59)*

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda -(X)n belirtme durum ekinin elli dokuz (59) kullanımını belirlenmiştir. Ek *Divan*'da kullanımını fazla olan eklerdendir.

1.4.e. Ek Fiilin Geniş Zaman III. Teklik Şahıs Eki *durur*

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'ndaki *hayvan durur* (8/1), *insân durur* (8/1) örnekleri ek fiilin geniş zaman III. teklik şahıs eki *durur*'un *Divan*'daki kullanımını tanımlamaktadır.

Ekin *Divan*'daki diğer örneklerinden önce tarihî dönemlerdeki görünümüne bakmak yararlı olacaktır.

Köktürk Türkçesinde ek fiilin geniş zaman III. teklik şahıs eki *durur*'un kullanımına rastlanmamıştır (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Tekin, 2000: 208)

Uygur Türkçesinde seyrek de olsa *tur-* yardımcı fiili kullanılmaya başlamıştır. İsim soylu kelime ve kelime gruplarıyla birlikte kullanılıp bildirme görevi görmüştür (Eraslan, 2012: 438; Şen, 2015: 78).

Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde bildirme eki *turur* kullanımları belirlenmiştir (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Hacıeminoğlu, 1996: 201-202; Eckmann, 2003: 20).

Eski Kıpçak Türkçesinde *turur* bildirme yapısının CC'de kullanımının görüldüğü bu yapının ekleşmiş hali olan *-tur* bildirme ekinin ise bu dönemde daha yaygın olarak kullanıldığı bilgisi verilmektedir (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Karamanlıoğlu, 1994: 151).

Eski Anadolu Türkçesinde bildirme yapısı *durur*'un *Eşrefoğlu Divanı*'ndaki örnekleri görüldüğü üzere bulunmaktadır. Timurtaş 1994'te bu dönemde *durur* yapısının *+dur* şekline göre daha fazla kullanıldığı vurgulanmaktadır (Timurtaş, 1994: 110-111). Gülsevin - Boz 2010'da ek fiilin geniş zaman III. teklik şahıs ekleri *eksiz/durur/+dur* olarak gösterilmektedir. Bu dönemde ek fiilin geniş zamanı *eksiz* yapılabildiği gibi *durur* ve *+dur* eki ile de çekimlenebilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin, 2011: 84-85; Şahin, 2003: 64).

Çağatay Türkçesinde *Durur* bildirme yapısının kullanımı bulunmaktadır. Bu yapının ekleşmiş hali *+Dur* da bu dönemde kullanılmaktadır (Argunşah, 2013: 176-177).

Durur bildirme yapısının çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü aşağıdaki gibidir:

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ek fiilin geniş zaman III. teklik şahıs eki *durur*'un kullanımına rastlanmamıştır (Tamir, 2007: 456; Çengel Kasapoğlu, 2007: 509). Kazan Tatar Türkçesinde *durur* bildirme yapısı ek fiilin geniş zaman III. teklik şahıs çekiminde ekleşmiş olarak *-dır/-dër/-tır/-tër;* olarak karşımıza çıkmaktadır (Öner, 2007: 711). Yeni Uygur, Özbek ve Azerbaycan Türkçelerinde ise *durur* bildirme yapısının günümüz Türkiye Türkçesindeki şekliyle kullanıldığı görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Yazıcı Ersoy, 2007: 378- 379; Öztürk, 2007: 314; Kartallıoğlu-Yıldırım, 2007: 197-198).

Türkiye Türkçesinde ek fiilin geniş zaman III. teklik şahıs çekimi *eksiz* olarak veya arkaik *durur* yapısının ekleşmesi sonucu oluşan *+Dir* eki ile yapılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Boz, 2012: 73; Ediskun, 2004: 188-189; Korkmaz, 2014: 620-623).

Sonuç olarak *durur* bildirme yapısının Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerinde ise kullanımına rastlanmıştır. *Durur* yapısının ekleşmiş hâli olan *+Dur* şeklinin kullanımı Eski Kıpçak Türkçesinden itibaren belirlenmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinden Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ekin kullanımı bulunmazken

Azerbaycan, Yeni Uygur Özbek ve Kazan Tatar Türkçelerinde ekleşmiş şeklinin kullanımını tespit edilmiştir. Günümüz Türkçesinde ise *durur* yapısının ekleşmiş hâli olan +*Dir* kullanımını mevcuttur.

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda tespit etmiş olduğumuz ek fiilin geniş zaman III. teklik şahsı ile çekimlenmiş örnekler aşağıdaki gibidir:

Her kimün kim 'ışkı yok hayvân durur
Gerçi kim sûretde ol insân durur (G. 8/1)

Sûretâ insân velî hayvân sıfât
Ma'nâda ol "Belhüm edall"dan durur (G. 8/2)

'İşkî olmayan kişinün cânı yok
Sâmirî kavî gibi bî-cân durur (G. 8/3)

Bu mîşede her kişi şîr olmaya
Kimi dîlkü kimisi arslan durur (G. 8/4)

Her hacer la'l olamaya iy bî-basar
Kimi yâkut kimisi mercân durur (G. 8/5)

Âşıkun mihr ü vefâ sıdk u safâ
İşi dâ'im lutfila ihsân durur (G. 8/6)

'İşksuzun her sözi da'vâ-yı cenk
Kibr ü'ucbı sıfâtı şeytân durur (G. 8/7)

'Âşıkun işi tevâzu' meskenet
Gözleri yaşı müdâm seylân durur (G. 8/8)

'İşksuzı gör kim bahîl nâ-kes o şûm
Nefs-i itin bicerür sekbân durur (G. 8/9)

'Âşıkun kalbi selîm keffi kerîm
Dost yolında cânı da kurbân durur (G. 8/10)

'İşksuzun gönli taracuk söyleme
Zemherî şivelü bî-nâdân durur (G. 8/11)

'Âşıkun gönli müdâm kaynar taşar
Taşra atar dürlerin 'ummân durur (G. 8/12)

'İşksuzun her bir sözi bir ok gibi
Tokınur sanki katı yaydan durur (G. 8/13)

'Âşıkun cümbüşleri tuzlu şîrîn
Her du'âsı derlere **dermân durur** (G. 8/14)

'İşksuzun her tâ'ati olur hebâ
'Âşıkun küfri dahı **îmân durur** (G. 8/15)

'Âşıkun varı yol içinde sebîl
Her neye hükm itse kim **fermân durur** (G. 8/16)

'İşksuzun yiri cehennem esfeli
Sekiz uçmak 'âşika **mevdân durur** (G. 8/17)

Gerçi 'âşık sûretâ miskîn fakîr
İllâ ma'nâda ulu **sultân durur** (G. 8/18)

Her kimün kim 'ışkı var câhil degül
Zîrâ her müşkil ana **âsân durur** (G. 8/19)

Eşrefoglı Rûmî'nün her bir sözi
'İşkıla bir bahr-i **bî-pâyân durur** (G. 8/20)

Dostdur hemân endişemüz dostı sevmekdür pîşemüz
Ol dostı sevmekten özge **yok durur** hiç endişemüz (G. 42/3)

Gâhi nûş u gâhi 'ışdur gâhi merhem gâhi rişdür
Rûmî bugün **dervîş durur** senden hem ol hoş hem bu hoş (G. 47/7)

Olar **esrük durur** dâ'im ayılmaz
Olar fehm eylemezler subh u şâmı (G. 128/2)

Bu Eşrefoglı Rûmîniün günâhı **çok durur** gayet
Şefâ'at kıl yâ Muhammed yüziün şems ü kamer mâhı (G. 136/6)

'Âlemü'l-sırru'l-hafıyyât **ol durur**
Her kula kâdiü'l-hâcât **ol durur** (P. 1/13)

Ol durur cümle derdlere devâ
Andan artuğı kamu nefş ü hevâ (P. 3/12)

Tevhîd iden **dil durur** yanılmayan
Tevhîd idendür tamuda kalmayan (P. 5/5)

Ol behâyimden dahı **azgun durur**
Cîfe öger sanki bir **kuzgun durur** (P. 5/20)

Çok yimeklik key ulu **mihnet durur**
Az yimeklik bil büyük **devlet durur** (P. 7/9)

*Az yiyenler söylese **hikmet durur**
Az yiyenün bakduğı **'ibret durur** (P. 7/15)*

*Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda ek fiilin geniş zaman III. teklil şahıs eki *Durur* 'un otuz beş (35) kullanımını belirlenmiştir. Ekin *Divan*'da örneği azınsanmayacak kadar görülmektedir.*

Ayrıca üç örnekte çekimli fiilin üstüne geldiği görülmektedir:

*Bulunmaz bu cihânda togrı bir yâr
'Aceb **olmuşdurur** şâhum zamâne (G. 100/14)*

*Çok yiyenler gaflete **talmış durur**
Çok yiyenler dünyeye **kalmış durur** (P. 7/6)*

BÖLÜM II

2. SÖZ VARLIĞINDA GÖRÜLEN ARKAİK ÖRNEKLER

Çalışmamızın bu bölümünde arkaik olarak belirlediğimiz sözcükler, deyimler ve atasözleri incelenmiştir. Bu bölüm *Sözcüklerdeki Arkaik Örnekler, Deyimler ve Atasözlerindeki Arkaik Örnekler, Sözcükler Üzerine Bir Değerlendirme* başlıklarından oluşmaktadır.

2.1. SÖZCÜKLERDEKİ ARKAİK ÖRNEKLER:

Eşrefoğlu Divanı'nda *Güncel Türkçe Sözlük*'te 'eskimiş' kaydıyla *sin, tamu, uçmak, çalap, od, gözgü* gibi yine 'halk ağzında' kaydıyla *kakımak, em, tanlamak, deprenmek* gibi sözcüklerin kullanımları bulunmaktadır. Bu sözcükler *Güncel Türkçe Sözlük*'te kayıtları bulunmalarından dolayı çalışmaya dâhil edilmemiştir. Burada arkaik olarak belirlediğimiz sözcükler *Güncel Türkçe Sözlük*'te kayıtları bulunmayan sözcüklerdir.

Çalışmanın bu bölümünde arkaik sözcükler incelenirken ilk önce *Divan*'da hangi şiir ve beyitlerde geçtikleri belirlenmiştir. Ardından belirlenen otuz beş (35) sözcük alfabetik olarak sıralanmıştır. *Tarama Sözlüğü*'nde bulunan sözcüklerin anlamları ve *Divan*'da geçtiği beyitlerden örnekler hemen altında gösterilmiştir. Beyitlerin yanına şiir ve beyit numaraları aralarında taksim işareti ile verilmiş olup gazel, pend-nâme ve kîtâ'at'tan verilen örneklerin karışmaması için şiir numarasının başında G, P ve K harfi kullanılmıştır. Sonrasında sözcüklerin tarihî lehçelerdeki görünümü ve varsa çağdaş Türk lehçelerdeki kullanımları sözlükler yardımıyla verilmiştir. Ağızlarda hâlen kullanılan sözcüklerin ise *Derleme Sözlüğü*'nde geçen anlamı ve kullanım alanları aktarılmıştır. Çalışmanın sonunda buradan elde ettiğimiz verilerle pasta grafiği oluşturulup arkaik olarak belirlenen kelimelerin *Divan*'da geçen örnek sayıları ile kullanım oranları belirlenmiştir. Ağızlarda kullanılmaya devam eden sözcükler ise hem liste şeklinde alt alta sıralanmış hem de Türkiye haritası üzerinde kullanıldıkları yerler gösterilmiştir.

Tespit edilen arkaik sözcükler ve bu sözcüklerin geçtikleri beyitler şunlardır:

1. Agu: *Tarama Sözlüğü*'nde sözcüğe rastlanmamıştır. Sözcüğün metindeki kullanımları şu şekildedir:

*Didüm gönül bu yolda bak gerekdür **agular** yutmak*
Didi 'ışkıla zehr içmek bana sükker il helvâdur (G. 23/7)

Elinde sükkeri ayruga sunup
***Aguyı** kendü yutmakdur adı 'ışk (G. 51/2)*

Eşrefoğlu Rûmî yarı sevenleriün budur kârı
*Ol dost için **aguları** sükker gibi yutmak gerek (G. 56/8)*

*Bu dünyânun muhabbeti şol **agulu** bal gibidür*
***Agusun**bilen ol bala barınağın batunır degül (G. 67/2)*

Hubb-ı dünyayı refk idinme eyle key hazer
*Kim **agudur** öldürür kalbi iricek bi-güman (G. 88/2)*

'Ârif olan bakdı gördi bunun mekr ü hîlelerin
*Bir barmagın da banmadı bunun **agulu** balına (G. 102/9)*

Arzû yılanlarının cânları sokduğınun
*Tiryâki ol **agunun** estagfîru 'llah tevbe (G. 106/10)*

*Bu çarh elinden **agular** niçesi yutdılar bular*
Kaçan ki peymânun tolar şek yok gidersin sen dahı (G. 139/2)

Sabr idenler bulur ecri bî-hisâb
*Sabr idenler **agu** sükker cülâb (P. 6/4)*

Ki nâdân eline düşmeye gevher
Sanur nâdân anı bir kırı mermer
Yâilter kem bahâya satar anı
*Yâ alur bir **agu** kor kalur ebter (K. 40)*

Sözcüğün öncelikle tarihî dönemlerdeki görünümüne bakmak yararlı olacaktır: Köktürk Türkçesinde kullanımı belirlenemeyen sözcüğün, Uygur Türkçesinde *agu* 'zehir' (Caferoğlu, 1968: 8); Karahanlı Türkçesinde *agu* 'zehir' (Üşenmez, 2006: 122); Harezmi Türkçesinde *agu* 'zehir' (Ünlü, 2012: 31), Eski Kıpçak Türkçesinde *agu* 'zehir' (Vural-Toparlı- Karaatlı, 2007: 4) ve Çağatay Türkçesinde de *agu* 'zehir' (Ünlü, 2013: 17) anlamında kullanımı belirlenmiştir. Sözcüğün Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı ise yine 'zehir' anlamında metindeki örnekleri ile tanıklanmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün görünümüne baktığımızda şu şekildedir: Azerbaycan Türkçesinde sözcük *ağı* şekliyle ‘zehir’ anlamında belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 1010). Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunamamıştır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünümü için *Derleme Sözlüğü*’ne baktığımızda sözcüğün ‘zehir’ anlamında: Kılıkış Bornova –**İzmir**, *Akhisar –**Manisa**, *Bandırma – **Balıkesir**, *Düzce –**Bolu**, Yeniköy –**İstanbul**, *Cide –**Kastamonu**, Bektemur, Ziyere –**Amasya**, Kızılca *Artova –**Tokat**, Arpaköy –**Ordu**, *Tirebolu –**Giresun**, - **Trabzon ilçe ve köyleri**, Tekke –**Gümüşhane**, *Pazar, Selimiye, Yolbaşı, Muradiye -**Rize**, Düzenli, Çavdarlı *Şavşat, Erkinis, Ersis *Yusufeli *Ardanuç, *Hopa – **Artvin**, Taşburun, *İğdir, *Ardahan, *Göle çevresi -**Kars köyleri**, -**Erzurum ve ilçeleri**, *Erciş, -**Van**, –**Bitlis**, Hani *Lice, -**Diyarbakır**, -**Muş**, *Hozat –**Tunceli**, *Ağın –**Elâzığ**, Karaözü *Gemerek, Vazıldan, *Divriği, *Yıldızeli, *Gürün, -**Sivas**, Kuşçu *Yerköy –**Yozgat**, -**Ankara ve çevresi**, Bahçeli *Bor –**Niğde**, Büyükmanika *Saray –**Tekirdağ**’da kullanımlarının olduğu görülmektedir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019)

2. **Alda-**: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘aldatmak, kandırmak, oyun etmek’ anlamlarındadır (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımına örnekler şu şekildedir:

Kendü tatlı cânuna nefsin yavuz yoldaşdur
*Nefsüne uyma şâhum **aldar** seni kalmaşdur*(G. 12/1)

El tutuşup gideliim dostdan yana ive ive
*Bizi bunda **aldamasunişbu** aklar karalar* (G. 26/4)

Şular kim 'ışkıla hem-renk olupdur
*Olan **aldamaz** bu nakş-hâne* (G. 98/4)

***Aldayımaya** şeytân münisi ola Rahmân*
Hem kurtarısar îmân Lâ-ilâhe illa'llah (G. 107/4)

Bu dünya maksûdı ahret murâdı
*Bulardur **aldayan** bilişi yâdı*
'Aşıklar yolu bir yoldan dahıdur
'Aşıkdosta gider açup kanadı (K. 14)

*Hakk müderrisdi bire ol medresede
Yogıdı müşkilümüz her nesnede
Bunda ol 'ilmi nite unudavuz
Ya nite **alda** ya bizi mefsede (K. 65)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde sözcüğün isim *al* ‘hile, aldatma’ şekline rastlanmıştır (Caferoğlu, 1968: 10). Karahanlı Türkçesinde *alda-* ‘aldatmak’ (Üşenmez, 2006: 125), Harezmi Türkçesinde *alda-* ‘aldatmak, kandırmak’ (Ünlü, 2012: 38), Eski Kıpçak Türkçesinde *alda-* ‘aldatmak, kandırmak’ (Vural vd., 2007: 7), Eski Anadolu Türkçesinde *Tarama Sözlüğü*’nde görüldüğü üzere *alda-* ‘aldatmak, kandırmak, oyun etmek’ ve son olarak Çağatay Türkçesinde de *alda-* ‘aldatmak, kandırmak, yalan söylemek’ anlamlarında kullanımı belirlenmiştir (Ünlü, 2013: 32).

Çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün görünümüne baktığımızda ‘tavlamak’ anlamında Özbek Türkçesinde *aldämäk*, Yeni Uygur Türkçesinde *aldımak*, Kırgız Türkçesinde *aldō*, Kazan Tatar Türkçesinde *aldau* şekillerine rastlanmıştır (Ercilasun, 1991: 183). Kazak Türkçesinde de yine ‘aldatmak’ anlamında *aldav* kelimesine rastlanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunmamıştır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünümü için *Derleme Sözlüğü*’ne baktığımızda ise *alda-* ‘aldatmak, kandırmak’ anlamlarında olduğu belirlenmiş ve kullanım alanı şu şekilde gösterilmiştir: *Düzce –**Bolu**, –**Çorum**, *Zile –**Tokat**, –**Trabzon**, Harşit bucağı köyleri *Torul, Süle –**Gümüşhane**, –**Rize köyleri**, Gürcü *Kızılcahamam –**Ankara** (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019)

3. Arkun: *Tarama Sözlüğü*’ünde ‘aheste, yavaş, ağır, sakın’ olarak anlamlandırılmıştır (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki örneği şu şekildedir:

*Uyardum sizi bu yolda dek bizümle geli görün
Arkun arkun bu dünyânın ardından kesili görün (G. 59/1)*

Sözcüğün tarihî dönemlerde kullanımına bakıldığında Köktürk Türkçesinde kullanımı görülmemektedir. Uygur Türkçesinde ‘yavaşça, sessizce, yavaşçacık’

anlamında *aķura aķura* ikilemesi belirlenmiştir (Caferoğlu, 1968: 10). Bu yapı sözcüğün ilk şeklinin *aķura* olduğunu metatez sonucu *arkun* şeklini aldığını düşündürmektedir. Karahanlı Türkçesinde de ‘yavaş ol’ anlamında *aķru* yapısına rastlanmıştır (Üşenmez, 2006: 124) yine bu yapı da anlam ve şekil itibari ile *arkun* sözü ile ilişkilendirilebilir. Harezmi Türkçesinde *aķrun* ‘yavaş, sessiz’(Ünlü, 2012: 36), Eski Kıpçak Türkçesinde sözcük ‘acele etmek’ anlamında Dıvân’daki şekli (*arkun*) ile karşımıza çıkmaktadır (Vural vd., 2007: 11) Eski Anadolu Türkçesinde sözcük metindeki örneklerinde de görüldüğü üzere *arkun* şeklinde ‘aheste, yavaş, ağır, sakin’ anlamındadır. Çağatay Türkçesinde ise sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise sözcüğün görünümü şu şekildedir: Kıpçak grubu lehçelerinden Kazak Türkçesinde *akırın*, Kırgız Türkçesinde *akırın*, Kazan Tatar Türkçesinde *akrın/äkrin* sözcükleri tespit edilmiştir (Ercilasun, 1991: 976-977). Belirlediğimiz bu sözcüklerin ‘yavaş’ anlamında olup ilk şekillerini korudukları görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydına rastlanmamıştır (G. T. Sö., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünümü için *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır (Der. Sö., E.t: 15.11.2019).

4. Assı: *Tarama Sözlüğü*’nde sözcük ‘fayda, kazanç, kâr, menfaat’ anlamlarındadır (Tar. Sö., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

*‘Aşıkun ‘ışkdan nişânı var durur bellü beyân
Fârig-i kevneyn olur ne **assı** ne ziyân diler (G. 6/5)*

*Elünde fırsatun varken mâlına mâlık ol zinhâr
Hiç **assı** kılmayırsardur sana sonragı peşmânun (G. 58/8)*

*‘Işk şerbetin içdüinise cân gözini açdumsa
Dostıla buluşdumsa **assı** ziyândan fârig ol (G. 65/3)*

*Geçüben **assı** ziyândan la’ubâlî giderem
Dosta gider çün gönül gayra delâlet itmezem (G. 72/7)*

*Ömrünü olmaz yine harc eyledün bilimedün
Bunda sen **assı** didüğün anda idiser ziyân (G. 88/7)*

*Münkire bak gör dimekden **assı** yokdur zerrece
Çün enâniyyet sebâli gitmedi ol bî-çâreden (G. 92/6)*

*Münezzehdür bu gözgü dü cihândan
Ferâgâtdur kamu **assı** ziyândan (G. 94/3)*

*'Ömür gün gün geçersin hoş ferâgât
Virürsün **assı** her dem ziyâna (G. 98/2)*

*Virüp 'aklumu cânı 'ışkı aldum
Görün **assı** irer mi ziyâna (G. 100/4)*

*Geçer bu dünyâ kalmaz 'ömür pâyidâr olmaz
Son peşmân **assı** kalmaz tevbeye gel tevbeye (G. 104/ 10)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümüne bakacak olursak öncelikle Köktürk Türkçesinde kullanımının bulunmadığı görülmektedir. Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde *asığ* (Caferoğlu, 1968: 22; Üşenmez, 2006: 135), Harezmi Türkçesinde *assu/assığ* (Ünlü, 2012: 56), Eski Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçelerinde *aşşı* (Vural vd., 2007: 14), son olarak Çağatay Türkçesinde *assığ* şeklinde bulunduğu (Ünlü, 2013: 60) ve sıralanan bu dönemlerde 'fayda, kazanç, kâr' anlamlarını karşıladığı belirlenmiştir.

Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'e bakıldığında sözcüğün kaydının bulunmadığı tespit edilmiştir (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünümü için *Derleme Sözcüğü*'nde şu bilgiler geçmektedir: kelime 'fayda' anlamındadır ve kullanım alanı **-Ankara** olarak gösterilmiştir (Der. Söz., E.t: 15.11.2019).

5. Ayruk: *Tarama Sözlüğü*'nde '1. Başka, gayri, maada, diğer. 2. Artık, bundan sonra, bir daha' anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Metinde birinci anlamı kullanılmıştır. Sözcüğün örnekleri şu şekildedir:

*Elinde sükkeri **ayruğa** sunup
Ağuyı kendü yutmakdur adı 'ışk (G. 51/2)*

*Ger kadîmî dost gerekse ol Kadîmi iste bul
Andan **ayrugından** ayrıl var anun derdiyle tol (G. 66/1)*

***Ayruğı** ko sana tolaş senden kesil ana ulaş
Senden içerü sende ol nihânı iste bul bugün (G. 89/10)*

Tarihî dönemlerde sözcüğün görünümüne bakıldığında Köktürk Türkçesinde kullanımının bulunmadığı görülmektedir. Sözcük Uygur Türkçesinde *adruk* ‘artık, başka’ (Caferoğlu, 1968: 5), Karahanlı Türkçesinde *ayruk* ‘başka’(Üşenmez, 2006: 141), Harezmi Türkçesinde *ayruk* ‘başka, özge’(Ünlü, 2012: 67), Eski Kıpçak Türkçesinde *ayruk* ‘ayrı, başka, farklı’ (Vural-Toparlı- Karaatlı, 2007: 18) Eski Anadolu Türkçesinde *ayruk* ‘başka’, ve Çağatay Türkçesinde *ayruk* ‘ayrı, başkası, yabancı’ anlamlarındadır (Ünlü, 2013: 80). Sözcüğün ilk şekli Uygur Türkçesinde *adruk* şekli ile tespit edilmiş olup sonrasında *d->y-* değişimi ile *ayruk* biçimini aldığı görülmektedir.

Günümüze gelindiğinde Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün *ayrık* şeklinde *Divan*’daki anlamından farklı olarak kaydı geçmektedir (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki görünümü ve kullanım alanı şu şekildedir: *Derleme Sözlüğü*’nde ‘*Başka*’ anlamında *İnebol –**Kastamonu**, Yobol *Vakfikebir – **Trabzon**’da yaşadığı belirlenmiştir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019).

6. Çaga çıplak: *Tarama Sözlüğü*’nde *çağa çıplak* şeklinde ‘çırılçıplak’ anlamına karşılık gelmektedir (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Söz grubunun metindeki örneği şu şekildedir:

Çaga çıplak baş açık yalın ayak geldüm garib
Tâc u tahtum mâl ü mülküm hânümânım andadır (G. 25/3)

Bu söz grubunun *çağa çıplak* olarak tarihî dönemlerde kullanımı belirlenmemiştir. Fakat ayrı olarak *çağa* sözcüğüne tarihî dönemlerde baktığımızda Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanımı bulunamamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde sözcük *çağa* ‘henüz tüyü bitmemiş kuş yavrusu’ anlamında belirlenmiştir (Vural-Toparlı-Karaatlı, 2007: 45). Eski Anadolu Türkçesinde sözcüğün kullanımını yine *Dîvan*’daki örneği tanıklamaktadır. Çağatay Türkçesinde ise *çağa* ‘körpe, çocuk’ anlamında karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2013: 220). Eski Anadolu Türkçesi hariç Eski Kıpçak, ve Çağatay Türkçelerinde de rastladığımız *çağa* sözcüklerinden *Dîvan*’daki *çırılçıplak* anlamına daha yakın olan Eski Kıpçak Türkçesindeki anlamdır.

Sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinde de *çaga çıplak* şeklinde kullanımına rastlanmamıştır. Burada da *çaga* kelimesinin kullanımına baktığımızda Azerbaycan Türkçesinde *çağa* ‘bebek’ (Ercilasun, 1991: 56), Kazan Tatar Türkçesi *çağa* ‘bala’ (Ercilasun, 1991: 48) anlamlarındadır. Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe Sözlük*’te *çaga çıplak* ve *çaga* sözcüklerinin kaydı bulunmamaktadır (G.T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünüme bakıldığında *Çaga çıplak* sözcüğünün *Derleme Sözlüğü*’nde kaydı bulunmazken *çaga* sözcüğünün ‘Bebek, küçük çocuk’ anlamında Çüngüş, Çermik **-Diyarbakır**’da kullanımı belirlenmiştir (Der. Söz., E.t.: 15.11.2019).

7. Dirgür-: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘Diriltmek, ihya etmek’ anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımı aşağıdadır:

*Gerek aglat gerek güldür gerek dirgür gerek öldür
Eşrefogli sana kuldur senden hem ol hoş hem bu hoş* (G. 47/6)

Tarihî dönemlerde kelimenin kullanım alanı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde *tirgürmək* ‘canlandırmak, ihya etmek, diriltmek’ (Caferoğlu, 1968: 240), Karahanlı Türkçesinde *tirgür-* ‘diriltmek’(Üşenmez, 2006: 409) , Harezmi Türkçesinde *tirgür-* ‘canlandırmak, diriltmek, canlandırmak, hayat vermek’(Ünlü, 2012: 594), Eski Kıpçak Türkçesinde *tirgüz-* ‘diriltmek, canlandırmak’ (Vural vd., 2007: 277), Eski Anadolu Türkçesinde *dirgür-* ‘Diriltmek, ihya etmek’, ve Çağatay Türkçesinde *tirgür-* ‘diriltmek, canlandırmak’ şekil ve anlamlarında belirlenmiştir. Sözcük Uygur Türkçesi ve Doğu Türkçesi kollarında tonsuz kullanılmışken Eski Anadolu Türkçesinde kelime başı tonlulaşma sonucu *dirgür-* şeklinde kullanılmıştır.

Günümüze gelindiğinde Türkiye Türkçesi *Güncel Türkçe Sözlüğü*’nde sözcüğün yer almadığı görülmüştür (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda ise sözcüğün kullanımının bulunmadığı *Derleme Sözlüğü*’nden belirlenmiştir (Der. Söz., E.t.: 15.11.2018).

8. Dölen-: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘1. Mutmain olmak, temayül göstermek, sükûnet bulmak, karar kılmak, huzura kavuşmak, ağır davranmak. 2. Çoğalmak’

anlamlarını karşılamaktadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcük metinde birinci anlamındadır ve örneği şu şekildedir:

*Gelen geçdi konan göçdi **dölenmez**
Bu gelmekten murâd sor ne gelene* (G. 98/19)

Sözcüğün tarihî dönemlerde Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Harezmi Türkçesinde *dölen-* ‘kararlı olmak, sabit kalmak, sağlam olmak’(Ünlü, 2012: 151), Eski Kıpçak Türkçesinde *dölen-* ‘karar kılmak, bir yerde durmak, sebat etmek’(Vural vd., 2007: 64) anlamlarında kullanımı belirlenmiştir.. Eski Anadolu Türkçesinde de sözcüğün kullanımı metindeki örneği ile tanıklanmıştır. Son olarak Çağatay Türkçesinde ise sözcüğün kullanımı bulunamamıştır.

Sözcüğün günümüze gelindiğinde Türkiye Türkçesi *Güncel Türkçe Sözlük*’te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda farklı anlamlarda kullanımları bulunan sözcüğün *Derleme Sözlüğü*’nde kullanım alanları şu şekildedir : ‘1. Bir yere doğru yönelmek’ anlamında *Bor –**Niğde**’ de, ‘2. Dolaşmak’ anlamında Kıratlı *Dikili –**İzmir**, *Fethiye köyleri –**Muğla**’da, ‘3. Bir yere düzgün şekilde yerleşmek’ anlamında*Bor –**Niğde**, Pozantı *Karaisalı –**Adana**’da, ‘4. Bozulmuş bir şey düzelmek, iyileşmek’ anlamlarında –**Çankırı**, -**Ankara**, -**Kırşehir**, -**Kayseri**, *Bor –**Niğde**’de, ‘5. Yatışmak, yolda rahat ve uslu durmaya alışmak’ anlamlarında Sirkeli *Çubuk -**Ankara** *Bor –**Niğde**’de, ‘6. Bir hayvan sürüsü bir yere düzenli olarak dağılmak’ anlamında Çalış *Haymana -**Ankara**’da kullanımları belirlenmiştir (Der. Söz., E.t: 15.11.2018).

9. Dulun-/ tulun-:*Tarama sözlüğü*’nde ‘1. Kaybolmak, görünmez hâle gelmek. 2. Batmak, gurup etmek’ anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metinde geçtiği beyitler:

*İşk gözine **tulunur** iki cihânda nesne yok
İşk gözidir dost yüzün gören dahı meşhûrdur* (G. 15/6)

*Kanda baksak dost görünür sanma dost togar **tulunur**
Yir ü gök toptolu dostdur bu sözde yok yanlışumuz* (G. 42/6)
*Gâh çıkaram bu göklere dönerem çarhıla bile
Gâh ayıla bedr oluram gâh günile **tulunuram*** (G. 69/3)

Gâhi ne menzil var ne makâm ne vücûd var ne adem
*Hakkdan uzaga ve' s-selâm yâ ben kanda **dulunuram** (G. 69/14)*

*Dervîş **tulunur** togar her nefes göge agar*
Ben diyem togrı haber cânına kıyan gelsün (G. 86/5)

*Hakkı sev Hakk sevenlerden **tulundurmaz** cemâlini*
Velî sevmeyene hirgiz taturmaz vasl-ı balını (G. 132/1)

Sözcük tarihî dönemlerde görünümü şu şekildedir: Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde sözcüğe *tolun-* ‘ay, güneş batmak’ (Vural vd., 2007: 280), Çağatay Türkçesinde *tulun-* ‘dulunmak, (güneş, ay, yıldız) batmak, belirsiz olmak’ (Ünlü, 2013: 1158) anlamında rastlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımı *Divan*’da bulunan örneği ile tanıklanmıştır.

Sözcüğün günümüze gelindiğinde Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda ise kullanım alanı ve anlamı *Derleme Sözlüğü*’nde şu şekilde geçmektedir: ‘Ay ve güneş batmak’ anlamındadır. Sözcüğün kullanıldığı yerler: Köke *Gelendost –**Isparta**, *Seferihisar –**İzmir**, *Kandıra –**Kocaeli**, *Bartın, Balkur *Devrek –**Zonguldak**, -**Kastamonu**, -**Çorum**, *Merzifon –**Amasya**, *Niksar –**Tokat**, Karakuş *Ünye –**Ordu**, -**Trabzon ilçe ve köyleri**, Karayemiş –**Rize**, *Koyulhisar, -**Sivas**, Yanpelit *Beypazarı –**Ankara**, -**İçel**, *Bodrum –**Muğla** olarak gösterilmiştir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2018).

10. Dükkel: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘hep, cümle, hepsi, bütün, herkes’ manalarına gelmektedir (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki örnekleri şu şekildedir:

İki cihân içinde her ne kim var
***Dükkelinden** senin 'ışkun güzîndir (G. 5/5)*

*Senün ‘aşıklarun çokdur **dükelden***
Bu Eşrefoğlı Rûmî kemterîndür (G. 5/9)

Münezzehdür gâhi iki cihândan
***Dükkelinden**ferâgatdur adı 'ışk (G. 52/5)*

Veli yoklun yolın tutsan ne hoşdur ol şehe yitsen
*Fenâ bahrinde mahv itsen **dükeli** âyin erkânun (G. 58/15)*

Muhammed kim Habîb-i Hazret idi
Dükeli mahlûk a ol devlet idi
Yir ü gök tamu uçmak gice gündüz
Bular olmaklığa sebep ol idi (K. 46)

Sözcüğün tarihî dönemlerde kullanımı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *tüketi* ‘tamamıyla baştan sonuna kadar’ (Tekin, 2010: 178), Uygur Türkçesinde *tükäl* ‘tamı tamamıyla, iyi bir hâlde’ (Caferoğlu, 1968: 257), Karahanlı Türkçesinde *tükel* ‘tamam, tüm, tamamen, hep, bütün, tam olarak’ (Üşenmez, 2006: 425), Harezmi Türkçesinde *tükel* ‘hep, hepsi, tamam, tamamıyla, mükemmel’ (Ünlü, 2012: 610), Eski Kıpçak Türkçesinde *tükel* ‘mükemmel, tam, tamam’ (Vural vd., 2007: 287), Eski Anadolu Türkçesinde *dükel* ‘hep, cümle, hepsi, bütün, herkes’ ve Çağatay Türkçesinde *tükel* ‘tam, tamam, bütün’ (Ünlü, 2013: 1170) anlamlarında kullanımları belirlenmiştir. Sözcüğün belirlendiği ilk dönem olan Uygur Türkçesinden itibaren *t*’li tonsuz şeklinin kullanımı görülürken sadece Eski Anadolu Türkçesinde *d*’li tonlu kullanımı bulunmaktadır. Bu durum Batı Türkçesinin ilk kolu olan Eski Anadolu Türkçesinin tipik özelliklerinden biri olarak açıklanabilir.

Günümüze gelindiğinde ise Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünüm için *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında sözcüğün kaydı bulunmamıştır (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2018).

11. Düriş- /Duriş-: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘1. Çalışmak, ikdam etmek, sebat etmek, say etmek. 2. Karşı karşıya gelmek, muhasamaya girişmek, çarpışmak, mücadele etmek’ anlamlarını karşılamaktadır (Tar. Sözl., E.t.: 14.11.2018). Metinde sözcük ‘çalışmak’ anlamındadır. Sözcüğün metindeki örnekleri şu şekildedir:

*Furşatun eldeyiken **düriş** menzile iriş*
Bu derbendi geç dahıvar şâd oluben otur (G. 16/8)

Senün gönlün o şâhun gözgüsidür
Durişcehd eyle gözgünü silesin (G. 91/12)

*Varacak ol bekâ yurdun yıkarsın
Duruşursındüni gün bu vîrâne* (G. 98/15)

*'Ömrüm irişdi âhire duruşmadumhîç bir hayra
Bencileyin gönli gelmeñişdür hîç bir dahı* (G. 140/4)

Sözcüğün tarihî dönemlerde kullanımı şu şekildedir: Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde *dürüş-* ‘çalışmak, gayret etmek’ (Vural-Toparlı-Karaatlı, 2007: 67), Eski Anadolu Türkçesinde *dürüş-/durış-* ‘1. Çalışmak, ikdam etmek, sebat etmek, say etmek. 2. Karşı karşıya gelmek, muhasamaya girişmek, çarpışmak, mücadele etmek’ anlamlarında kullanımları bulunmaktadır. Çağatay Türkçesinde ise sözcüğün kullanımı belirlenmemiştir.

Günümüze geldiğinde ise Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’e bakıldığında sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlarda anlamı *Derleme Sözlüğü*’ne göre ‘Çalışmak, devamlı meşgul olmak’tır ve kullanım alanı *Bergama -**İzmir**, ve *Ürgüp -**Nevşehir**’dir (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2019)

12. Düni gün: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘gece gündüz’ anlamındadır (Tar. Sözl., E.t.: 14.11.2018). Söz grubunun metindeki örnekleri aşağıdaki gibidir:

*Her kimün gönlinde kim dost derdi yok âdem degül
Düşmiş ol hayvân 'ışka **düni gün**hüsran diler* (G. 6/4)

*Derde düşmüşdür yanar zârî kılur **düni günü**
Zârîsi ol dost firakı bagrı biryân gizlidir* (G. 13/9)

*Bu 'ışk beni delü kıldı 'aklumu başumdan aldı
Mecnûnlayın **düni günü** zârî kıluben inledür*(G. 17/2)

*'Âşıklar iki cihanda nefis murâdın almayalar
Aglayalar **düni günü** şâd oluben gülmeyeler* (G. 20/1)

*Kullâb urup cânümüzü **dün gün** çeker kendüzine
Küllü cihandan ser-te-ser meylümüzü üzüp durur* (G. 21/2)
*'Âşık nider teni cânı **dün gün** anı ister anı
Gel gör anı sevenleri dü cihândan bizüp durur* (G. 21/5)

Bildiler bu dünyâ hiçdür hiçe aldanmadılar
Dün ü günarturdılar ah u sûzını dervîşler (G. 28/4)

Kim ki gerçek sever seni yolına kor teni cânı
 İster seni **düni günü** hûrîye aldanmazımış (G. 45/5)

Dün günEşrefoglı Rûmî derdün artar pes neden
 Zahmuna hod-dost elinden merhem irgürdi bu ışk (G. 49/7)

Virüp râhatları mihneleralup
Düni gün âh u hasretdür adı 'ışk (G. 52/2)

Nefsine zecr ide katı hiç anmaya 'âkibeti
 Dosta bulmaga vuslatı **düni güne** katmak gerek (G. 56/4)

*Yimek içmek ü ni 'metler **düni gün** dünyâ komaklar*
 Bu düzmekler bu bozmaklar katı mihnettedür cânun (G. 58/3)

Andan ayru hep fenâdur Bâkî oldur lâ-yezâl
Dün gün ana hizmet eyle var ana gerçek kul ol (G. 66/2)

*Dost öninde nefsile **düni günü** cenk iderem*
 Nefsümile dost olup dosta adâvet itmezem (G. 72/8)

Tasarrufdan elüm çekem varamı bir kûşede çökem
Düni güngöz yaşı dökem işüm âhıla zâridem (G. 74/3)

Tutdum Muhammed şer'ini hem ol görklü sünnetini
Düni günsalavâtını dilümde tekrâr eyleyem (G. 77/12)

*Dervîşün gözi açuk **düni günü** uyanuk*
 Bu söze tanrum tanuk bakmadın gören gelsün (G. 86/6)

Varacak ol bekâ yurdun yıkarsın
 Durışursın **düni gün** bu vîrâne (G. 98/15)

*Zihî ten kim **düni gün**kıldı tâ'at*
 V arıcak hazrete yüzi ak oldu (G. 122/6)

*Derd ü belâ gözgüsin gözlerken **dünün günün***
 Dost yüzine cân gözi ansuzın tuşa geldi (G. 124/9)

Düni gün turma zikr it ol Hudâyı
 K'anun zikri virür cânâ safâyı (G. 133/1)

Az yiyendür cennete togrı giden
 Az yiyendür **dün ü gün** tâ'at iden (P. 7/13)

*Eger tâlibisen iş böyle gerek
Eger kâzibisen ko çekme emek
Odur tâlib Hakkı isteye **dün gün**
Gerekmez halkıla almak u virmek (K. 32)*

Tarihî dönemlerde *düni gün* şekliyle söz grubunun kullanımı sadece Kıpçak Türkçesinde *düne kün* ‘gece gündüz’ anlamıyla belirlenmiştir (Vural-Toparlı-Karaatlı, 2007: 67). İkilemenin ilk sözcüğü olan *dün* sözcüğünün dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *tün* ‘gece, geceleyin’ (Tekin, 2010: 179), Uygur Türkçesinde *tün* ‘gece, karanlık’ (Caferoğlu, 1968: 258), Karahanlı Türkçesinde *tün* ‘gece’ (Üşenmez, 2006: 426), Harezmi Türkçesinde *tün* ‘gece’ (Ünlü, 2012: 611), Eski Kıpçak Türkçesinde *dün* ‘gece’ (Vural vd., 2007: 67) , Eski Anadolu Türkçesinde *dün* ‘gece’ ve Çağatay Türkçesinde de *dün* ‘gece’ anlamındadır. *Dün* ‘gece’ Sözcüğün bütün dönemlerde kullanımının bulunduğu görülmektedir.

Günümüz lehçelerinde de *dün ü gün* ‘gece gündüz’ ikilemesinin kullanımına rastlanmamıştır. Burada da *dün* ‘gece’ kelimesinin görünümüne bakıldığında Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız Türkçelerinde *tün* ve Kazan Tatar Türkçesinde *tön* ‘gece’ anlamında kullanımları belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 258-259). Türkiye Türkçesinde ise sözcük ‘gece’ anlamını karşılamamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Düni gün ve *dün* sözcüklerinin ağızlardaki görünümü için *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında kullanımlarına rastlanmamıştır (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2018).

13. Eydür-: *Tarama Sözlüğü*’nde *ayıtmak, eyitmek, aytmak, eytmek* şeklinde geçen sözcüğün anlamı ‘söylemek, demek, anlatmak’tır (Tar. Sözl., E.t.: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımları şu şekildedir:

*Ben **eydürem** kim iy gönül ol Bâkî şâh sen bir kul
Bu 'ışk haddün degül senin bu bir ulu temennâdur (G. 23/2)*

*Ben **eydürem** bu yol irak bu yola çok gerek yarak
Didi bu yolda yok olmak hep esbâb-ı müheyyâdur (G. 23/5)*

*Eşrefoglu Rûmî **eydür** dost bizi şöyle alıpdur
Mahlûkatdan kesilüpdür alışumuz virişümüz (G. 42/8)*

Kimse hâlüm bilmezidi derdüme em kılmazıdı
*Derdümi kime söylersem **eydürdi** bana zî-ahmak (G. 53/4)*

*Çagırup Eşrefoglı Rûmî **eydür***
Saladur gelsün ol cana kıyana (G. 98/36)

*İnildüm 'âleme toldı gören **eydür** buna n'oldı*
Esirgeyüp bu halk derdüm girü bana sorar oldı (G. 135/5)

Sözcük tarihî dönemlerde şu şekilde geçmektedir: Köktürk Türkçesinde *ay-* ‘söylemek, buyurmak’ (Tekin, 2010: 124), Uygur Türkçesinde *ayıt-* ‘söylemek, sormak, dikte etmek’ (Caferoğlu, 1968: 28), Karahanlı Türkçesinde *ayıt-* ‘söylemek, sormak’ (Üşenmez, 2006: 141), Harezmi Türkçesinde *ayt-* ‘söylemek, demek’ (Ünlü, 2012: 67), Eski Kıpçak Türkçesinde *eyid-* ‘söylemek, konuşmak’ (Vural vd., 2007: 78), Eski Anadolu Türkçesinde *ayıtmak, eyitmek, aytmak, eytmek* ‘söylemek, demek, anlatmak’ ve Çağatay Türkçesinde *eyt-* ‘söylemek’ (Ünlü, 2013: 354) anlamlarındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün görünümü şu şekildedir: ‘demek’ anlamında Özbek Türkçesinde *äytmək*, Kırgız Türkçesinde *aytū*, Kazan Tatar Türkçesinde *äytü* şeklinde (Ercilasun, 1991: 158-159); ‘bahsetmek’ anlamında ise Yeni Uygur Türkçesinde *eytmak* şeklinde geçmektedir (Ercilasun, 1991: 47). Türkiye Türkçesi *Güncel Türkçe Sözlüğü*’nde sözcüğün kaydına rastlanmamıştır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki kullanım alanı ise şu şekildedir: *Derleme Sözlüğü*’nde sözcük *aytmak* olarak geçmekte olup anlamı ‘söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak’ olarak verilmiştir. Kullanıldığı yerler: -**Afyon Karahisar ve köyleri**, Yalınkuyu *Nazilli,-**Aydın**, -**Balıkesir ve çevresi**, Büyükanafarta *Eceabat -**Çanakkale**, Hacıhamzalı *Tarsus -**İçel**’dir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019).

14. Göyün-: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘yanmak’ (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018) anlamındaki sözcüğün metinde geçtiği beyitler şu şekildedir:

*Bu derd odına kim yandı **göyüندی***
Bilün anı ki kâmil âdemîdür (G. 22/4)

Bu derde niçe yanarsın iy dervîş
*Gerek **göyün** gerek yan bulunmaz (G. 44/4)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümüne bakıldığında Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde ise *köymäk* ‘yanmak, kavrulmak’ (Ayrıntılı bilgi için bk. Caferoğlu, 1968: 118), Karahanlı Türkçesinde *köy-* ‘yanmak’ (Ayrıntılı bilgi için bk. Üşenmez, 2006: 289). Harezmi Türkçesinde *köy-* ‘yanmak’ (Ünlü, 2012: 348), Eski Kıpçak Türkçesinde *köyün-* ‘yanmak’ (Ayrıntılı bilgi için bk. Vural vd., 2007: 160), Eski Anadolu Türkçesinde *göyün-* ‘yanmak’, Çağatay Türkçesinde *göy-* ‘yanmak, tutuşmak’ (Ünlü, 2013: 403) anlamındadır. Eski Anadolu Türkçesinde sözcük metindeki örneklerinde de görüldüğü üzere Eski Kıpçak Türkçesindeki kullanımın tonlulaşmış şekliyle karşımıza çıkmaktadır (*göyün-*).

Çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün kullanımı şu şekildedir: Kırgız Türkçesinde *küyü* ‘yanmak’ şekli ile belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 964). Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe Sözlük*’te halk ağzında kaydıyla *göy-* ‘yanmak’ sözcüğü ve *göynük* ‘yanık yanmış’ sözcüğü geçerken *göyün-* ‘yanmak’ sözcüğünün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki anlamı ve kullanım alanı *Derleme Sözlüğü*’nden aktarılmıştır: *göyün-* ‘1. yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak’ anlamlarında: – **Isparta**, Narlıdere –**İzmir**, –**Kütahya**, –**Malatya**, *Pınarbaşı ve köyleri –**Kayseri**, *Karaisalı –**Adana**, *Anamur, Uzuncaburç *Silifke –**İçel**’de; ‘2. acımak, içi yanmak’ anlamlarında Gölkonak *Şarkikaraağaç –**Isparta**’da; ‘3. meyve sıcak nedeniyle yumuşamak’ anlamında Gölkonak, Yenişar *Şarkikaraağaç **Isparta**’da kullanımının bulunduğu görülmektedir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019)

15. Issı: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘1. Sıcaklık, hararet. 2. Sıcak’ anlamlarındadır (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metinde kullanımı şu şekildedir:

Gâhi ıssı gâh savuk gâh i’tidal
Gâh tamarlarda girüp kan olmuşam (G. 70/9)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde kullanımı belirlenememiştir. Uygur Türkçesinde *ısığ* ‘hararet, sıcaklık’ (Caferoğlu, 1968: 87), Karahanlı Türkçesinde *isig* ‘1. sıcaklık, 2. İltifat, sıcaklık’ (Üşenmez,

2006: 234), Harezmi Türkçesinde *ısı/issü* ‘ısı, sıcaklık’ (Ünlü, 2012: 244/266), Eski Kıpçak Türkçesinde *ıssı* ‘sıcaklık’ (Vural vd., 2007: 102), Eski Anadolu Türkçesinde *ıssı* ‘1. sıcaklık, hararet, 2. sıcaklık’ ve Çağatay Türkçesinde *ısı* ‘sıcak, sıcaklık’ (Ünlü, 2013: 501) anlamlarındadır. Sözcük Çağatay Türkçesinde günümüzdeki şekli ile kullanılmaktadır.

Sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı tarihî dönemlerle benzerlik göstermektedir. Özbek Türkçesinde *ıssık* ‘sıcak’, Yeni Uygur Türkçesinde *ıssık* ‘sıcak, Kazak Türkçesinde *ıstık* ‘sıcak’, Kırgız Türkçesinde *ısıık* ‘sıcak’, Kazan Tatar Türkçesinde *ıssi* ‘sıcak’ ve Azerbaycan Türkçesinde *ısti* ‘sıcak’ anlamlarında belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 768-769). Türkiye Türkçesinde *ıssı* kelimesinin *Güncel Türkçe Sözlük*’te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki görünümüne, kullanım alanına *Derleme Sözlüğü*’nde *ıssı dam* tamlamasında ‘hamam’ anlamıyla rastlanmıştır. Ağızlarda *ıssı dam* kullanımının dağılımı şu şekildedir: *Sivrihisar –**Eskişehir**, -**Niğde**, -**Edirne** (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2019)

Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda *ıssı* sözcüğünün kullanıldığı bir beyit daha tespit edilmiştir fakat sözcüğün bu beyitin anlamını tamamlamadığı ortadadır. Beyitteki *ıssı* sözcüğünün tekrar okunması ve anlamlandırılması gerekmektedir. Sözcüğün beyitte yanlış okunduğu kanısındayız. Beyit aşağıda sunulmuştur:

Mülkün ıssı bellüdür yâ bu da 'vâlar nedür
Var utan da 'vâyı ko top yüz karasın artur (G. 16/6)

Bu beyitte kullanılan sözcüğün, *ıssı* sözcüğü ile fonetik benzerlik gösteren aynı zamanda beyitin anlamı ile de örtüşen “*mülkün sahibi bellidir ya bu davalar nedir*” şeklinde *Tarama Sözlüğü*’nde ‘sahip, malik’ (Tar. Sözl., E.t.: 14.11.2018) anlamındaki *is*, *issi* sözcüğü olduğu düşüncesindeyiz. *İssi* sözcüğünün *Derleme Sözlüğü*’nde sadece ‘ev issi’ tamlaması içinde -**Kastamonu**’da ‘evin reisi’ anlamında kullanımı bulunmaktadır (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2019)

16. İlt-: *Tarama Sözlüğü*'nde *iletmek*, (*eletmek*, *iltmek*) başlığında alınmıştır. 'Götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek' anlamlarını karşılamaktadır (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

Hayrı ko rşerre yilter togru tamuya ilter
Küfri îmân gösterür yol urucu kallaşdur (G. 12/2)

Bunu gönül bağlayup nefsiine uyarısan
01 nefsiin alur seni togru tamuya iltür (G. 16/2)

Ebed günine iltem ben bu derdi
Çil mahrem olmadı deyyâr hirciz (G. 43/6)

Ko gitsün ol dertsüz ebter bu derd bize derman yiter
Kim bundan anda derd ilter yardımcısı Rahmânımış (G. 46/4)

Saladur kim gelürse şâha iltem
Delil olmaga her insâna geldüm (G. 75/11)

Er ilte seni cennete hem ulaşdura rahmete
Ugramayasın mihnete gel ikrâr eyle gel ere (G. 103/6)

Bu sevdâ didüğüm 'ışkdur bu sahrâ didüğüm dünyâ
Bu sahrâda bu esfelden bu 'ışkdur ilten a'laya (G. 108/4)

Ki nâdân eline düşmeye gevher
Sanur nâdân anı bir kırı mermer
Yâ ilter kem bahâya satar anı
Yâ alur bir agu kor kalur ebter (K. 40)

Gel imdi Hakka tâlibisen karındaş
Var evvel iste bul bir yahşı yoldaş
Anı mürşid idün berk tut elini
Seni menzile ilte kurtara baş (K. 41)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *ilt-* 'alıp götürmek' (Tekin, 2010: 144), Uygur Türkçesinde *iltmāk* 'götürmek, sevk etmek' (Caferoğlu, 1968: 93), Karahanlı Türkçesinde *ilt-* 'iletmek, götürmek' (Üşenmez, 2006: 230), Harezmi Türkçesinde *ilt-* 'iletmek, götürmek, ulaştırmak' (Ünlü, 2012: 256), Eski Kıpçak Türkçesinde *ilt-* 'iletmek, götürmek, ulaştırmak' (Vural vd., 2007: 110), Eski Anadolu Türkçesinde *eletmek*, *iltmek* 'götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek' ve Çağatay Türkçesinde *ilt-* 'iletmek, göndermek, ulaştırmak' (Ünlü, 2013: 523) anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün görünümüne bakıldığında Özbek Türkçesinde *eltmək* ‘iletmek’ şeklinde kullanımı belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 381). Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te *ilt-* sözcüğünün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki kullanımı için *Derleme sözlüğü*’ne bakıldığında *iltmek* sözcüğünün kullanımına rastlanmamıştır (Der. Söz., E.t.: 15.11.2018).

17. İrgür-: *Tarama Sözlüğü*’nde *erürmek*, (*ergürmek*, *irürmek*, *irgürmek*, *irgirmek*, *ergirmek*) başlığında alınan kelime ‘ulaştırmak, eriştirmek’ anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımı aşağıda sunulmuştur:

*Dün gün Eşrefoglı Rûmî derdün artar pes neden
Zahmuna hod-dost elinden merhem **irgürdi** bu ‘ışk (G. 49/7)*

*Niçeleri sultân idüp tahta çıkardı bir zamân
Âhir yire urdı anı **irgürmedi** visaline (G. 102/2)*

Tarihî dönemlerde sözcüğün görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *irtür-* ‘eriştirmek’ (Tekin, 2010: 144), Uygur Türkçesinde *irgürmek* ‘tamamlamak, becermek, başarmak’ (Caferoğlu, 1968: 96), Karahanlı Türkçesinde *ertür-* ‘bir nesneyi başka bir yere taşımak’ (Üşenmez, 2006: 203), Eski Anadolu Türkçesinde *ergürmek*, *irürmek*, *irgürmek*, *irgirmek*, *ergirmek* şekillerinde ‘ulaştırmak, eriştirmek’ ve Çağatay Türkçesinde *érgüz-* ‘erişmek, ulaştırmak’ (Ünlü, 2013: 342) anlamlarında kullanımları bulunmaktadır. Harezmi ve Eski Kıpçak Türkçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. *Divan*’da ‘erişmek’ anlamında kullanılan sözcüğün sadece Köktürk ve Çağatay Türkçelerinde ‘erişmek’ anlamında kullanımı belirlenmiştir. Sözcüğün Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe Sözlük*’te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki kullanımı için *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında kullanımına rastlanmamıştır (Der. Söz., E.t.: 15.11.2018).

18. Kaçan: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vakta ki, nasıl, ne suretle, ne vakit’ anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

Sana senden eger olmazsa himmet
Kaçan maksûduna vâsıl olasın (G. 91/9)

Bu çarh elinden agular niçesi yutdılar bular
Kaçan ki peymânun tolar şek yok gidersin sen dahı (G. 139/2)

Sözcüğün tarihî dönemlerde görünümü şu şekildedir. Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde *kaçan* ‘ne zaman, ne vakit, vaktaki’ (Caferoğlu, 1968: 160), Karahanlı Türkçesinde *kaçan* ‘ne vakit, ne zaman, nasıl, -dığında, -dığı için’ (Üşenmez, 2006: 238), Harezmi Türkçesinde *kaçan* ‘ne zaman, ne zaman ki, ...dığı zaman’ (Ünlü, 2012: 278), Eski Kıpçak Türkçesinde *kaçan* ‘ne zaman, ne vakit, vakta ki’ (Vural vd., 2007: 122), Eski Anadolu Türkçesinde *kaçan* ‘Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vakta ki, nasıl, ne suretle, ne vakit’, ve Çağatay Türkçesinde *kaçan* ‘ne zaman, vaktaki’ (Ünlü, 2013: 559) anlamlarındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde kelimenin görünümü şu şekildedir: Özbek Türkçesinde *kaçanki* ‘vaktaki’, *kaçandır* ‘vaktiyle’ ve Kazan Tatar Türkçesinde *kayçandır* ‘vaktiyle’ anlamlarında sözcüğün kullanımlarına rastlanmıştır (Ercilasun, 1991: 937). Türkiye Türkçesi Güncel Türkçe Sözlük’te sözcüğün kaydı bulunmamıştır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki kullanımı için *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında ‘Ne zaman, ne vakit’ manasında *Gelibolu –**Çanakkale**, İncirgediği *Karaisalı –**Adana**’da kullanımı belirlenmiştir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019).

19. Kanda: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘Nerede, nereye?’ (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018) anlamlarındaki soru zarfının metindeki kullanımları şu şekildedir:

Kanda ararsın anı kim yine ol cân sendedür
Câna cânân isterisen yine cânân sendedür (G. 34/1)

Mescidi puthâneyi fark eylemez ‘âşık olan
Kanda olsa dostladur vasl-ı hicrân eylemez (G. 39/4)
Kanda baksak dost görünür sanma dost togar tulınır
Yir ü gök toptolu dostdur bu sözde yok yanlışumuz (G. 42/6)

*Dost dost diyüp gezer idüm **kanda** diyü soraridum*
Dost haberin virenlere iderdüm yüzümi toprak (G. 53/8)

*Gâhi ne menzil var ne makâm ne vücûd var ne adem
Hakkdan uzaga ve' s-selâm yâ ben **kanda** dulumuram (G. 69/14)*

*Gâh beni ben bilmezem kim **kandayam**
Gâhi cem' ü gâh perîşan olmuşam (G. 70/2)*

*Benden bana yakınsın cânımdan sevgülüsin
Yâ ben seni isteyü **kanda** varayım cânım (G. 78/9)*

*'Aceb hayrân u mestem kim bilişden bilmezem yârı
Gözüm her **kanda** kim baksa görinen sûret-i Rahmân (G. 85/2)*

*Gel bu nefsin zulmetini tozını sür aradan
Kanda baksan gözleriine görine ol yaradan (G. 92/1)*

*'Âşıkun yüregi yanar tutuşur
Cigerün varısa var anda pişür
Her **kanda** çağırısan gelür yetüşür
'Abdü'l-kâdir sultân dirler şeyhüme (G. 113/4)*

*Dost dost disem dosta irsem **kanda** baksam dostı görsem
Dâ'im dost haberin virsem gelüp dostı sorışana (G. 116/2)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımını şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde *ķanda* 'nerede' (Caferoğlu, 1968: 165), Karahanlı Türkçesinde *ķanda* 'nerede' (Üşenmez, 2006: 244), Harezmi Türkçesinde *ķanda/ķayda* 'nereye, nere, nereden' (Ünlü, 2012: 285), Eski Kıpçak Türkçesinde *ķanda* 'nerede' (Vural vd., 2007: 125), Eski Anadolu Türkçesinde *kanda* 'nerede, nereye' ve Çağatay Türkçesinde *ķanda* 'nerede' (Ünlü, 2013: 575) anlamlarındadır.

Çağdaş Türk lehçelerindeki görünümünü ise şu şekildedir: Özbek Türkçesinde *kayerdä* 'nerede', Yeni Uygur Türkçesinde *kayyârdä* 'nerede', Kazak, Kırgız, Kazan Tatar Türkçelerinde *kayda* 'nerede', ve Azerbaycan Türkçesinde *harada* 'nerede' olmak üzere kullanımları belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 646-647). Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda da *Derleme Sözlüğü*'ne bakıldığında sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2018).

20. Kani: *Tarama Sözlüğü*'nde 'Hani, nerede?' anlamındadır (Tar. Sö.z., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımını şu şekildedir:

*Nireye kim bakarısam gözüüm anı görür ancak
Görinen oldur hem gören **kani** gelsün imdi bînâ (G. 2/4)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *kani* 'hani, nerde' (Tekin, 2010: 147), Uygur Türkçesinde *qayu/qanu* 'hangi, hangisi, kim' (Caferoğlu, 1968: 173), Karahanlı Türkçesinde *qani* 'nerede, hani' (Üşenmez, 2006: 244), Harezmi Türkçesinde *qani* 'hani, nerede' (Ünlü, 2012: 285), Eski Kıpçak Türkçesinde *qani* 'hani, nerede' (Vural vd., 2007: 125), Eski Anadolu Türkçesinde *kani* 'hani, nerede' ve Çağatay Türkçesinde *qani* 'hani, nerede' (Ünlü, 2013: 575) anlamında belirlenmiştir.

Çağdaş lehçelerdeki kullanımları Özbek Türkçesinde *kani* 'hani, nerede', Yeni Uygur Türkçesinde *keni* 'hani, nerede', Kazak Türkçesinde *käni* 'hani, nerede', Kırgız Türkçesinde *kana* 'hani, nerede' ve Kazan Tatar Türkçesinde *kaya* 'hani, nerede' şeklindedir (Ercilasun, 1991: 310-311). Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde sözcük *k>h* değişikliği ile *hani* şeklinde kullanılmaktadır. *Güncel Türkçe Sözlük*'te sözcüğün (*kani*) kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sö.z., E.t.: 1.11.2018).

Derleme Sözlüğü'ne baktığımızda ağızlarda sözcüğün kullanımı belirlenememiştir (Der. Sö.z., E.t.: 15.11.2018).

21. Kankı: *Tarama Sözlüğü*'nde *Kankı* başlığında alınan sözcük 'Hangi?' anlamındadır (Tar. Sö.z., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımları şu şekildedir:

***Kankı** cânda kim anun 'ışkı odı yanmaz müdâm
Tâ ebed cânsuzdur ol bî-cân ki cânân istemez (G. 40/4)*

***Kankı** başda kim anun sevdası yoktur ko anı
Zagdur ol murdâre gitsün kim şeker şân istemez (G. 40/5)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımını şu şekildedir: Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde *qankı* 'hangi' (Vural vd., 2007: 126), Eski Anadolu Türkçesinde

kankı ‘hangi’ ve Çağatay Türkçesinde *kanğı* ‘hangi’ (Ünlü, 2013: 575) anlamında sözcüğün kullanımları belirlenmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde *kaysi* ‘hangi’, Kazak, Kırgız ve Kazan Tatar Türkçelerinde *kaysı* ‘hangi’ ve Azerbaycan Türkçesinde *hansı* ‘hangi’ anlamlarında sözcüğün fonetik benzerlik gösteren biçimleri belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 308-309). Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında sözcüğün kullanımı belirlenememiştir (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2018).

22. Kayık-: *Tarama Sözlüğü*’nde sözcük ‘1. Temayül göstermek, kaymak. 2. İnhiraf etmek, sapmak, yüz çevirmek.’ Anlamlarındadır (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). *Divan*’da sözcük temayül göstermemek anlamıyla kullanılmıştır. Sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

*Bu ‘ışk derdi ilahîdür gidenün ‘ışkdan hirgiz ayırma
Bu ‘ışk berk yapış zinhâr kayıkma dünyâ ‘ukbâya* (G. 108/12)

Sözcüğün tarihî dönemlerde Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kullanımı belirlenememiştir. Sadece Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı belirlenen sözcük *kayık*-‘1. Temayül göstermek, kaymak. 2. İnhiraf etmek, sapmak, yüz çevirmek.’ anlamındadır.

Türkiye Türkçesi *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunmamıştır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki kullanımına baktığımızda *Derleme Sözlüğü*’nde *Divan*’daki anlamından farklı olarak ‘öfkelenmek’ anlamında *Ünye –**Ordu**’da kullanımına rastlanmıştır (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019).

23. Key: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘1 Çok, pek, gayet, pek çok. 2. İyi, iyice, hakkıyla. 3. Uygun, muvafık, münasip, layık, doğru, yerinde. 4. Büyük, muhteşem’ anlamlarındadır (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Sözcük metinde ‘çok, pek’ anlamlarında kullanılmıştır.

*Şeker yirsem bana sensüz acı od
Senünle zehr-i kâtil **key** şirindür (G. 5/4)*

*Hazrete yoklugıla varan kişi **key** şâd ola
Binüben cennet burâgına görisedürdîdâr (G. 19/9)*

*Eşrefoglu Rûmî bu sözüüm sanadur **key** işit
Cân kuşın uçurmadın gözünü aç aklunı dir (G. 20/14)*

*Yine didüm ki hey gönül bu sevdâ **key** uludur **key**
Didi sen beni yoga say bu 'ışkın işi böyledür (G. 23/10)*

*Câna kâlan 'âşık degül dost yolında sâdık degül
'Âşk kıyuben cânına işini **key** düşvâr ider (G. 35/4)*

*Biz fenâ olup fenâdan **key** fenâyâ yitmişüz
Şöyle kim mahv olmuşuz hiç kalmadı âsârumuz (G. 37/9)*

*Yakdum oda defterleri terk itdüm ol tertîbleri
Gördüm ki **key** hicâbımış 'âşıklara bu kara ak (G. 53/13)*

*Fenâsuzdur bekâları **key** yücedür makâmları
Virüben bu fânî'ömri bâkî 'ömri alı görün (G. 59/7)*

*Hubb-ı dünyâyı refik idinme eyle **key** hazer
Kim agudur öldürür kalbi iricek bî-gümân (G. 88/2)*

*Nefsini emmâreden kurtarmaga **key** er gerek
Yoksa gevher kıymetin isteme senk ü hâreden (G. 92/3)*

*Ol fenâdan bir fenâyâ bir fenâdan **key** fenâ
Key fenâdan sonra irişdüm anun bekâsına (G. 109/5)*

*Çok yimeklik **key** ulu mihnet durur
Az yimeklik bil büyük devlet durur (P. 7/9)*

*Bu varlığın sana yavlak. tuzakdur
Tuzaktan kaçmaga **key** er gerekdür
Gel imdi bendleri merdâne kes kim
Tuzaga tutulan dostdan irakdur (K. 12)*

*Bu dünyâ zevki nefsanîleründür
Bu nefis için cehennem **key** derindür
Bu nefsün 'işreti zevki temâmet
Cehennemde dahı kandur irindür (K. 19)*

*Bu dünyâ kimseye mülk olmadı mülk
Sana dimilmedi mi "Limeni'I-mülk
Buna benüm diyen **key** bî-edebdür
Pes evvel âhir oldı "Mâlikül-mülk" (K. 29)*

*Murâdundan öte yoksana menzil
Murâdunmaksûdudur ma 'bûdun bil
Kamudan el çeküp fâriggereksin
Murâddur **key** murâd olursa bir kıl (K. 34)*

*Seni Hakkdan cüdâ ider o bir kıl
O bir kıldan dahı sen **key** hazer kıl
Hicâbdur bil hicâb-ender-hicâbdur
Gerekse ol kılı yüz kıla var dil (K. 35)*

*Pes öyle olsa lâ-büddür kılğuz
Kulaguz da gerek kim ola **key** uz
Bu sarp yollariâsânide sana
İnişi yokışı göstere düpdüz (K. 44)*

*İçmege 'ışkun şarâbın şîr gerek
Basmaga bu nefsi **key** dilîr gerek
Konmaga şâhun kulına hîç kelâg
Pes harîf olmaga mîre mîr gerek (K. 54)*

*Var izzâhid var ki 'ışkyolun degül
Söyleyem sanma ki 'ışkdilün degül
Bunda **key** şâhîn gerek şâhbâz ola
Yoksa karganunavı senlik degül (K. 55)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde kullanımı belirlenememiştir. Uygur Türkçesinde *käd* 'çok, fazla, sağlam, kuvvetli, zorluk' (Caferoğlu, 1968: 103), Karahanlı Türkçesinde *ked* 'abartma, pekiştirme edatı, daha, çok daha' (Üşenmez, 2006: 257), Harezmi Türkçesinde *ked/key* 'çok, fazla' (Ünlü, 2012: 313), Eski Kıpçak Türkçesinde *key* 'iyi' (Vural vd., 2007: 142), Eski Anadolu Türkçesinde *key* '1 Çok, pek, gayet, pek çok. 2. İyi, iyice, hakkıyla. 3. Uygun, muvafık, münasip, layık, doğru, yerinde. 4. Büyük, muhteşem' ve Çağatay Türkçesinde *key* 'çok' (Ünlü, 2013: 617) anlamlarında kullanımı bulunmaktadır. Sözcüğün ilk *ked* şeklinde görülürken daha sonra *d>y* değişimi sonucu *key* şeklini almıştır.

Türkiye Türkçesinde *key* sözcüğünün *Güncel Türkçe Sözlük*'te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz, E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünümü için *Derleme Sözlüğü*'ne bakıldığında da kullanımına rastlanmamıştır (Der. Söz., E.t.: 15.11.2018).

24. Küy-: *Tarama Sözlüğü*'nde 'Beklemek, sabretmek, teenni etmek, intizarda bulunmak, etrafı gözetlemek' anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcük metinde beklemek anlamındadır ve kullanımları şu şekildedir:

*Bu nefsin va'desi çokdur 'aşıklarava'de yokdur
Küymen yarınki va 'deye bugün dostı bulı görün* (G. 59/4)

*'Aşıkısan sen ol yüze küyme yarınki va'deye
Cehd eylegil bundayikan sen anı iste bul bugün* (G. 89/12)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde *kütmäk* 'beklemek' (Caferoğlu, 1968: 124), Karahanlı Türkçesinde *küq-* 'beklemek, zaman vermek, ertelemek' (Üşenmez, 2006: 297), Harezmi Türkçesinde *küymek/küqmek* 'beklemek, muhafaza etmek, gecikmek' (Ünlü, 2012: 365), Eski Kıpçak Türkçesinde *küy-* 'beklemek, sabretmek' (Vural vd., 2007: 170), Eski Anadolu Türkçesinde *küy-* 'Beklemek, sabretmek, teenni etmek, intizarda bulunmak, etrafı gözetlemek' ve Çağatay Türkçesinde *küq-* 'beklemek' (Ünlü, 2013: 679) anlamında belirlenmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise sözcüğün Özbek Türkçesinde *kütmäk* 'beklemek', Yeni Uygur Türkçesinde *kütmäk* 'beklemek' ve Kırgız Türkçesinde *kütü* 'beklemek' şeklinde kullanımlarına rastlanmıştır (Ercilasun, 1991: 58-59). Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz. E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki görünümüne bakıldığında *Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün 'gözetlemek, beklemek' anlamlarında kullanımı *İnebolu –**Kastamonu**, Terme *Kavak –**Samsun**, *Çubuk –**Ankara, Konya**, *Feke **Adana**, *Mut –**İçel**, *Alanya –**Antalya**' da belirlenmiştir (Der. Söz., E.t: 15.11.2019).

25. Öküş: *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde 'çok, fazla' (Dilçin, 1983: 167) anlamındadır. Metindeki kullanımı şu şekildedir:

*Ol kuşun vasfı öküşdür diyeydüm illâ nidem
Müdde'iden korkaram gönlinde gümân gizlidir* (G. 13/10)

*Kâribân gitti ne yatarsın eyâ gâfil uyan
Yol uzak menzil öküş çokdur harâmiler inan* (G. 88/1)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *üküş* 'çok' (Tekin, 2010: 183), Uygur Türkçesinde *öküş* 'çok' (Caferoğlu, 1968: 149), Karahanlı Türkçesinde *öküş* 'pek çok, birçok' (Üşenmez, 2006: 331), Harezmi Türkçesinde *öküş* 'çok, fazla' (Ünlü, 2012: 458), Eski Kıpçak Türkçesinde *öküş* 'çok, fazla' (Vural vd., 2007: 210), Eski Anadolu Türkçesinde *öküş* 'Çok, fazla' ve Çağatay Türkçesinde *öküş* 'çok, fazla' (Ünlü, 2013: 873) anlamında belirlenmiştir.

Günümüze gelindiğinde Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl. E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki kullanımı için *Derleme Sözlüğü*'ne bakıldığında kullanımına rastlanmamıştır (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2018).

26. Öndin: *Tarama Sözlüğü*'nde '1. Önce, ilkönce, önceden, önden, daha evvel. 2. Avans' anlamlarındadır (Tar. Sözl., E.t.: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki örnekleri şu şekildedir:

*Öldiler ölmezdin öndin bâkî dirlik buldılar
Lâ-mekânda kıldılar pervâzını dervîşler* (G. 28/8)

*Kabr içinde göze toprak tolacak
Bir gün öndin ko ki tolsun n'olisar* (G. 32/6)

*Var götür küllî hevesden gönlünü iy yol eri
Varlığın yokluga degşür ölümünden öndin öl* (G. 66/5)
*Ölümünden öndin ölendür bugün dostı gören
Bu sözüm hakdur inan öyle buyurdu hak Resûl* (G. 66/6)

*Gel imdi sen de ölmezden öndin öl
İriş ta hkîka düşmegil gümâna (G. 98/24)*

*Biz bu 'ışkı cândan öndin bulmuşuz
'Âşık u 'ışk uma'şûk bir bilmişüz
Medresesinde bu 'ışkun biz ezel
Okuyup her 'ilmi hasıl kılmışuz (K. 64)*

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde öngdün 'önden, önde' (Caferoğlu, 1969: 151), Karahanlı Türkçesinde öñdin 'önce, evvel' (Üşenmez, 2006: 332), Harezmi Türkçesinde öñdin 'önceden, önce' (Ünlü, 2012: 461), Eski Anadolu Türkçesinde öñdin '1. Önce, ilkönce, önceden, önden, daha evvel. 2. Avans' , Çağatay Türkçesinde öngdin 'önden, ön taraftan baştan' (Erbay, 2008: 559) anlamlarında kullanımları belirlenmiştir. Sözcüğün Eski Kıpçak Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır.

Günümüze gelindiğinde Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te sözcüğün *öndin* biçimi ile kaydı bulunmazken yapısında bulunan *-din* ayrılma ekinin geniş ünlülü kullanımıyla *önden* şekli ile bugünün ölçünlü dilinde kullanımı bulunmaktadır (G. T. Sö., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki kullanımı için *Derleme Sözlüğü*'ne bakıldığında 'Önce, ilkönce' anlamlarında **-Elazığ**, **-Malatya**, **-Sivas** **'ta** yine 'İlk kez, önce' anlamında da **-Çorum**'da kullanımının olduğu görülmektedir (Der. Sö., E.t: 15.11.2019).

27. Söyündür-: *Tarama Sözlüğü*'nde 'söndürmek' anlamındadır (Tar. Sö., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımları şu şekildedir:

*Söyündürem nefsi odın bozam tilsuminun bendin
Götürem benligi seddin ol dosta yular eyleyem (G. 77/3)*

*Sen iy cân varlığın nûrın söyündür
Ki bu ism ü resimden kurtulasın (G. 91/10)*

Sözcüğün tarihî dönemlerde kullanımı şu şekildedir: Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde söyündürmek 'söndürmek' (Vural-Toparlı-Karaatlı, 2007: 241),

Eski Anadolu Türkçesinde söyündürmek ‘söndürmek’ anlamında kullanımları belirlenmiştir.

Günümüze gelindiğinde Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki kullanımı için *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında ‘söndürmek’ anlamında Peşman *Daday **-Kastamonu**’ da kullanıldığı görülmektedir. Sözcüğün *sövündürmek* şekli ile yine aynı anlamda *Silifke **-İçel**’de kullanımı bulunmaktadır (Der. Söz., E.t: 15.11.2019).

28. Sünük: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘kemik’ anlamındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımları aşağıda verilmiştir:

Ger ölem toprak ola sünüklerüm
Topragumda buluna ışkdan eser (G. 24/2)

Gâh nebât olup biterem gâh toprak olup yitürem
Gâh et gâhı kan gâh sünük olup kalıp çalkanuram (G. 69/5)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *siñük* ‘kemik’ (Tekin, 2010: 166), Uygur Türkçesinde *süngük* ‘kemik’ (Caferoğlu, 1968: 210), Karahanlı Türkçesinde *süñük* ‘kemik’ (Üşenmez, 2006: 375), Harezmi Türkçesinde *süñük* ‘kemik’ (Ünlü, 2012: 540), Eski Kıpçak Türkçesinde *süñük/süñek* ‘kemik’ (Vural vd., 2007: 245), Eski Anadolu Türkçesinde *süñük* ‘kemik’ ve Çağatay Türkçesinde *süñek* ‘kemik’ (Ünlü, 2013: 1016) anlamlarında kullanımları belirlenmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise sözcüğün görünümü şu şekildedir: Özbek Türkçesinde *süyäk* ‘kemik’, Yeni Uygur Türkçesinde *söñäk/süyäk* ‘kemik’, Kazak Türkçesinde *süyek* ‘kemik’, Kazan Tatar Türkçesinde *söyäk* ‘kemik ve Azerbaycan Türkçesinde *sümük* ‘kemik’ anlamında sözcüğün fonetik benzerlik gösteren biçimleri belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 464-465). Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunamamıştır (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda sözcüğün görünümüne bakıldığında *Derleme Sözlüğü*’nde *Divan*’daki anlamıyla kullanımı bulunamamıştır (Der. Söz., E.t.: 15.11.2018).

29. Toyla-: *Tarama Sözlüğü*'nde 'ziyafet vermek, yedirip içirmek ve ağırlamak' anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımları şu şekildedir:

*Gönlüm alanun sözünü dâ'im söyleyesim gelür
Derd hûniyla 'âşıkları her dem **toylayasum** gelür* (G. 18/1)

*Kim ki kakıduğı dem sabr eyleye
Hakk anı rahmet hûniyla **toylaya*** (P. 6/9)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk ve Karahanlı Türkçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde *toy* 'bayram'(Caferoğlu, 1968: 248), Harezmi Türkçesinde *toyla-* 'ziyafet vermek'(Ünlü, 2012: 601), Eski Kıpçak Türkçesinde *toy* 'düğün, şölen, şenlik'(Vural vd., 2007: 281), Eski Anadolu Türkçesinde *toyla-* 'ziyafet vermek, yedirip içirmek ve ağırlamak', Çağatay Türkçesinde *toyla-* 'toy ve düğün etmek, ziyafet vermek, konuk etmek' (Ünlü, 2013: 1151) anlamlarında sözcüğün kullanımına rastlanmıştır. Sözcüğün isim olarak kullanımı Eski Uygur ve Eski Kıpçak Türkçelerinde belirlenirken yapım eki alarak fiilleşmiş şekli Harezmi, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçelerinde belirlenmiştir. Türkiye Türkçesine geldiğinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te *toyla-* sözcüğünün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sö. E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda sözcüğün kullanımına bakıldığında *Derleme Sözlüğü*'nde 'ağırlamak' anlamıyla **Çorum** ve *Bor –**Niğde**' de kullanımının bulunduğu saptanmıştır (Der. Sö., E.t: 15.11.2019).

30. Tutaş: *Tarama Sözlüğü*'nde *dudaş olmak* şeklinde rastladığımız sözcüğün anlamı 'karşılaşmak, rastlamak, yaklaşmak, mukarin olmak' olarak verilmiştir (Tar. Sö., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

*Bu Eşrefoğlu Rûmî nefsinin öldürelisi
Kanda baksa dost yüzi gözlerine **tutaşdur*** (G. 12/15)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk, Uygur ve Eski Kıpçak Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Karahanlı Türkçesinde *tutaş* ‘yakın komşu’ (Üşenmez, 2006: 422), Harezmi Türkçesinde *tutaş* ‘ sıkı sıkıya bağlanmak, mülazemet etmek’ (Ünlü, 2012: 608), Eski Anadolu Türkçesinde *tutaş/ dudaş* ‘karşılaşmak, rastlamak, yaklaşmak, mukarin olmak’ ve Çağatay Türkçesinde *tutaş* ‘bitişik, karşılıklı, muttasıl’ (Ünlü, 2013: 1165) anlamlarında sözcüğün kullanımları belirlenmiştir. Sözcüğün belirlendiği dönemlerde taşıdığı anlamlar biribiri ile ilişkilendirilebilir.

Çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün kullanımı Özbek Türkçesinde *tütüş* ‘bitişik’ anlamında belirlenmiştir (Ercilasun, 1991: 75). Buradaki kullanım tarihî dönemdeki kullanımın ön damaksılaşmış şeklidir. Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlarda sözcüğün kullanımına bakıldığında *Derleme Sözlüğü*’nde *dutaş* şekliyle ‘tanık’ anlamında Aşağılıca –**Eskişehir**’de kullanımı bulunmaktadır (Der. Sözl., E.t.: 15.11.2019).

31. Uş: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘1. İşte, şimdi. 2. Çünkü. 3. Ancak’ anlamlarındadır (Tar. Sözl., E.t.: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımları şu şekildedir:

Lâ-mekân kâfında hayme kuruben yaylarıdun
İşbu hâristân içinde kaldun uş hor u hakîr (G. 20/4)

Yitürdüm Yûsufi Ken 'an içinde
Yûsuf bulundu uşKen 'an bulunmaz (G. 44/3)

Niçe niçe nefis arzûsı niçe niçe Hakka 'âsi
Geldi uş ölüm elçisi dirüp devşürili görün (G. 59/13)

Mâsivâ rengin döküp 'ışkıla hem-reng oldum uş
Kodum insân varlığını şöyle 'üryân giderem (G. 79/2)

Yol yarağın kılmadun geldi irişdi uş ecel
Ansuzın tutar bogazını sürür virmez amân (G. 88/6)

Öni kâfilenün menzile irdi
Yâbânda kaldun uş sen sanu sana (G. 98/6)

*İşkun gamını çekmege bana bir yâr bulunmadı
Âvâre olup yürürem uş bir karâr bulunmadı* (G. 129/1)

*Ki sendedür sana irmege çâre
Senün derdünden uş oldum âvâre* (P. 4/20)

*Sözüm anladunısa iy karındaş
Bu sırrı keşf idüp uş eyledüm fâş
Eger 'âşıkısan al bu sözümde
Kamu sermayeyi var eyle târâş* (K. 13)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımı şu şekildedir: Köktürk ve Uygur Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Karahanlı Türkçesinde *uş* 'işte, şimdi' (Üşenmez, 2006: 437), Harezmi Türkçesinde *uş* 'işte, şimdi, gibi' (Ünlü, 2012: 628), Eski Kıpçak Türkçesinde *uş* 'işte' (Vural vd., 2007: 294), Eski Anadolu Türkçesinde *uş* '1. İşte, şimdi. 2. Çünkü. 3. Ancak' ve Çağatay Türkçesinde *uş* 'işte, şimdi, şu' (Ünlü, 2013: 1189) anlamlarında kullanımları belirlenmiştir. Günümüze gelindiğinde ise Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl. E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki görünümüne bakıldığında *Derleme Sözlüğü*'nde bu anlamlarda ya da bu anlamlara yakın bir kullanımının bulunmadığı görülmüştür (Der. Sözl., E.t: 15.11.2018)

32. Uşat-: *Tarama Sözlüğü*'nde 'Ufatmak, parçalamak' anlamlarındadır (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metinde geçtiği beyitler aşağıda verilmiştir:

*Var riyâset putın uşat yire sal nâmûsunı
Halk içinde nefsi hor it bul sa'âdet tâ ebed* (G. 4/5)

*Yuvamı özledüm şûrîde oldum
Uşadup bu kafes tenden giderem* (G. 76/2)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesinde *üşätmak* 'ufalamak, parçalamak' (Caferoğlu, 1968: 274), Karahanlı Türkçesinde *uşat-* 'ufaltmak, kırmak, kırılmak' (Üşenmez, 2006: 437), Harezmi Türkçesinde *uşat-* 'parçalara ayırmak, kırıp geçirmek, helak etmek' (Ünlü, 2012: 629), Eski Kıpçak Türkçesinde *uşat-* 'parçalamak, parçalamak, kırmak' (Vural vd., 2007: 294), Eski Anadolu Türkçesinde *uşat-* 'Ufatmak, parçalamak' ve Çağatay Türkçesinde *uşat-* 'ufalamak,

kırmak, parçalamak' (Ünlü, 2013: 1189) anlamlarında kullanımları belirlenmiştir. Sözcüğün Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki kullanımını için *Derleme Sözlüğü*'ne bakıldığında kullanımına rastlanmamıştır (Der. Söz., E.t.: 1.11.2018).

33. Yavı kıl-: *Tarama Sözlüğü*'nde 'kaybetmek' (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018) anlamına gelen birleşik fiilin Metindeki kullanımları ise aşağıdaki gibidir:

Gâh gâh kendüme gelürem gâh gâh yavı kılınuram
Gâh yok ile yok oluram gâh varlıkda bulunuram (G. 69/1)

Seni sen yavı kıl küllî dilersen bulasın anı
Muhâl ola anı bulmak yitirmeyince sen seni (G. 121/1)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımı şu şekildedir: Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde kullanımına rastlanmamıştır. Harezmi Türkçesinde *yâve kıl-* 'kaybetmek, elinden gitmek' (Ünlü, 2012: 671), Eski Kıpçak Türkçesinde *yavı* 'kayıp' (Vural vd., 2007: 315), Eski Anadolu Türkçesinde *yavı /yavı kılmak* 'kaybetmek', ve Çağatay Türkçesinde *yavı* 'yitirmek, yavı kılınmak' (Ünlü, 2013: 1242) anlamlarında kullanımları belirlenmiştir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi *Güncel Türkçe Sözlük*'te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Söz., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki kullanımını için *Derleme Sözlüğü*'ne bakıldığında kullanımını bulunamamıştır (Der. Söz., E.t.: 1.11.2018).

34. Yavlak: *Tarama Sözlüğü*'nde 'Pek, çok, gayet' anlamlarındadır (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Sözcüğün metindeki kullanımları şu şekildedir:

Yir mi kodum istemedük âdem mi kodum sormaduk
Aç u susuz halvetlerde zârî kılurıdum yavlak (G. 53/3)

Anun menzilleri yavlak uzakdur
Azuksuz yayalar doymaz inana (G. 98/13)

Bu varlığın sana yavlak tuzakdur
Tuzaktan kaçmaga key er gerekdür
Gel imdi bendleri merdâne kes kim
Tuzaga tutulan dostdan ırakdur (K. 12)

Sözcüğün tarihî dönemlerde kullanımı şu şekildedir: Köktürk Türkçesinde *yablak* ‘fena, kötü; kötülük, nifak’ (Tekin, 2010: 183), Uygur Türkçesinde *yawlak* ‘fena, kötü, yavuz, düşmanca’ (Caferoğlu, 1968: 291), Karahanlı Türkçesinde *yawlak* ‘kötü, değersiz, her şeyin kötüsü’ (Üşenmez, 2006: 464), Harezmi Türkçesinde *yawlak* ‘1. Çok, iyi, güzel, pek, gayet 2. Kötü, fena, değersiz’ (Ünlü, 2012: 671), Eski Kıpçak Türkçesinde *yavlak* ‘büyük, korkunç’ (Vural vd., 2007: 315), Eski Anadolu Türkçesinde *yavlak* ‘pek, çok, gayet’, ve Çağatay Türkçesinde *yavlak* ‘düşmanı çok olan yer, kavga, gürültü’ anlamlarında kullanımları belirlenmiştir. Sözcüğün Köktürk Türkçesinde itibaren ‘fena, kötü, kötülük, düşmanlık’ gibi anlamlar taşıdığı görülmektedir. Harezmi Türkçesinde ise sözcüğün iki anlamlı kullanımı dikkat çekicidir. Sözcük bu dönemde iyi-kötü, güzel-fena gibi karşıt anlamları karşılamaktadır. Batı Türkçesinin ilk kolu olan Eski Anadolu Türkçesinde sözcüğün ‘çok, gayet’ gibi olumlu kullanımı devam ettirilmişken Doğu Türkçelerinde yani Eski Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde ‘korkunç, kavga, düşmanlık’ gibi olumsuz anlamlarının devam ettiği görülmektedir. Sözcüğün günümüze geldiğinde Türkiye Türkçesinde *Güncel Türkçe Sözlük*’te kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Ağızlardaki kullanımı için *Derleme Sözlüğü*’ne bakıldığında ‘Çok, çok fazla’ anlamlarında –**Afyon**, Cebel ve *Eğridir –**Isparta**’da kullanımının bulunduğu görülmektedir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019).

35. Yilte-: *Tarama Sözlüğü*’nde ‘Teşvik ve tergipt etmek, tahrik etmek, koşturmak, harekete getirmek, kışkırtmak, tahris etmek’ manalarında (Tar. Sözl., E.t: 14.11.2018). Metinde sözcüğün geçtiği beyit aşağıda verilmiştir:

Hayrı kor şerre yilter togru tamuya ilter
Küfri îmân gösterür yol urucu kallaşdur (G. 12/2)

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümünü şu şekildedir: Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde sözcüğün kullanımlarına rastlanmamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde *yelte-* ‘teşvik etmek, kandırmak’(Vural vd., 2007: 318), Eski Anadolu Türkçesinde *yilte-/yelte-* ‘teşvik ve tergipt etmek, tahrik etmek, koşturmak, harekete getirmek, kışkırtmak, tahris etmek’ anlamlarında

belirlenmiştir. Türkiye Türkçesinde Güncel Türkçe Sözlük'te sözcüğün kaydı bulunmamaktadır (G. T. Sözl., E.t.: 1.11.2018).

Sözcüğün ağızlardaki kullanımı için Derleme Sözlüğü'nde bakıldığında *yeltemek* şekliyle 'Kışkırtmak' anlamında Satılmış –**Tokat**, –**Eskişehir**, *Kurşunlu – **Çankırı**, *İskilip –**Çorum**, *Merzifon köyleri –**Amasya**, ve-**Kırşehir**'de kullanımının bulunduğu belirlenmiştir yine *yellemek* şekliyle'1. İsteklendirmek, özendirmek'anamlarında *Çeşme –**İzmir**, *Merzifon köyleri–**Amasya**, Heris *Artova –**Tokat**, -**Rize**, Maksutlu ve *Şarkışla –**Sivas**'ta sözcüğün kullanıldığı görülmektedir (Der. Sözl., E.t: 15.11.2019).

Burada incelediğimiz sözcükler ile ilgili bölüm sonunda değerlendirme yapılmıştır.

2.2. DEYİMLER VE ATASÖZLERİNDEKİ ARKAIK ÖRNEKLER

Atasözleri ve deyimler ulusal damga niteliği taşıyan dil unsurlarıdır. Bir milletin geleneklerini, göreneklerini, inançlarını ve düşüncelerini yansıtmaları açısından önemli görülen kalıplaşmış yapılardır. Bu özellikleriyle milletlerin benliğinin aynası konumundadırlar. Kalıplaşmış olarak kısa ve özlü bir anlatıma sahip olan atasözleri ve deyimler farklı bölgelerde değişik şekillerde de görülebilmektedir. Bu durum kalıplaşmış ifadenin bozulması anlamına gelmezken sadece farklı bölgelerde kalıplaşmış özel şekillerinin olduğunu göstermektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Aksoy, 1984: 15- 50). Eski zamanlardan aktarım yoluyla kullanımı devam eden bu sözlerin bugün kalıplaşmış özel şekilleri ile yaşayan ya da tamamen unutulmuş olanları bulunmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nda kullanılan fakat günümüzden farklı biçim özelliği gösteren yedi (7) deyim ve bir (1) atasözü incelenmiştir:

1. Baş oynamak: *Tarama Sözlüğü*'nde hayatını tehlikeye koymak, canını feda etmekten çekinmemek anlamlarında bir deyimdir (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Deyimin günümüzde kullanımı bulunmamaktadır fakat günümüzde kullanılan *can feda (kurban)* 'çok beğenilen kişi, şey ya da davranış uğruna kendini feda etmek' anlamındaki deyim ile aynı anlamdadır.

Deyimin *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'ndaki kullanımını şu şekildedir:

*Korku kaygu 'âr u nâm ûs olmaya 'âşıklara
Dost için baş oynaram vehm ü hayâlet itmezem (G. 72/11)*

*Âyin erkân 'ışk içinde böyledür bellü beyân
Can virüp baş oynayalar isteyeler çareden (G. 92/5)*

2. Boyun vermek: *Tarama Sözlüğü*'nde 'itaat ve inkıyat etmek, teslim olmak, boyun eğmek' anlamlarında geçen, güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmeyi anlatan bir deyimdir (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Deyim günümüzde *baş*

eğmek/boyun eğmek şeklinde yine aynı anlam ile kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Aksoy, 1984: 509).

Deyimin *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'ndaki kullanımını şu şekildedir:

*Ölmezden ön öldünise ger sen seni bildünise
Yola boyun virdünise bu ad u sandan fârig ol (G. 65/5)*

*Ger beni senün için yetmiş kez öldüreler
Bin kez dahi ölmege boyun vireyim cânım (G. 78/7)*

*Kosam nefsün çirkin hûyın hiç nefse virmesem boyun
'Işk içinde erkân âyin budur dosta gidişâne (G. 116/4)*

3. Can ismarlamak: *Tarama Sözlüğü*'nde 'can vermek, teslim-i ruh etmek, ölmek' anlamların da geçen, bir şey uğrunda en değerli varlığını feda etmeye hatta ölmeye hazır olmayı anlatan bir deyimdir (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Günümüzde deyim *can ismarlamak* biçimiyle değil *can vermek* şekliyle ve aynı anlamda kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Aksoy, 1984: 561).

Deyimin *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'ndaki kullanımını şu şekildedir:

*Eşrefoğlu Rûmî eydür maksûdum anun derdidür
Bir dem derdsüz olurısam can ismarlayasum gelür (G. 18/7)*

4. Derde em kılmak (bulmak): Bir soruna çözüm bulmak, sıkıntıyı geçirmeye çare göstermek anlamında bir deyimdir (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Deyim günümüzde *derde derman olmak* şeklinde yine aynı anlamda kullanılmaktadır. Sadece *Em* 'ilaç, merhem' sözcüğü yerini *derman* sözcüğüne bırakmıştır.

Deyimin *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'ndaki kullanımları şu şekildedir:

*Kimse hâlüm bilmezidi derdüme em kılmazıdı
Derdümi kime söylersem eydüirdi bana zî-ahmak (G. 53/4)*

*Hâlüm dilüm bilinmez derdüme em bulunmaz
'Âlemde bir derd yokdur bu derdümünden ilerü (G. 95/ 9)*

5. El yumak: *Tarama Sözlüğü*'nde 'vaz geçmek, el çekmek' anlamında geçen, yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna gelmeyi anlatan bir deyimdir (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Günümüzde deyim *el yumak* şeklinde değil *el çekmek* şeklinde yine aynı anlamda kullanılmaktadır (Aksoy, 1984: 627).

Deyimin *Esrefoğlu Rûmî Divanı*'ndaki örnekleri şu şekildedir:

Bana ne 'ilm ü 'amel ne küfr ü îmân nisbeti
Kamusından **el yudum** 'ışka uyuben giderim (G. 79/3)

Mâsivâdan göz yumup gördüm anun didârını
Kendüzümden **el yudum** girdüm fenâ sahrâsına (G. 109/4)

'Âşık kendüden **el yudı** dünyâ vü âhreti kodı
Hiç anmaz bilişi yâdi kendüzin yoga sayıcı (G. 125/6)

Budur yokluk ki sen senden geçesin
Fenâ suyunı sâkîden içesin
*Temâmet varlığından **el yuyasın***
Seni bunda koyup dosta kaçasın (K. 11)

6. Elden ele yılanmak: Uyandırdığı ilgi dolayısıyla birçok kimsece alınıp bakılmak ya da kullanılmak anlamında bir deyimdir. Günümüzde bu şekliyle değil de *elden ele dolaşmak* şekli ile kullanılmaktadır (Aksoy, 1984: 628).

Deyimin *Esrefoğlu Rûmî Divanı*'ndaki örneği şu şekildedir:

Gâh deniz gâh göl oluram gâh sultân gâh kul oluram
*Gâh bahâr gâh gül oluram **elden ele yılanuram** (G. 69/11)*

7. Oda yakmak: *Tarama Sözlüğü*'nde 'ataşe vermek' anlamında geçen, yakıp yok etmek anlamında bir deyimdir (Tar. Söz., E.t: 14.11.2018). Günümüzde de ateşe vermek şekli ile yine aynı anlamda kullanılmaktadır (Aksoy, 1984: 485). Deyimi arkaik olarak incelememizin sebebi eskimiş *od* kelimesinin yerini *ateş* kelimesine bırakmış olmasıdır.

Deyimin *Esrefoğlu Rûmî Divanı*'ndaki örnekleri şu şekildedir:

*Eşrefoğlu Rûmî ikilik defterin **yakdı oda**
Bir olup birlik bulup berkitdi birle birlige (G. 1/9)*

*Ol gözgüye her dem bakar 'âşıkların **oda yakar**
Niçeler ol Mânsûrlayın küil oluben tozup durur (G. 21/4)*

*Niçelere bağladı zünnârım
Zühd-i harmanın **oda yakdı** bu 'ışk (G. 50/7)*

*Gördüm 'âlem dostdan tolu geldi bana dir ol ulu
Var imdi sen şimdin girü sen ben defterin **oda yak** (G. 53/12)*

*Taşa çaldı şîşesin nâm u nengün
Oda yakdı yuvasın ad ı sanun (G. 60/5)*

*Sen teni sanun seni bilmedün senden seni
Odlara yakdun cânı tevbeye gel tevbeye (G. 104/4)*

*'Înâyet göziyle bir kez bakasın
Beni hâşâ ki **odlara yakasın** (P. 4/12)*

*Tevhîd ideni **oda yakmayalar**
Boynına zencîrleri takmayalar (P. 5/7)*

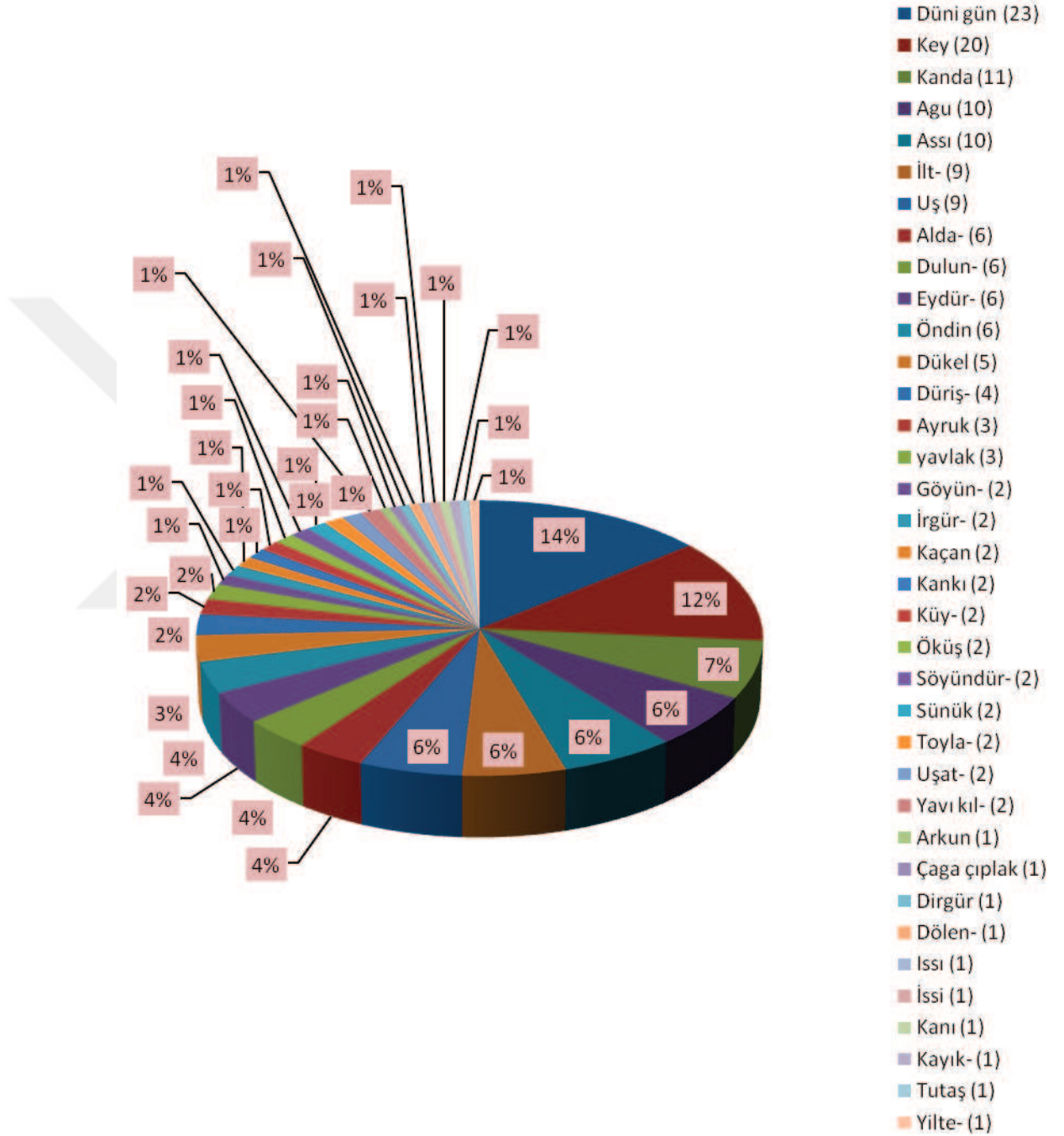
8. Son peşmân assı kalmaz: İyice düşünülmeden yapılan iş, çok kez insanı zarara ya da geri dönemeyeceği çıkmaza sokar, o zaman pişman olmak da bir işe yaramaz anlamındaki atasözüdür (Aksoy, 1984: 431). Atasözünün günümüzdeki kullanımını *son pişmanlık fayda vermez (etmez)* şeklindedir. Burada bu atasözünü şekil itibariyle değişikliğe uğramış olmasından dolayı arkaik olarak ele almaktayız. Eskicil olan *assı* kelimesi yerini günümüzdeki karşılığı olan *fayda* kelimesine bırakmıştır.

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda atasözünün kullanıldığı beyit aşağıda verilmiştir:

*Geçer bu dünyâ kalmaz 'ömür pâyidâr olmaz
Son peşmân assı kalmaz tevbeye gel tevbeye (G. 104/10)*

2.3.SÖZCÜKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yukarıda incelediğimiz arkaik sözcüklerin *Divan*'daki kullanım oranları aşağıdaki pasta grafiğinde gösterilmiştir:



Şekil 1

Grafiğe bakıldığında %14'lük kullanım dilimiyle *düni gün* sözcüğünün *Divan*'da diğer kelimelere nazaran daha çok kullanımının bulunduğu ve en çok kullanılan arkaik sözcük olduğu görülmektedir. *key* sözcüğü %12'lik kullanım alanı ile ikinci sırada bulunurken, *kanda* kelimesi %7'lik kullanımıyla üçüncü sıradadır, *agu*, *assı*, *ilt*-ve *uş* sözcükleri %6'lık kullanım yüzdesiyle dördüncü sıradayken, *aldamak*, *dulunmak*, *eydürmek* ve *öndin* sözcükleri %4'lük kullanım oranıyla beşinci sıradadır, *dükel* sözcüğü %3'lük kullanım oranıyla altıncı sırada yer alırken, %2'lik kullanımla *dürüş*-,*ayruk* ve *yavlak* kelimeleri ise yedinci sıradadır. *göyünmek*, *irgürmek*, *kaçan*, *kankı*, *küymek*, *öküş*, *söyündürmek*, *sünük*, *toylamak*, *uşatmak*, *yavı kılmak*, *arkun*, *çaga çıplak*, *dirgür*, *dölenmek*, *ıssı*, *issi*, *kanı*, *kayıkmak*, *tutaş* ve *yiltemek* sözcükleri ise %1'lik kullanım oranlarıyla *Divan*'da en az kullanılan arkaik sözcükler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Divan'da Belirlenen Arkaik Sözcüklerin Ağzlardaki Kullanım Alanları



Şekil2

Yukarıdaki haritada arkaik olarak belirlediğimiz sözcüklerin *Derleme Sözlüğü*'nde verilen kullanım alanları gösterilmiştir. Haritada gösterilen kelimeler ve görüldükleri şehirler aşağıda dizin olarak verilmiştir:

1. **Agu:**–İzmir, –Manisa, –Balıkesir,–Bolu, –İstanbul, –Kastamonu, –Amasya, –Tokat, –Ordu, –Giresun, -Trabzon, -Gümüşhane, -Rize, –Artvin, -Kars, –Erzurum, -Van, -Bitlis, -Diyarbakır, -Muş,–Tunceli, –Elâzığ, -Sivas, –Yozgat, -Ankara, –Niğde, –Tekirdağ
2. **Aldamak:** –Bolu, -Çorum, –Tokat, -Trabzon, –Gümüşhane, -Rize, –Ankara
3. **Assı:**-Ankara
4. **Ayruk:** –Kastamonu, –Trabzon
5. **Dulunmak/tulunmak:** –Isparta, –İzmir, –Kocaeli, –Zonguldak, -Kastamonu, -Çorum, –Amasya, –Tokat, –Ordu, -Trabzon, –Rize, -Sivas, –Ankara –İçel, –Muğla ,
6. **Dürişmek/duruşmak:**-İzmir ve-Nevşehir
7. **Eydürmek:** -Afyon Karahisar, -Aydın, -Balıkesir, –Çanakkale, –İçel
8. **Göyünmek:** –Isparta
9. **Issı:** –Eskişehir, -Niğde, –Edirne
10. **İssi:**-Kastamonu
11. **Kaçan:** –Çanakkale, –Adana
12. **Küymek:**-Kastamonu, –Samsun, –Ankara, -Konya, -Adana, –İçel, –Antalya
13. **Öndin:** -Elazığ, -Malatya, -Sivas
14. **Söyündürmek:** –Kastamonu
15. **Toylamak:** -Çorum, –Niğde
16. **Tutaş:**–Eskişehir
17. **Yavlak:**–Afyon, –Isparta
18. a) **Yiltemek:** -Tokat–Eskişehir, –Çankırı, –Çorum, –Amasya,–Kırşehir
b) **Yilte-:** yellemek şekli ise:–İzmir,–Amasya, –Tokat, -Rize,–Sivas

Şehirlerde kullanımları bulunan kelimeler aşağıda dizin olarak verilmiştir:

Kastamonu: agu, ayruk, dulunmak, issi, küymek, söyündürmek

Ankara: Agu, assı, aldamak, dulunmak, küymek

İzmir: Agu, dulunmak, dürişmek, yiltemek

Tokat: Agu, aldamak, dulunmak, yiltemek

Trabzon: Agu, aldamak, ayruk, dulunmak

Rize: Agu, aldamak, dulunmak, yiltemek

Çorum: Aldamak, dulunmak, toylamak, yiltemek

Amasya: Agu, dulunmak, yiltemek

Sivas: Dulunmak, öndin, yiltemek

Niğde: Agu, issi, toylamak

Isparta: dulunmak, göyünmek, yavlak

İçel: Dulunmak, eydürmek, küymek

Eskişehir: Issi, tutaş, yiltemek

Balıkesir: Agu, eydürmek

Bolu: Agu, aldamak

Gümüşhane: Agu, aldamak

Ordu: Agu, dulunmak

Malatya: Öndin (1)

Çankırı: Yiltemek

Kırşehir: Yiltemek

Elazığ: Agu, öndin

Afyon: Eydürmek, yavlak

Adana: Kaçan, küymek

Manisa: Agu

İstanbul: Agu

Giresun: Agu

Artvin: Agu

Kars: Agu

Erzurum: Agu

Van: Agu

Bitlis: Agu

Diyarbakır: Agu

Muş: Agu

Tunceli: Agu

Yozgat: Agu

Tekirdağ: Agu

Kocaeli: Dulunmak

Zonguldak: Dulunmak

Muğla: Dulunmak

Nevşehir: Dürüşmek

Aydın: Eydürmek

Edirne: Issı

Samsun: Küymek

Konya: Küymek

Antalya: Küymek

SONUÇ

1. Üzerinde çalıştığımız *Eşrefoğlu Rûmî Divanı* arkaik unsur bakımından oldukça zengin bir eserdir. Çalışmanın *Eklerde Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde on sekiz (18) ek; *Söz Varlığında Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde otuz beş (35) sözcük, yedi (7) deyim ve bir (1) atasözü incelenmiştir.
2. *Eklerde Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde arkaik olarak iki yüz yetmiş (270) şahıs eki, seksen yedi (87) kip eki, elli (50) zarf fiil eki ve yüz on bir (111) diğer şekiller altında aldığımız eklerin örnekleri yer almaktadır.
3. *Şahıs Eklerindeki Arkaik Örnekler* bölümünde I. teklik şahıs eki *-AyIn* iki (2), Belirsiz Geçmiş Zaman I. teklik şahıs eki *-Am* altmış iki (62), geniş zaman I. teklik şahıs eki *-Am* yüz otuz üç (133), Ek fiilin şimdiki zaman I. teklik şahıs çekimi *-Am* yetmiş (70), I. çokluk şahıs istek kipi eki *-AvUz* bir (1) ve II. çokluk şahıs emir *-(X)ñ* ekinin iki (2) örnekle kullanımını belirlenmiştir.
4. *Kip Eklerindeki Arkaik Örnekler* bölümünde ele alınan belirsiz geçmiş zaman eki *-UpdUr*'un on dört (14), gelecek zaman eki *-IsAr*'ın kırk beş (45) ve II. teklik şahıs emir pekiştirme eki *-gIl*'ın yirmi sekiz (28) kullanımını belirlenmiştir.
5. *Zarf-fiil Eklerindeki Arkaik Ekler* bölümünde incelediğimiz *-IcAk* zarf-fiil ekinin on (10), *-UbAn* zarf fiil ekinin otuz üç (33), *-mADIn* zarf fiil ekinin beş (5) ve *-Al(I)dAn* zarf fiil ekinin iki (2) örneği tespit edilmiştir.
6. *Diğer Şekillerdeki Arkaik Örnekler* bölümünde incelenen *-gUr* ettirgenlik ekinin üç (3), *-lAyIn* ekinin yedi (7), *-cIlAyIn* ekinin dört (4), *+n* belirtme durum ekinin elli dokuz (59) ve ek fiilin geniş zaman III. teklik şahıs eki durur'un otuz sekiz (38) örneği belirlenmiştir.
7. *Eklerde Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde geniş zaman I. teklik şahıs eki *-Am*, ek fiilin şimdiki zaman I. teklik şahıs eki *-Am*, Belirsiz geçmiş zaman I. teklik şahıs eki *-Am* ve *+n* belirtme eki en fazla örneği görülen arkaik eklerdir.
8. *Söz Varlığında Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde ise arkaik olarak yüz altmış üç (163) kelime, yirmi bir (21) deyim ve bir (1) atasözü örneği bulunmaktadır.

9. *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*'nda arkaik olarak belirlenen eklerden *-IsAr*, *-gIl*, *-UpdUr* ve *-gUr* gibi ekler bugün ölçünlü dilde kullanılmazken *-mAdIn* ve *-(X)ñ* gibi ekler ses değişikliğine uğrayarak varlıklarını sürdürmektedirler.
10. *Söz Varlığında Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde belirlediğimiz *Güncel Türkçe Sözlük*'te kaydı bulunmayan arkaik sözcüklerden *agu* 'zehir', *assı* 'fayda' *kaçan* 'ne zaman' ve *küymek* 'beklemek' gibi sözcüklerin aynı anlamda ve şekilde ağızlarda kullanımları görülmektedir. Yine bu bölümde belirlenen sözcüklerden *sünük*, *uşatmak* ve *öküş* gibi sözcüklerin hem *Güncel Türkçe Sözlük*'te hem de ağızlarda kullanımları belirlenememiştir.
11. *Divan*'da arkaik olarak tespit ettiğimiz sözcüklerden *düni gün* ve *key* en fazla örneği görülen sözcüklerdir. *Tutaş*, *kayıkmak*, *yiltemek*, *kanı* gibi sözcüklerin ise birer örnekte kullanımlarına rastlanmıştır.
12. *Söz Varlığında Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde belirlediğimiz atasözleri ve deyimlerin bugün farklı biçimleriyle *Deyimler Sözlüğü*'nde ve *Atasözleri Sözlüğü*'nde kullanımları görülmektedir.
13. *Söz Varlığında Görülen Arkaik Örnekler* bölümünde arkaik olarak ele aldığımız *oda yakmak* 'ateşe vermek' deyiminin diğer belirlenen deyimlerden daha fazla örneği bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Mehmet, **Tarihî Türk Şiveleri**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.
- AKSOY, Ömer Asım, **Deyimler Sözlüğü**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.
- AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri Sözlüğü**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.
- ARGUNŞAH, Mustafa, **Çağatay Türkçesi**, Kesit Yayınları, Ankara 2013.
- ATA, Aysu, **Harezm -Altın Ordu Türkçesi**, (Yayınlayan Mehmet Ölmez) Türk Dilleri Araştırması Dizisi, İstanbul, 2002.
- AY, Özgür, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar Üzerine”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirisi**, 2009, s. 75-100.
- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara, 2015.
- BAŞKAN, Ahmet – ERDOST, Özkan, “Bismil (Diyarbakır) Ağzında Arkaik Sözcükler”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, vol:4, sayı:11, s. 537-549.
- BOZ, Erdoğan, **Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012.
- Bursalı Mehmet Veliyüddin Efendi, **Menâkıb-ı Eşrefzâde**, Haz. Abdullah Uçman-Önder Akıncı, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1976.
- BURAN, Ahmet – ALKAYA, Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ yayınları, Ankara, 2009.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, 1968.
- CLAUSON, Sir Gerard, **An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press, 1972.
- ÇAĞATAY, Saadet, “Uygurca ve Eski Osmanlıcada İnkılap -n”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, I/3 Ankara, 1943. s. 104.
- DURGUT, Hüseyin, “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, TDK, Ankara, 2004, s. 805-814.

ECKMANN, Jones, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988.

EDİSKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, Eylül, 2004.

EKŞİOĞLU, Serap, “Şeyhî Dîvanı’ndaki Arkaik Sözcükler”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, yıl:3, sayı: 15, Eylül 2015, s. 378-387.

ERASLAN, Kemel, **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine”, **Türk Dil Kurumu Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, 22-23 Ekim, 1994, s.3-9

ÜŞENMEZ, Emek, **Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya, 2006.

ERBAY, Fatih, W. Radloff’un “**Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy**” Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya, 2008.

ERDAL, Marcel, **Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexion Vol I**, Wiesbaden, 1991.

ERDAL, Marcel, **Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexion Vol II**, Wiesbaden, 1991.

ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, 2009.

ERTEKİNOĞLU, Servet, “Doğu Anadolu Ağızlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:9, sayı:1, Ocak 2016, s. 189-204.

GENCAN, Tahir Nejat, **Dil Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

GÜLSEVİN, Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

GÜLSEVİN, Gürer, “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, **Türk Dili**, S. 466 , Ekim 1990, Ankara s.187-190.

GÜLSEVİN, Gürer, “Arkaik-Periferik Kavramı Ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number:32, Winter III, 2015, p.1-12.

GÜNEŞ, Bahadır, “Valeh Hacılar’ın Dilinde Arkaik Sözler”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, s. 189-200.

GÜNEŞ, Mustafa, **İznikli Eşrefoğlu Rûmî’nin Hayatı-Eserleri ve Dîvânı**, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2006.

GÜVEN, L, “Kayseri Yöresi Ağızlarında Arkaik Söz Varlığı”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirisi TDK Yayınları**, 25-30 Mart 2018, s. 283-295.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

İLHAN, Nadir, “Türkçede Ek + Kök / Kök + Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler”, **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt Volume 4/8 Fall 2009 s.1552.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Eski Kıpçak, Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

KARTALLIOĞLU, Yavuz – YILDIRIM, Hüseyin, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

KAYA, Fatih, “Kanunnâme-i Âl-i Osman’da Geçen Arkaik (Eskicil) Kelimeler Üzerine Bir İnceleme”, **Tarih Okulu Dergisi**, yıl: 9, sayı: XXV, Mart 2016, s. 155-176.

KILICOĞLU, Vecihe, “Şart Kipi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: III. S: 29, Şubat,1954, s. 255.

KILICOĞLU, Vecihe, “Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: III, S: 33, Haziran, 1954, s. 511- 518.

KORKMAZ, Zeynep, “Eski Anadolu Türkçesindeki –van/-ven, -vuz/-vüz kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları”, **TDAY Belleten** 1964, Ankara, s. 43-65.

KORKMAZ, Zeynep, “Türkiye Türkçesindeki –madan/-meden <-madın <-medin Zarf-fill (Gerindium) Ekinin Yapısı Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, 1969, C.II/I Ankara: 2. baskı, s.379-307

KORKMAZ, Zeynep, “Türkçede -N Zarf-Fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1984, s. 115-165.

KORKMAZ, Zeynep, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1995.

KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

KÖKTEKİN, Kazım, “Dede Korkut Oğuznâmelerinde Arkaik (Eskicil) Fiiller”, **Düşünce Hayatımız ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu**, (Ed: Fatih Yalçın, Kürşat Kara), Bayburt Üniversitesi Yayınları, 21-22 Mayıs 2018, s. 55-72.

KURTOĞLU, Orhan, “Yozgatlı Nihâni’nin Hacı Bektaş-ı Velî Velâyetnâmesi’ndeki Eskicil Unsurlar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi**, 2016, Sayı: 80, s. 99-120.

KÜÇÜK, Serhat, “Zâtî Dîvanı’nda Arkaik Unsurlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 49, 2013, s. 117-130.

KÜÇÜK, Serhat, “Şeyyad Hamza’nın Yûsuf-u Zeliha’sındaki Arkaik Unsurlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 52, 2014, s. 1-25.

MADEN, Sedat, “Atasözlerindeki Eskicil Unsurlar ve Söz Varlığı Açısından Önemi”, **Anadil Eğitimi Dergisi**, 2017, s. 189-200.

MERT, Yeliz, **Necati Bey Dîvanı’nda Arkaik Unsurlar**, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tez Yayınları, Giresun, 2015.

OKATAN, H. İ., “Sâdi’nin Şerh-i Bostan’ında Geçen Arkaik Kelimeler”, **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, cilt:5, sayı: yaz 19, Eylül 2013, s. 14-53.

ÖLMEZ, Mehmet, “Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine”, **Mustafa Canpolat Armağanı** (Hazırlayan: A. Ata ve M. Ölmez), Ankara, 2003.

ÖNER, Mustafa, “-matı/-meti Gerundiyumu Hakkında”, **3. UTDKB**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 833-840.

ÖNER, Mustafa, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

ÖZDEMİR, Hakan, “Günümüze Göre Klasik Türk Edebiyatındaki Eskicil Unsurlar: İbn-i Kemal Örneği”, **Turkish Studies International Academic Journal**, Volume: 7/4, Ankara 2012, s. 2501-2509.

ÖZDEMİR, Hakan, **Sehî Bey Dîvanı Örneğinden Hareketle Klasik Türk Edebiyatında Eski Yapılar**, Kömen Yayınları, Konya, Şubat 2013.

ÖZDEMİR, Hakan, “III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)*I ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14, Bahar 2014, s.137-145.

ÖZDEMİR, Hakan, “‘Eski Türkçede İlgı Ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine’ Adlı Makalede Bir Düzenleme”, **Littera Turca**, Volume:3, Issue:2, Spring 2017b, s. 155-168.

ÖZDEMİR, Hakan, **Türkçeden Hareketle Balkanizasyon’a Kısa Bir Bakış**, Kömen Yayınları, Konya, Aralık 2017c.

ÖZDEMİR, Hakan, “Eski Türk Yazıtlarında (Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor) İlgı Durum Eklerinin Kullanımları ve Kökenleri Üzerine”, **Karadeniz Araştırmaları**, XVI/61, 2019, s.154-165.

ÖZTÜRK, Rıdvan, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

SERTKAYA, Osman Fikri, “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor Kitabelerinde Geçen *Oplayu Tegmek* Deyimi Üzerine”, **Journal of Turkish Studies** 3, (Orhan Şaik Gökyay Armağanı), C.2, s.369-375.

SERTKAYA, Osman Fikri, “Bolsungıl Teb Tediler”, **Türk Dili Kongresi 1988, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, Ankara, 1996, s. 142.

ŞAHİN, Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

ŞEN, Serkan, **Eski Uygur Türkçesi Dersleri**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015..

TAMİR, Ferhat, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

TAŞ, İbrahim, **Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler**, Palet Yayınları, Konya, Ağustos 2009.

TDK Yayınları, **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek

Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212 / III, Ankara Üniversitesi Basımevi, (2. Baskı), Ankara, 1996.

TDK Yayınları, **Yeni Tarama Sözlüğü**, (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1983.

TDK Yayınları, **Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Basımevi 211/ 7, (2. Baskı), 1993.

TDK Yayınları, **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, (2. Baskı), Ankara 2011.

TEKİN, Talât, “-ısar Ekinin Türeyişi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: 11, S:32, Mayıs 1954, s. 453-455.

TEKİN, Tâlat, “-ısar Eki Hakkında”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: IV, S: 38, Kasım 1954, s. 89-96.

TEKİN, Talât, **Orhon Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000.

TEKİN, Talât, **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010..

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

TİRYAKİ, Şerif, “Mustafa Kutlu’nun Beyhude Ömrüm Adlı Hikayesinde Arkaik Kelimeler”, **International Journal of Academy**, 2015, s. 69-75.

TOPARLI, Recep – VURAL, Hanifi, **Harezmi Türkçesi**, Dilek Matbaa, Tokat, 2004.

TOPARLI, Recep– VURAL, Hanifi –KARAATLI, Recep, **Eski Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

TÜRK, V, “Türklerde Eski (Arkaik) Sözler”, **Turkish Studies International Periodical for the Language Literature and History of Turkish or Turkic**, volume: 4(8), 2009, s. 83- 88.

ÜNLÜ, Suat, **Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya, Ağustos 2012.

ÜNLÜ, Suat, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya, Nisan 2013.

ÜŞENMEZ, Emek, **Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya, 2006.

ÜŞENMEZ, Emek, **Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014.

ÜŞENMEZ, Emek, “Eşrefoğlu Rûmî Divanında Eski Türkçe İzleri” **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 2**, 2006, s.162-170

VON GABAIN, Annamarie, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara, 2000.

VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002.

VURAL, Hanifi – TOPARLI, Recep, **Eski Kıpçak Türkçesi**, Sonçağ Yayınları, Ankara, 2013.

YAZICI ERSOY, Habibe, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

YÜCE, Nuri, **Gerundien Im Türkischen Eine Morphologische und Syntaktische Untersuchung Simurg** (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 23. Dizin, İstanbul, 1999.

Elektronik Kaynaklar:

TÜRK DİL KURUMU, **Büyük Türkçe Sözlük**

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

(e.t: 3 Kasım 2018)

TÜRK DİL KURUMU, **Güncel Türkçe Sözlük**

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

(e.t: 1 Kasım 2018)

TÜRK DİL KURUMU, **Tarama Sözlüğü**

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama

(e.t: 14 Kasım 2018)

TÜRK DİL KURUMU, **Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü**

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas

(e.t: 15 Kasım 2018)

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, **Eşrefoğlu Rûmî**

<https://islamansiklopedisi.org.tr/esrefoglu-rumi>

(e.t: 12 Ocak 2019)

GÜNEŞ, Mustafa, “Eşrefoğlu, Abdullah”

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7469>

(e.t: 9 Ocak 2019)

ÖZ GEÇMİŞ

09.10.1991 tarihinde Samsun'da doğdu. İlköğrenimini Giresun/Keşap Şehit Ömer Öztürk İlköğretim Okulunda, Orta Öğrenimini Giresun Lisesinde tamamladı. 2014 yılında Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesinden pedagojik formasyon belgesi aldı. 2014-2015 eğitim-öğretim yılından bu zamana kadar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı.

İpek KARABÜRK